

43962

T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

1960'LI YILLARDA TÜRKİYE'DE TARİHÇİLİK

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM
DOKÜMANTASYON
MERKEZİ

Nedim YALANSIZ

Danışman: Prof.Dr. Salih ÖZBARAN

İZMİR - 1996

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün .....tarih ve ..... sayılı toplantısında oluşan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliğinin 21. maddesine göre, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Nedim Yalansız'ın "1960'lı Yıllarda Türkiye'de Tarihçilik" konulu tezi incelenmiş ve aday ..... tarihinde saat ..... 'da tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 60 dakikalık süre içinde gerek tez konusu gerekse tezin dayandığı anabilim dallarından jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin..... olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Jüri Başkanı

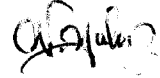
Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "1960'lı Yıllarda Türkiye'de Tarihçilik" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../1996

Nedim YALANSIZ

ÖNSÖZ

Türkiye'de tarihçiliğin gelişimi konusunda bugüne kadar birkaç makale dışında derli toplu bir çalışma ortaya çıkarılamamıştır. Osmanlı tarihçiliğini ve Cumhuriyetin ilk yıllarındaki tarih çalışmalarını konu eden eserler bulunurken, 1930-1940'lardan sonraki Türk tarihçiliği yeterince incelenmemiştir. Bu nedenle tezimin konusu olan 1960'lı yıllar tarihçiliğimizi anlamlandırmak için 1930'larla bağlantıyı kurmaya çalıştım. 1960'lı yıllar tarihçiliğinde 1930 ve 1940'lardan gelen paradigmalara belirleyici rol üstlenmesi, 1960'larda olgunluk dönemlerini yaşayan tarihçilerimizin ilk formasyonlarını bu dönemde edinmiş olmaları, bu yıllardan itibaren yazmış oldukları makalelerini ve kitaplarını da gözden geçirmeyi gerektirdi. Bütün bunlar ve 1960'lı yıllarda yazdıkları çalışmaları açısından birincil kaynakları oluşturdu. Bundan başka bu çalışmalar üzerine yazılmış, ikincil kaynaklardan yararlanmak istediysen de bu tür çalışmalar yok denecek kadar azdı. Buna rağmen, sınırlı da olsa 1960'lı yıllarda tarihçiliğimizdeki önemli gelişme ve değişimleri göstermek istedim.

Çalışmamda karşılaştığım bir başka zorluk ise aynı dönemde toplum yapısını çözümlenmeye çalışan bunun temellerini Osmanlı-Türk tarihinde arayan iktisatçı ve sosyologların yöntemini ve yaklaşımlarını öğrenmek oldu. Ayrıca bu araştırmacıların hangi nedenlerle Osmanlı-Türk tarihinden yararlandıklarını, tarihçilerin bulgularını nasıl değerlendirdiklerini, ne gibi sonuçlar elde ettiklerini ve tarihçiliğe neler kazandırdıklarını açıklamayı amaçladım.

Biyografik ve metodolojik çalışmaların artmasıyla bu konuda daha yetkin çalışmalar gerçekleştirilebilir. Bu tür çalışmalar da tarihçilerimizin mesleklerini tanımalarını sağlayacak; gelişmeleri, değişimleri ve sorunlarını gözlemlenmelerini, bu gözlemleri dikkate alarak daha özgün eserler vermelerini kolaylaştıracaktır.

Bana bu çalışma konusunu öneren, eksik ve hatalı noktalar konusundaki uyarılarıyla, bu eksiklikleri ve hataları gidermeye yardımcı olan danışmanım, Hocam Prof.Dr.Salih Özbaran'a; arkadaşlarım Hakkı Uyar'a, Erdal Aslan'a, Çetin Güney'e, Necmiye Şaşmaz'a ve bana destek olan herkese teşekkür ederim.

İZMİR, 1996.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	II
KISALTMALAR	III
I. BÖLÜM: 1960'LAR TÜRKİYESİ'NİN GENEL GÖRÜNÜMÜ	
(SİYASAL, SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAPID)	1
II. BÖLÜM: DÖNEMİN TARİH BİLİNCİNİN OLUŞUMU	
A- 1930'lardan Kalan Miras	7
B- II. Dünya Savaşı Sonrası İktisat ve Sosyolojinin Önem	
Kazanmasının Yansımaları	16
III. BÖLÜM: TARİH YAZICILIĞINI BELİRLEYEN ETKENLER	
A- Araştırmacıların Mesleki Formasyonlarına Bağlı Olarak	
Yöntem Farklılıkları	
1- İktisatçıların Yöntemi	19
2- Sosyologların Yöntemi	22
3- Tarihçilerin Yöntemi	27
B- Araştırmacıların Kültürel ve Siyasal Düşünüş Evrenlerine	
Bağlı Olarak Gözlenen Kuramsal ve Akademik Farklılıklar	
1- Selçuklu Tarihi Araştırmaları	31
2- Osmanlı Tarihi Araştırmaları	42
a- Tarihçilerin Çalışmaları	42
b- İktisatçı ve Sosyologların Çalışmaları	59
3- Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Tarihi Araştırmaları	74
SONUÇ	82
BİBLİYOGRAFYA	84

KISALTMALAR

- a.ge. : Adı Geçen Eser.
a.g.m : Adı Geçen Makale
a.g.y : Adı Geçen Yazı
BTTD :Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
DTCFD: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
İFM : İktisat Fakültesi Mecmuası
İ.İ.B.F. : İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
SAD : Selçuklu Araştırmaları Dergisi
TAD : Tarih Araştırmaları Dergisi
TD : Tarih Dergisi
TM : Türkiyat Mecmuası
TKAE : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

I B Ö L Ü M

1960'LAR TÜRKİYESİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

(SİYASAL, SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAPİ)

1960'lı yıllar Türkiye'de siyasal belirsizliğin ve sosyal değişimin en yoğun olarak yaşandığı yıllar olmuştur. Demokrat Parti'nin özellikle 1957'den sonraki başarısızlıkları sonucu, muhalefetin sesi gün geçtikçe yükselmisti. DP'nin yükselen bu muhalefeti, baskı rejimiyle susturmaya çalışması ve bunu yaparken orduyu kullanmak istemesi, "...hem Türk demokrasisini, hem de partilerüstü durumunu korumak..." bilinciyle hareket eden Silahlı Kuvvetler'in yönetime el koyması sonucunu doğuracaktır(1).

Amacını daha ilk gün "... en kısa zamanda milleti seçime götürececek bir kurucu meclis kurmak..."(2) olarak açıklayan ve ertesi gün Sıddık Sami Onar başkanlığındaki profesörlerden oluşan bir kurulun yeni anayasanın hazırlanmasına başlayacağını duyuran askeri yönetim, bu şekilde sivil yönetime bir an önce geçileceğini müjdelemekteydi(3). Fakat yönetime el koyan, 38 subaydan oluşan Milli Birlik Komitesi(MBK) içerisinde kısa süre sonra, bu konuda görüş ayrılıkları ortaya çıkacaktır: Bir yanda bin an önce parlamenter sisteme geri dönülmesini isteyen "ılımlılar" bulunurken; diğer tarafta "reformların ve çağdaşlaşmanın gerçekleştirilmesini ve korunmasını sağlamak için askeri yönetimin sürmesini..." isteyen, "radikaller" bulunmaktaydı(4).

MBK içerisindeki bu birbiriyle çelişen eğilimler, komitenin; DP yöneticilerinin yargılanması, ordudaki bir kısım subayın ve üniversitelerden

---

1- Jacob M.Landau, Türkiye'de Sağ ve Sol Akımlar, 2. baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 1979, s.11-12.

2- Milliyet, 27 Mayıs 1960

3- Milliyet, 28 Mayıs 1960

4- Bkz. Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih 1960-1980", Türkiye Tarihi 4, Cem yay., İstanbul 1990, s.196-197; Feroz Ahmad, Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980, Hil yay., İstanbul, 1994, ss.198-206; Landau, a.g.e., s.17.

147 öğretim üyesinin tasfiyesi ile bazı toprak ağalarının çeşitli yerlere sürülmesi gibi halkın tepkisine neden olacak kararlar almasında etkili olmuştur(5). Ayrıca alınan bu kararlar 1961 sonrası parlamenter sisteme geçişte -koalisyon hükümetleri- gibi belirsizlik dönemlerinin yaşanmasına neden olacaktır.

Buna rağmen, 9 Temmuz 1961'de kabul edilen ilerici anayasa ile, cumhuriyetin "demokratik-laik" niteliğine, çağdaş Batı demokrasilerinde olduğu gibi "sosyal" bir nitelik de kazandırılmış, kişi hak ve özgürlükleri güvence altına alınmıştır(6). 1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu iki önemli yenilikten biri; Anayasa Mahkemesi'nin kurulması ile TBMM'nin, egemenlik hakkını kullanan tek organ durumundan çıkması(7) ve meclisin çalışmalarının anayasaya uygunluğunun denetlenmesi, diğeri de; senatonun oluşturulması ile iki meclisli parlamentoya geçiştir(8).

Kurucu Meclisin çalışmalarına başlamasından sonra(Ocak 1961) siyasi parti faaliyetlerine izin verilmiş; Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi(CKMP)nden başka, Şubat 1961'de kurulan üç yeni parti; Adalet Partisi(AP), Yeni Türkiye Partisi(YTP), Türkiye İşçi Partisi (TİP) siyasi yaşamda yerlerini almışlardır.

15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimler sonrasında hiçbir parti tek başına iktidar olacak kadar yeterli oy alamayınca, 1965 yılına kadar sürecek koalisyon dönemleri başlayacaktır.

İlk olarak İsmet İnönü'nün başbakanlığında CHP-AP koalisyonu gerçekleştirilir. Altı ay kadar süren(20 Kasım 1961-1 Haziran 1962) bu koalisyon döneminde, "CHP ile DP'nin devamı AP arasındaki çekişmeye, ülkenin çözüm bekleyen ekonomik ve sosyal sorunları ile geçiş sürecinin olağandışı şartları eklenince, Meşrutiyet Türkiyesi'nden bu yana siyaset yapan iki ana akımın bitmeyen kavgası yeniden şiddetlenmiş ve ortaklık bozulmuş..."(9).

5- Landau, a.g.e, s.17; Özdemir, a.g.y., s.198.

6- Landau, a.g.e., s.15.

7- Özdemir, a.g.y., s.205.

8- Ahmad, a.g.e., s.222-223.

9- Özdemir, a.g.y., s.210.

İkinci koalisyon yine İnönü'nün başbakanlığında, CHP-YTP ve CKMP'den oluşmuştur. Bu koalisyon, 25 Haziran 1962'den, 2 Aralık 1963 tarihine kadar görevde kalmıştır.

Bu iki koalisyon döneminde, hükümet bir çok zorluklarla karşılaşmış, koalisyon partileri arasında sorunları çözme yönünde yapıcı girişimler yapılmadığından ve birlikte etkili kararlar alınmadığından, hükümet bunalımları yaşanmıştır.(10) Türkiye'nin o günlerdeki durumunu Forum dergisi çok net olarak şu şekilde yansıtıyor.

"1962 yılı başında Türkiye, sonuçları memleketin kaderini ellerinde tutanlarca beğenilmeyen seçimlerden yeni çıkmıştı. Çok buhranlı günlerden sonra bir zoraki koalisyon hükümeti kurulmuştu. Memleket baştanbasa huzursuzdu. Ordu, 27 Mayıs intikamcılarının gövde gösterilerinden rahatsızdı. Hem kendisinin hem de memleketin geleceğini endişe ile düşünmek zorunda bırakılmıştı. Meclis huzursuzdu. Siyasi çekişmeler ve gelişmeler gelecek için umut verici görünmüyordu. İktisadi durgunluk şikayetleri iyice yaygınlaşmıştı. Aydınlar ve basın huzursuzdu. Bir kısım aydınlar memleketin geleceğini demokratik rejim içinde düşünüyorlar, en iyi çözüm yollarının demokratik usullerle bulunabileceğine inanıyorlardı. Ancak, demokratik rejimin geleceği hiç parlak görünmüyordu. Hükümet zayıftı. Cunta ve darbe söylentileri sokaklara düşmüştü. Bir kısım aydınlar ve basın ise, temel tercihleri değişik olduğu için, olayları ümitle takip ediyorlardı. Onlara göre demokratik rejim memleketin ana meselelerinden hiçbirini çözemedi..."(11).

İşte bu istikrarsız ortamda, ordunun radikal kesimini temsil eden, Albay Talat Aydemir ve arkadaşları, 22 Şubat 1962 ve 20-21 Mayıs 1963 tarihlerinde, başarısızlıkla sonuçlanan iki darbe girişiminde bulunmuştur (12).

Sivil yönetimin atlattığı bu iki badireden sonra, sorunlara çözüm bulmakta güçlük çeken ve halkın desteğini hızla yitiren; ikinci koalisyon hükümeti de dağılmıştır. Yerine, İnönü'nün son kez başında bulunduğu, 25 Aralık 1963'den, 13 Şubat 1965'e kadar süren bağımsızların katılımıyla kurulan üçün-

---

10- Özdemir, a.g.y, s.210-211; Ahmad, a.g.e, s.224.

11- "Türkiye'de 1962 Yılı", Forum, Sayı:210,(1 Ocak 1963), s.5.

12- Özdemir, a.g.y, s.211-214.

cü koalisyon hükümeti başa geçer. Bu dönemde dış politikada yaşanan Kıbrıs Krizi nedeniyle, YTP de hükümete dışardan destek olacaktır(13).

Koalisyon hükümetlerinin sonuncusu; üçüncü koalisyon hükümetinin bütçe oylamasında düşürülmesinden sonra Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında kurulan, AP-YTP-CKMP-MP(*)'si hükümetidir(14). Seçim hükümeti de diyebileceğimiz dördüncü koalisyon, ülkeyi 1965 genel seçimlerine götürecektir. 1965 genel seçimlerinden AP, tek başına iktidar olarak çıkacak ve 1971 askeri müdahalesine kadar iktidarda kalacaktır.

1960'lı yılların sonlarına doğru siyasetin giderek radikalleştiğini, parlamento dışı muhalefet arayışlarının arttığını ve ülkenin hızla çözümsüzlüğe gittiğini görmekteyiz(15). Bu noktada dönemin diğer yönüne, sosyo-ekonomik ve kültürel yapıya da değinmek yerinde olacaktır.

Sosyo-ekonomik ve kültürel yapı açısından, Türkiye'deki nüfus etkinliklerine bakacak olursak; 1960'lı yıllarda ülkemizin nüfusu 30-35 milyon civarındadır. Nüfusun büyük bir bölümü köylerde yaşamaktadır. "1967 yılı rakamlarına göre 13.738.900 olan çalışan nüfusun % 72'si tarımda, % 10,4'ü sanayide, % 7,8'i hizmetler alanında, % 3,6'sı ticarete, % 3,4'ü inşaat ve % 2,5'i de ulaştırma sektöründe çalışmaktadır. O.E.C.D., % 35 ve daha yukarı oranlarda tarımsal nüfusu geri kalmışlık göstergesi olarak kabul etmektedir..."(16).

Sağlık ve eğitim hizmetlerinin nüfusa göre dağılımı da dengesizdir. Sosyal yapıya etkisi daha fazla olan eğitimin durumu ise şöyle; "1965 sayımı sonuçlarına göre(6 ve daha yukarı yaşlarda) toplam erkek nüfusun 8.3 milyonu okur-yazar, 4.7 milyonu okuma yazma bilmemekte; kadın nüfusunun ise 8.4 milyonu okur-yazar, 4.1 milyonu okuma yazma bilmemektedir. Demek oluyor ki okuma ve yazma çağındaki nüfusun % 50'si okuma ve yazma olanağından yoksundur... 16,7 milyon okur yazar nüfusun

13- Özdemir, a.g.y., s.210-211.

(*) Millet Partisi; 1948'de kurulan bu parti 1954'te kapatılır. 1962 Haziranında tekrar kurulan Millet Partisi; Osman Bölükbaşı başkanlığında siyasi hayatta etkinliğini sürdürmeye çalışmıştır.

14- Özdemir, a.g.y., s.215.

15- Landau, a.g.e., s.406-411; Özdemir, a.g.y., s.218.

16- Orhan Buldaç, Türkiye'de Sosyal ve Ekonomik Denge, Şark Mtb, Ankara, 1971, s.11.

9 milyonu en çok ilkokul düzeyinde öğrenim yapmıştır. Yüksek öğrenim görenlerin sayısı ise kadın ve erkek toplamı olarak 170.741'dir. Bu okur yazar nüfusun yaklaşık olarak % 1'idir."(17).

1960'lı yıllarda, sanayileşme ile birlikte kente göç olayı artmış, gecekondulaşma sosyo-ekonomik ve kültürel bir olgu olarak, kendisini hissettirmeye başlamıştır: "1967 yılı rakamlarına göre toplam 10.437.232 şehirli nüfusun yaşadığı 2.100.000 ünite konut üzerinde yapılan araştırmalar şehirlerimizde 450.000 Gecekondu bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu rakam, şehirli nüfusun % 25'inin gecekonduarda yaşadığını göstermektedir. Bu araştırmalar şehir konutlarının % 41'inin barınma koşulları yönünden iyi, % 33'ünün orta, % 26'sının fena olduğunu ayrıca % 27'sinde mutfak, % 7'sinde helâ, % 49'unda banyo, % 26'sında elektrik ve % 45'inde akarsu bulunmadığını göstermektedir. Köy konutları yaşama koşulları yönünden şehir konutlarından da kötü durumdadır..."(18).

Bir yandan hızlı bir sanayileşme gerçekleşmesine rağmen toplumsal değişme çok daha hızlı geliştiğinden, birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. İş gücü kullanımının kaynağı olan nüfusun (15-64 yaş), iş hacminden daha hızlı artması işsizliğin artmasına neden olmuştur. Köyden kente göç eden ailelerin, "kendi kendine yeterlilikleri" azaldığından, aile gelirinin aile nüfusuna oranla sınırlı kalmasından, aile bireylerinin beslenme; eğitim ve çarpık kentleşmeden kaynaklanan bir takım problemleri yaşadıkları gözlenmiştir(19).

Bu verilerin ışığında Türkiye; "Düşük Milli Gelir Seviyesi, Noksan Beslenme, Geleneksel Tarım Teknolojisi, Sosyal Sabit Tesislerin Yetersizliği, Düşük Okuma Yazma Oranı, Yavaş Bir Sanayileşme Temposu, Tarımsal Nüfus Oranı Yüksekliği, Hızlı Bir Nüfus Artışı ve Gizli İşsizlik" gibi göstergeler açısından az gelişmiş bir ülke görünümündedir(20).

17- Buldaç, a.g.e., s.12.

18- Buldaç, a.g.e., s.12-13.

19- Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı, D.I.E. yay., Ankara, 1973, ss.65-68; Ayrıca bkz. İbrahim Yasa, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları, Sevinç mtb, Ankara, 1970.

20- Buldaç, a.g.e., s.13.

1961 Anayasasının, "Mahkemelerin bağımsızlığı, özerk üniversite ve radyo, laik cumhuriyet esasları, hür sendikacılık hakları..."(21) ve planlı ekonomi uygulaması ile gerçekleştirmeyi hedeflediği Çağdaş Batı demokrasilerindeki toplum yapısı, uygulamada gerçekleşmemiştir. "Toplumsal ve ekonomik değişimin yeni bir sosyo-politik ayrıma yol açmaya başladığı, ancak merkez-kenar ilişkisinin de önemini korumaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak merkez-kenar ilişkileri artık bürokrat/siyasal seçkin-eşraf-kitle bağlantısından ibaret değildir. Merkez, işadamları, tüccar, sanayicilerin de katılımıyla daha karmaşık bir görüntü alırken, kenar da kent ve kır olarak ikiye, kent de gecekondu ve eski yerleşik kent grupları olmak üzere ikiye ayrılmış gibi görünmektedir. Artık büyük kentlerdeki sorunlar ile ilgilenmeyen bir merkezin siyasal hayatı denetlemesi giderek güçleşirken, büyük kentin sorunları ile ilgilenmemenin siyasal maliyeti de protesto davranışlarının yoğunlaşmasıyla, büyük artış göstermiştir..."(22).

Anayasanın sağladığı ortamda, basın ve yayın organlarının (hızla artış gösteren gazete, kitap, dergi tüketimi ve radyo-1968'den sonra T.V. kullanımının) geliştirdiği toplumsal bilinç, az gelişmişlik sorunlarıyla başbaşa kalan ve daha iyi yaşama isteğinde olan kitleleri umutsuzluğa itecek, bu kitlelerin sağ ve sol radikalleşmeye yönelmesinde etkili olacaktır(23).

21- Buldaç, a.g.e., s.13.

22- Ersin Kalaycıoğlu, "1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış: Demokrasi, Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar", Tarih ve Demokrasi- Tank Zafer Tunaya'ya Armağan, Cem yay., İstanbul, 1992 içinde, s.97-98.

23- Ahmet Oktay, Toplumsal Değişme ve Basın, BFS yay., 1987, s.84-86-112.

II. BÖLÜM

DÖNEMİN TARİH BİLİNCİNİN OLUŞUMU

A- 1930'lardan Kalan Miras:

Türk tarih yazıcılığı, 20. yüzyılın başlarından itibaren gözle görülür bir değişikliğe uğramış, "hanedan tarihçiliği"nden; vak'anüvislikten (olaydizimcilik), toplumun sosyo-ekonomik temellerine inen ve Türk tarihini sadece Osmanlı ile değil, evrimsel bütünlüğü içerisinde açıklamaya çalışan bir tarih yazıcılığına dönüşmeye başlamıştır.

Bu dönüşümü gerçekleştirmede iki önemli isim göze çarpar; Yusuf Akçura ve Fuat Köprülü. Bu iki isimden Yusuf Akçura, 1900-1903 yıllarında Paris'te öğrenci iken, belli bir ekonomik determinizmin(gerekirciliğin), 19. yüzyılda Batı tarihçiliğine nasıl girdiğine tanık olmuştur. "Bu yüzden o, eski Türk tarihyazıcılığının devamında, bağlantılardan ve anlamdan yoksun bir tarihten, içinde tarihi faktörlerin zincirleme oluşumunu gözlemenin imkânsız olduğu bir olgular kolleksiyonuna indirgenen, kuru ve cansız bir tarihten başka bir şey görmüyordu. Demokrat Akçura'ya göre, 1910'lara gelindiğinde Osmanlı tarihyazıcılığı, hala sadece büyük adamlara, sultanlara, beylere, paşalara yer verirken, tarihi gelişimin ekonomik ve toplumsal yönlerini tamamen ihmal ediyordu."(1).

1903 yılında mezuniyet tezi olarak verdiği, *Osmanlı Sultanlığının Kurumlarının Tarihi Üzerine Bir Deneme* isimli çalışmasında Akçura, "adıgeçen kurumların hem Türk, hem İslâm geleneklerini kapsayan ikili bir mirasın ürünü olduklarını göstermeye çalışmıştı. Akçura, Türklerin ataerkillik, toprakta ortak mülkiyet, topluluğun şefi olan han'ın şahsında çok büyük, ama gene de yasak ve töre ile sınırlanmış bir iktidarın toplanması, bir aristokrasinin varlığı... gibi, Orta Asya göçebe yaşantısı içinde edinilmiş özelliklerini, kendileriyle birlikte İslâm kültür dairesine taşıdıkları ve bunların izlerinin Osmanlı'ya kadar uzandığı kanısındaydı"(2). Böylece Akçu-

1- Haliil Bertay, "Osmanlı Devleti'nin Yükselişine kadar Türklerin İktisadi ve Toplumsal Tarihi", Türkiye Tarihi, Cilt: 1, Cem yay., İstanbul, 1988,s.40.

2- Bertay, a.g.e., s.41.

ra, ilk kez Osmanlı öncesinde bir Türk unsurunun varlığını, bu unsurun tipik özelliklerinin evrim sonucu, İslami özelliklerle birarada Osmanlı'ya aktarıldığını vurgulamakla, İslamiyet öncesi Türk tarihinden hiç bahsetmeyen Osmanlı tarihyazıcılarından farklı bir görüş ortaya atmaktaydı.

Kendisini, Osmanlı öncesini araştırmaya yönelten, Türkçülüğün önde gelen savunucularından biri olarak, Osmanlılık akımının savunucuları ile dönemin Batılı oryantalistlerinin "Osmanlı Devleti'nin dört yüz çadırılık bir aşiretten kurulduğu" tezlerine gösterdiği tepkiydi(3).

Yusuf Akçura ile aynı görüşleri paylaşan, aynı tepkileri duyan, bu yüzden Osmanlı öncesi Türk unsurları üzerine çalışan bir diğer tarihçimiz, Fuat Köprülü olmuştur. *Türk Yurdu* ve *Halka Doğru* isimli dergilerde Akçura ile birlikte, "Türkçülük" ve o dönemde milliyetçilikle özdeşleştirdikleri "halkçılık" üzerine yazılar yazan Köprülü(4), Akçura'nın ortaya attığı, fakat birincil malzeme üzerinde çalışmadığı için derinleştiremediği soyut, teorik ipuçlarını kapsamlı çalışmalarıyla sağlam temellere oturtmuş(5), Osmanlı tarihini genel Türk tarihinin gelişim çizgisi içinde, yani Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminin devamı olarak görerek(6), çalışmalarını bu geçiş dönemi üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Bu konuda ilk makalesi, 1915 yılında "Selçukiler Devrinde Anadolu'da Türk Medeniyeti" ismiyle *Milli Tettebbular Mecmuası*nda yayınlandıysa da, bu yazısı tamamlanmamıştır. Konuyla ilgili olarak 1928 yılında birkaç makale daha yazan Köprülü, Batılı oryantalistleri eleştirdiği ve meseleyi derinlemesine ele aldığı ilk çıkışı, 1931 yılında *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*nda "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Te'siri Hakkında Bâzı Mülâhazalar" adlı çalışmasıyla yapmıştır. Köprülü bu çalışmasında, Osmanlı öncesi unsurları irdelemiş, Bizans'ın etkisinin ne dereceye kadar mevcut olduğunu göstermiştir(7).

3- Bkz., Berktaş, Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü, Kaynak yay., İstanbul, 1983, s.30-31.

4- Berktaş, a.g.e., s.35-37; Zafer Toprak, "Osmanlı Narodnikleri: Halka Doğru Gidenler", *Toplum ve Bilim*, Sayı:24, Kış 1984, ss.69-81.

5- Berktaş, "Dört Tarihçinin Sosyal Portresi", *Toplum ve Bilim*, Sayı:54/55(1991), s.26-27.

6- Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK, Ankara, 1994,(5. baskı), s.23.

7- Nedim Filipoviç, "Müellif Hakkında Not", Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK, Ankara, 1994 içinde, s.XXXVI.

Osmanlı İmparatorluğu'nun menşei hakkındaki, Batılı Oryantalist görüşlere karşı en etkin cevabı, 1935 yılında yayınlanan *Les Origines de l'Empire Ottoman* isimli Fransızca çalışmasıyla vermiştir. Sorbonne'da verdiği konferanslardan oluşan bu çalışması, Batı bilim dünyasında ilgiyle karşılanmış, eserin yayınlanmasından kısa süre sonra çeşitli süreli yayınlarda, tanınmış bilim adamlarının tenkid ve tanıtma yazıları çıkmıştır(8).

Bu tenkid yazılarından en önemlisi, *Annales* ekolünün öncüsü Lucien Febvre'in 1937 yılında (*Annales d'Historie Economique et Sociale*, IX. Anne, 1937, p.100-101) kaleme aldığı yazıdır. *Annales* tarih akımının kurucularından Lucien Febvre, bu yazısında Köprülü'nün hikayeci tarihçiliğin etkilerinden kurtulabildiği ve açıklamalarında tek yönlülükten kaçınarak iktisadi ve sosyolojik özelliklere de yer verdiğinden övgüyle söz etmektedir(9).

Fuat Köprülü de araştırma metodunu; "eldeki membaların(verilerin) harici ve dahili tenkidini yapmak; vak'a-nüvislerin muayyen maksatlarla uydukları lejantlara(hikayelere), silsilenâmelere müsbet bir mahiyet atfetmiyerek onları kullanmaktan vazgeçmek; siyasî ve askerî tarihe ait vak'alara ehemmiyet vermiyerek yalnız esasî mes'elelere dikkat etmek; sadece kroniklere bağlı kalmıyarak daha ziyade -hiç olmazsa onlar kadar- içtimâî tarih problemlerini halle yarıyacak sair cins vesikalara ehemmiyet vermek"(10) şeklinde açıklamakta ancak bu şekilde tarihi realiteye en yakın sonucun alınacağını belirtmektedir.

Yusuf Akçura gibi Fuat Köprülü de olgularla boğulmuş, "kuru ve cansız" bir tarihten; toplumun çeşitli yönlerini yansıtan, önemliliğine göre seçilmiş olgulardan örülen terkibi(*) tarihe yönelmeyi yeğlemiştir. O'na göre; "Tarihçinin hedefi, herhangi bir cemiyetin muayyen bir zaman ve mekân içindeki gidişinin sebeplerini izah etmek, onu içtimâî hayatının türlü türlü tezahürleriyle realiteye en yakın şekilde canlandırabilmektir..."(11).

Adıgeçen her iki tarihçimizin çalışmalarındaki metodolojik farklılık; akademik formasyonlarındaki çokyönlülükten ileri gelmektedir. Felsefe, sosyoloji, iktisat gibi tarihi daha anlamlı kılan diğer sosyal bilimlere kayıtsız

8- Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s.XVIII-XXI

9- Köprülü, a.g.e., s.XX.

10- Köprülü, a.g.e., s.24.

* - Sentez biçimindeki.

11- Köprülü, a.g.e., s.25.

kalmamışlardır. İbn-i Haldun, Vico, Herder, Kant, Condorset, Hegel, Bougele, Marx ve Engels gibi teorisyenleri okuduklarını biliyoruz. Fuat Köprülü, hukuk tahsili görürken sosyoloji ve iktisat bilgisini de arttırmıştır(12).

1931 yılında Köprülü'nün kurduğu *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, adından da anlaşılacağı gibi, Ömer Lütfi Barkan sayesinde kurumsallaşan iktisat tarihçiliğimizin ilk habercisidir(13). İlgili bölümde daha geniş bir şekilde anlatacağıız; 1960'lı yıllardaki tarihçiliğimiz, Fuad Köprülü ve Ömer Lütfi Barkan hocaların öğrencileri tarafından şekillenecektir(14).

Yusuf Akçura ve Fuat Köprülü'de gördüğümüz, iktisadi ve sosyal ögeler ağırlıklı, el değmemiş konulara el atma özelliğini Ömer Lütfi Barkan'da da görmekteyiz.

1927 yılında İstanbul Darülfünunu'ndan felsefe lisansını alan Barkan, bir yıl sonra Strasbourg Fransız Üniversitesi'ne burslu olarak gönderilir. Burada Marc Bloch, Maurice Halbwachs, Henri Baulig gibi hocalardan dersler almıştır. 1931 yılında bu üniversitenin Edebiyat Fakültesinden felsefe, sosyoloji, psikoloji ve Hukuk Fakültesinden özel bir ekonomi sertifikası alarak mezun olmuştur(15).

Barkan, yurda dönüşünde Eskişehir Lisesi'nde felsefe ve yurt bilgisi öğretmenliği yaptıktan sonra 1933 Üniversite Reformu sırasında, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne naklen geçmiş ve Prof. Dr.Yusuf Kemal Tengirşenk yanında Türk İnkılâp Tarihi Doçenti olmuştur(16). Yayın faaliyetlerine 1935 yılından itibaren İstanbul'da *Siyasal Bilgiler* dergisinde, "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri" ismiyle yayınlanan bir dizi makale ile başlamıştır. Bu makalelerinde, Balkan devletlerinin I. Dünya Savaşı sonrası

12- Cemal Köprülü, "Fuat Köprülü'nün İlmî şahsiyeti, Türk Kültüründeki Rolü ve Bazı Hatıralar", *Türk Kültürü*, Sayı:81, (Temmuz 1969), s.47-64; Berktaş, "Osmanlı Devleti'nin Yükselişine Kadar Türkler'in İktisadi ve Toplumsal Tarihi", *Türkiye Tarihi*, C.I, s.41.

13- Halil İncalçık, "Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings", *Review*, I, 3/4, Winter/Spring, 1978, s.70.

14- Bkz, Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, s.90.

15- Halil Sahillioğlu, "Ömer Lütfi Barkan", *Ord.Prof.Dr. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan*, İ.Ü.İ.F.M., Cilt:41, Sayı:1/4'ten ayrıntı (Eylül 1982-Ekim 1983), İstanbul, 1985, s.4; Ayrıca Berktaş, "Dört Tarihçinin Sosyal Portresi", s.40.

16- Sahillioğlu, a.g.y., s.5.

tarımsal reform hareketlerini incelemiş, mevcut durumu Osmanlı dönemi ile karşılaştırmalı olarak ortaya koymaya çalışmıştır. Bu ilk yazıları, Türkiye'de toprak reformunun tartışıldığı günlere rastlar(17).

Daha sonra yine *Siyasal Bilgiler* ve *Ülkü* dergilerinde, Osmanlı Toprak sistemi ve bu sistemin işleyişi üzerine yazılar yazmış, bu yazılarıyla İktisat Fakültesi Dekanı Ömer Celal Sarçın'ın dikkatini çekmiş, onun çabalarıyla, İktisat Fakültesi İktisat Tarihi ve İktisadi Coğrafya Kürsüsü Doçentliğine, Türk İnkılap Tarihi doçentliği üzerinde kalmak kaydıyla naklen atanmıştır(18). Bu sayede, esas çalışma alanı olan, iktisat tarihi üzerine eğilme olanağı artmıştır.

Bu kürsüde, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri" isimli doçentlik tezini hazırlayan Barkan'ın tez jürisinde Fuat Köprülü, Alexandre von Rüstow ve Ebululâ Mardin gibi değerli isimler yer almıştır. Ardından, "XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri-I: Kullar ve Ortakçı Kullar" konulu bilimsel konferansı ve kollekyumu 10 Şubat 1939'da yapılmış, jürisinde Ebululâ Mardin, Fuat Köprülü, İbrahim Fazıl Pelin, Şükrü Baban, Alfred İsaak, Fritz Neumark, Gerhard Kessler, Alexandre von Rüstow ve Dobretsberger hazır bulunmuşlardır(19).

Görüldüğü gibi, akademik seviyesini bu önemli isimlerin huzurunda ispat eden Barkan'ı, bundan sonra da yoğun bir bilimsel faaliyet içerisinde göreceğiz. Barkan, arşiv belgelerine dayanarak Osmanlı Devleti'nde "çiftçi sınıfların hukuki statüsü" ve "toprak işçiliğinin organizasyon şekilleri"ni ortaya çıkarmaya çalışmış, Türkiye İktisat Tarihi'nin ve genel olarak ekonomik ve sosyal tarihin ana meselelerini anlamlandırmaya çaba sarfetmiştir(20).

Özellikle, arşiv malzemesinin dökümantasyonu üzerine yaptığı çalışmalar, Türk tarihçiliğine yapılan en önemli hizmetlerdendir. "Başbakanlığa bağlı Arşiv Genel Müdürlüğü'nde, Ankara'da Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nde, Topkapı Müzesi Kütüphanesi'nde saklanan devlet

17- Ö.L.Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yay., İstanbul, 1980, s.11; Inalcık, a.g.m., s.70.

18- Sahillioğlu, a.g.y., s.6.

19- Sahillioğlu, a.g.y., s.6-7.

20- Barkan, a.g.e., s.576-577.

arşivi, M.E.B. emrinde bulunan iller müze ve kütüphanelerinde saklanan Kadı Sicilleri, İstanbul müftülüğüne bağlı bulunan İstanbul Şeriyeye Mahkemeleri sicillerinde bugün araştırmacılar kolayca girip araştırma yapabiliyorsa, bu kolaylık, Barkan Hoca'nın yıllarca süren çaba ve sonsuz sabıyla mümkün olmuştur."(21).

Barkan, sadece arşiv vesikalarına dayalı (ampirik) eserler vermekle kalmamış, dünya tarihçiliğini de çok iyi takip ederek, tarihçilikteki yeniliklerin Türkiye'de de uygulanmasına öncülük etmiştir: Batı bilim çevrelerinde de ismini duyuran Barkan'dan, Lucien Febvre de *Annales* dergisindeki bir yazısında, onun iktisat tarihçiliğine katkılarından kısaca söz etmiştir(22).

Barkan'ın özellikle 1930-1940'lı yıllarda yazdıkları, 1960'ların kuramsal tarih çalışmalarına temel oluşturacaktır. *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu* (İ.Ü.İktisat F.yay., 1967) isimli kuramsal çalışmanın yazarı Sencer Divitçioğlu, Ömer Lütfi Barkan'ın öğrencisidir. Divitçioğlu her ne kadar aynı görüşü paylaşmadıklarını söylese de, tezinin esas dayanak noktası, Barkan'ın Osmanlı toplum yapısına yönelik ortaya koyduğu ampirik bulgulardır(23).

Barkan'ın tarihçiliğimize yapmış olduğu katkılara ilgili bölümde devam edeceğiz. Buraya kadar üniversite çevresinde oluşan; Yusuf Akçura'dan başlayıp, Fuat Köprülü'ye, sonrasında Barkan'a ulaşan ve 1960'lı yıllardaki tarihçiliğimizi büyük ölçüde etkileyecek olan belli bir çizgiden söz ettik.

Bunun yanında, 1930'larda "üniversite dışında gelişen bir aydın hareketi"(24) olarak ortaya çıkan, Kadro hareketi de 1960'lı yıllar tarihçiliğimizi belli ölçülerde etkilemiştir.

Şevket Süreyya Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Vedat Nedim Tör, İsmail Hüsrev Tökin ve Burhan Asaf Belge tarafından yayınlanan Kadro dergisi çevresinde oluşan Kadro hareketi, "1932-1934 yılları arasında Türk dev-
21- Lütfi Güçer, "Barkan ile Aydınlanan Tarih", Milliyet, 30 Eylül 1979.

22- Sahillioğlu, a.g.y., s.4.

23- Bkz. Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, 3. baskı, Sermet mtb, Kırklareli, 1981.

24- Bkz., I.Tekeli-S.İlkin, "Türkiye'de Bir Aydın Hareketi: Kadro", *Toplum ve Bilim*, Sayı:24 (Kış 1984), s.35-67.

devriminin ideolojisini sistemleştirme, daha doğrusu Kemalizmi oluşturma görevini üstlenen"(25) bir harekettir. "Kadrocu yazarlar, 1932 yılından evvel farklı yayın organlarında ortaya koydukları görüşlerini, 1932-1934 yılları arasında Kadro'da olgunlaştırmışlar ve sonraki yıllarda da görüşlerini Kemalist aydınlar olarak devam ettirmişlerdir"(26).

Türk devriminin ideolojisini sistemleştirirken, "bir toplumun ideolojisinin, o toplumun içinde yaşadığı teknik ve toplumsal koşulların belirli ilkelere göre ve onların gelişme yönleri dahilinde izah ve ifadesi olduğu" görüşünü paylaşan Kadrocuların, yazılarında diyalektik ve tarihsel materyalizm yöntemlerini kullandıklarını görüyoruz; Kadroculara göre, "bir kişinin aydın olabilmesi için ön koşul, bir 'cihanı telâkki tarzı'nın bulunmasıdır. Yani her aydının, doğanın niteliği ve tarihin gidişi üzerine genel bir anlayışı bulunması gereklidir"(28).

"Kadrocu tarih görüşü, Marx ve Sombart'ın kapitalizmle ilgili gözlemlerinden esinlenmiş, emperyalizm kuramından yola çıkarak mazlum milletler geri kalmışlığını ya da geri bırakılmışlığını irdeleyen bir tarihsel çözümlenmeye gitmiştir. Bu yaklaşım, Yusuf Akçura'nın, *Üç Tarz-ı Siyaset* 'te ilk belirtileri görülen, sonraları *Türk Yurdu* 'nda *Parvus* 'un da katkılarıyla geliştirilen tarihsel perspektifin devamını oluşturmuştur"(29).

"Kadrocu tarih görüşleri, İsmail Hüsrev Tökin'in, *Türkiye Köy İktisadiyatı* adlı eserinde kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır. Bugün bile güncelliğini koruyan bu kitap, çizdiği kavramsal modellerle, 1960'lı ve 1970'li yıllarda, geri kalmışlık tartışmalarına kaynaklık etmiştir. Köylülüğün farklılaşması, Anadolu'da mülkiyet biçimleri, ekonominin parasallaşması, uzmanlaşma ve içpazarın gelişimi, kapitalizm ve Osmanlı ekonomisi, Türk

---

25- Temuçin Faik Ertan, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1994, s.XIV; Ayrıca bkz., Merdan Yanardağ, *Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi*, Yalçın yay., İstanbul, 1988.

26- Ertan, a.g.e., s.XIV.

27- Ertan, a.g.e., s.89.

28- Tekeli-İlkin, a.g.m., s.45.

29- Zafer Toprak, "Türkiye'de Çağdaş Tarihçilik(1908-1970)", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Der., Sevil Atauz, Türk Sosyal Bilimler Derneği yay., Ankara 1986, s.433.

tarihçiliğinde kavramsal bir düzeyde bu denli ayrıntılı olarak ilk kez işlenmiştir. 1934'te yayımlanan *Türkiye Köy İktisadiyatı* 'Dünya ekonomisi ve Osmanlı Devleti' tartışmalarına(da) bir ön modellik etmiştir."(30).

Görülüyor ki, 1930'lardaki tarih çalışmalarında iktisadi ve sosyal ögeler ön plâna çıkmaya başlamıştır. Bunda yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin, bilimin modernizasyonuna verdiği önemin yanısıra, 1930'lu yılların siyasal ve sosyo-ekonomik yapısının da etkisi büyüktür. Aynen 1960'lı yıllarda olduğu gibi..

Dönemin özelliğini ve tarihçiliğimize etkisini en anlamlı şekilde ifade edebilmek için, Atatürk'ün, daha 1923 Türkiye İktisat Kongresi açış konuşmasındaki sözlerinin bu aşamada yararlı olacağını düşünüyorum: "...Efendiler, tarih, milletlerin itilâ(yükselme) ve inhitatı(gerileme) esbabını ararken birçok siyasi, askeri, içtimai sebepler bulmakta ve saymaktadır. Şüphe yok, bütün bu sebepler, hâdisatı içtimaiyede müessirdir. Fakat bir milletin doğrudan doğruya hayatile, itilâsile, inhitatıle alâkadar ve münasebettar o'an milletin iktisadiyatıdır. Tarihin ve tecrübenin tesbit ettiği bu hakikat, bizim milli hayatımızda ve milli tarihimizde de tamamen mütecellidir(ortaya çıkmıştır). Hakikaten Türk tarihi tetkik olunursa bütün itilâ ve inhitat esbabının bir iktisat meselesinden başka bir şey olmadığı anlaşılır. Efendiler, tarihimizi dolduran bunca muvaffakiyetler, zaferler veyahut mağlûbiyetler, izmihlâl(yıkılma) ve felâketler, bunların kâffesi(hepsi); vukua geldikleri devirlerdeki ahvali iktisadiyemizle münasebettar ve alâkardır. Yeni Türkiyemizi lâyük olduğu mertebeye isal edebilmek için, behemehal iktisadiyatımıza birinci derecede ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz. Çünkü zamanımız tamamen bir iktisat devresinden başka bir şey değildir. Efendiler, bir milletin esbabı hayatiyesini, refah ve saadetini teşkil eden iktisadiyatla iştigal etmemesi iştigal edememesi nazarı dikkati calıp bir keyfiyettir. Fakat biz itiraf etmeye mecburuz ki, iktisadiyatımıza lüzumu kadar ehemmiyet vermemiş bulunuyoruz. Bir milletin doğrudan doğruya esbabı hayatiyesile iştigal edememesi, o milletin yaşadığı edvar(devirler) ile ve edvarı tespit eden tarihile çok alâkalıdır. Binaenaleyh biz de eğer iştigal edememiş

30- Toprak, a.g.m., s.433-434.

isek, esbabı hakikîyesini geçirdiğimiz edvarda ve bilhassa tarihimizde arayabiliriz..."(31).

Bu bölümde; sosyo-ekonomik tarihçiliğe doğru evrimleşen, tarihçiliğimiz ele alınmış, 1960'lı yıllar tarihçiliğimize, bu anlamda pek fazla etkisi olmayan, 1930'ların "Türk Tarih Tezi" çalışmalarından bahsedilmemiştir. Bununla birlikte bu çalışmalar tarihçiliğe verilen önemi arttırmış, tarihçiliğimizin kurumsallaşmasında etkili olmuştur.

31- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I-III, 4. baskı, TTK., Ankara, 1989(II. Cilt içerisinde)
s.104.

B- II. Dünya Savaşı Sonrası İktisat ve Sosyolojinin Önem Kazanmasının Yansımaları

II. Dünya Savaşının sona ermesinden sonra dünya, yeniden yapılanma sürecine girecektir: Bir yanda bağımsızlıklarını kazanan ülkeler, bir yanda savaşı kazananlar ve kaybedenler; savaşın yaralarını sarmak isterken ekonomik ve sosyal sorunlara çözüm bulmak için yeni kalkınma stratejileri arayışına gireceklerdir(1). Bu arayışlara paralel olarak, iktisat ve sosyoloji gibi sosyal bilimlerde de teknik ve kuramsal açıdan çeşitli gelişmeler meydana gelmiştir. Bizi ilgilendiren ve tarihçiliğimize etki eden kuramsal gelişmeleri ele aldığımızda, iki yeni kuramsal yaklaşımın, II. Dünya Savaşı sonrasında; özellikle 1950'lerden sonra ve 1960'larda etkili olduğunu görmekteyiz.

Toplumları gelişme farklılıkları açısından inceleyen bu iki kuramdan *çağdaşlaşma* (modernleşme) kuramında; gelişme farklılıklarını, "bu toplumların değerler ve inanç sistemlerinin değişikliğinde arayan ve hatta nerde ise bunları 'mutlak' yani değişmez sayan yaklaşım vardır"(2). Kaynağını Max Weber sosyolojisinden alan bu yaklaşımın Türkiye'deki yansıması, iktisatçılarımızdan Sabri Ülgener'in, *İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri* (1951) adlı eserinde gözlenecektir. Ülgener bu eserde; (Çağdaşlaşma kuramcıları gibi) Weber'in, Kapitalizmin oluşumunda Protestanlığın rolü olduğunu kabul eden düşüncelerini göz önünde bulundurarak, Osmanlı Türk toplumunda gelişmeyi engelleyen "ahlâk ve zihniyet meseleleri" üzerinde durmuştur(3).

Amerikalı sosyal bilimcilerden David Mc Clennan'ın, *The Achiving Society* (1957) ve Daniel Lerner'in, *The Passing of Traditional Society* (1958) adlı eserlerinde geliştirdikleri bu kuram, Amerika'da *Economic Development and Cultural Change* dergisi bünyesinde 1960'lı yıllarda da etkisini sürdürecektir(4).

1- Nermin Abadan, "Siyasal Gelişme Teorileri ve Modeller", A.Ü. S.B.F. Dergisi, Cilt:XXV, No:4 (Aralık 1970), ss.19-34.

2- Mübeccel B.Kıray, "Toplum Yapısındaki Temel Değişimlerin Tarihsel Perspektifi: Bugünkü ve Yarıncı Türk Toplum Yapısı", Mimarlık Semineri (Ankara 1969), içinde, 4. bildiri.

3- Kıray, aynı yerde.

4- Kıray, aynı yerde; ayrıca bkz. Huri İslamoğlu-Çağlar Keyder, "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir öneri", Toplum ve Bilim, sayı:1, (Bahar-1977), s.54-55.

David Mc Clennan, adı geçen eserinde, "en yeni sosyal bilim teknikleri ile niçin modernleşmediğini araştırdığı beş toplum içersine Türkiye'yi de katmıştır. Ve Türkiye'nin modernleşmemesini 'need for achievement', daha üstün başarı ve yenilikler için bir ihtiyaç duymaya yer vermeyen değerler sisteminin bulunması ile izah etmiştir". Daniel Lerner ise, "geri kalmışlığı, kavram ve değerlerde daha geniş ilişkileri düşünebilme, yenilik isteme, teşebbüs sahibi olma gibi özelliklerin yokluğuna dayandırmıştır"(5).

Çağdaşlaşma kuramı, daha çok "kurumsal ve hukukî reformlar"la, bunlara direnç gösteren değerler sistemi ilişkisini incelerken, ekonomik etkileri yeterince vurgulamamıştır; "kapitalizmle ekonomik bütünleşme asgari düzeyde tartışılırken... örneğin, yeni hukukî düzenlemelerle ticaret sermayesinin ilişkisine değinilmez bile. Aynı şekilde kapitalizmle eklemlenmenin de kuramı yapılmadığından, söz konusu ülke, dünya ekonomisi içindeki yapısal konumu göz önüne alınmadan, kendi başınaymış gibi incelenir"(6).

Yine aynı dönemde etkili olan bir başka kuram ise, dönemin ana sorunsalı; kalkınma problemini, çağdaşlaşma kuramından farklı olarak üst yapı kurumları açısından değil, alt yapı kurumları olan -üretim şekilleri- üretim araçları-artık ürünün denetimi- açısından incelemektedir. Marx'ın teorilerini temel alan bu kuram, Asya üretim tarzı-Doğu despotizmi şekliyle 1930'larda gündeme geldiyse de 1950'lerde Amerika'da *Science and Society* dergisi bünyesinde başlayan "feodalizmden kapitalizme geçiş" tartışmalarının etkisiyle 1960'larda Fransa'da etkili olacaktır. Oradan da Türkiye'ye sıçrayacaktır(7).

Bazen ayrı ayrı ele alınmasına rağmen Asya üretim tarzı ve Doğu despotizmi kavramları, aslında birbirinden farklı şeyler değil içiçe kavramlardır. İkisinin de özünde; sulama tesisleri gibi(özellikle Asya'da kuraklığın yaygın, sulamanın masraflı olması nedeniyle) kamu hizmetlerini

---

5- Kıray, aynı yerde.

6- Islamoğlu-Keyder, a.g.m., s.55.

7- Bkz. *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş*, Metis yay., İstanbul, 1984; *İlk Sınıflı Toplumlar, Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizmi*, Birey ve Toplum yay., Ankara, 1985; *Asya Tipi Üretim Tarzı*, Ant yay., İstanbul, 1970; Bkz. Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, 3. baskı, Sermet mtb., Kırklareli, 1981, ss.11-13.

yapmakla görevli merkezi devletin, üretim araçlarını ve artık ürünü denetimi altında tutması sonucu, bu durağan yapının gelişmeye engel olduğu düşüncesi bulunmaktadır(8).

Bu iki kuramda, düşünceleri temel alınan iki bilim adamından Max Weber'de üst yapının(din, ahlâk, hukuk, dil, sosyal rejim ve diğerleri); Karl Marx'da alt yapının(maddî şartları belirleyen; üretim ilişkileri, üretim araçları ve diğerleri) ağır basması, toplumu çözümlenmeye giderken, farklı noktalardan hareket etmelerinde etkili olmuştur. Bunlar her ne kadar birbiriyle bağlantılı ise de zaman zaman biri daha fazla ön plana çıkmış, ağırlıklı olarak onun üzerinde durulmuştur(9).

1960'lı yıllarda Türkiye'de de bu kuramlardan etkilenecek Osmanlı Türk toplumunu inceleyen iktisatçı ve sosyologlarımız olmuş(Divitçioğlu; Berkes ve diğerleri), bunlar analizlerinde farklı yöntemler izlemişler, bu yönleriyle tarihçilerden ve hatta bazen birbirlerinden farklı sonuçlar elde etmişlerdir. Bundan sonraki bölümde bu değişik sonuçları daha iyi algılayabilmemiz için yöntem farklılıkları üzerinde duracağız.

8- Bkz. Divitçioğlu, a.g.e., ss.17-43.

9- Bkz. Orhan Türkdoğan, "Türk Tarihinin Bazı Sosyolojik Meseleleri", **Tarih ve Sosyoloji Semineri**, I.Ü.E.F. Tarih Araştırma Merkezi(28-29 Mayıs 1990), Edb.Fak.Basımevi, İstanbul, 1991, ss.12-15.

III. BÖLÜM

TARİH YAZICILIĞINI BELİRLEYEN ETKENLER

A- Araştırmacıların Mesleksel Formasyonlarına Bağlı Olarak Yöntem Farklılıkları

1- İktisatçıların Yöntemi:

İnsanın yaşamsal gereksinmelerini sağlayabilmesi için gerçekleştirdiği üretimi, üretimin bölüşümünü ve bu etkinliklerin oluşturduğu ilişkileri (kısaca üretim tarzını) inceleyen iktisatçılar, bu incelemeleri sırasında; "belirli iktisadi değişkenlerin amaçlarına uygunluğunu saptadıktan sonra, bu değişkenler arasındaki ilişkilerde çeşitli kurallar, düzenlilikler ararlar. Diğer bir ifadeyle, ona dayanarak planlar ve tahminler yapabilecekleri yasaları açığa çıkartmaya çalışırlar"(1).

Bu çalışma yönteminden de anlaşılacağı gibi iktisatçılar, birtakım genellemeler yaparak, "bugünü" ve "geleceği" kurgulamaya çalışmakta, bunun için bir takım modeller önermekte, kuramlar sunmaktadırlar. Ancak, "... geliştirdikleri modellerde işlemediğini gözledikleri, geçmişten gelen ve modelin işlemesine direnen..." faktörlerle karşılaştıklarında geçmişe bakmak, tarihe başvurmak ihtiyacını duyarlar(2). Bu noktada, iktisat tarihçisi veya tarihçinin bulgularından yararlanmak durumundadırlar. İktisat tarihi de bu gereksinimden doğmuştur: 18. yüzyıldan itibaren sesini duyurmaya başlayan iktisat biliminin, bir süre sonra soyut bir bilim haline gelmesi; soyut kurallar dizgesi halinde, sürekli değişen iktisadi hayattan kopuk, dar bir çerçevede kalması, iktisatçıların bir kısmını tarihe yöneltmiş; böylece iktisat tarihi, iktisadın bir dalı olarak ortaya çıkmıştır(3).

1- Cenk Pala, "Geçmiş Yazmak, Geçmiş Anlamak: İktisat Tarihi Yazımında Karşılaşılan Sorunlar", *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt: 6, Sayı: 15(Kış 1995), s.26.

2- Halil Sahillioğlu, "İktisat Öğretiminde İktisat Tarihi", *Türkiye'de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine*, Der. Fikret Görün, ODTÜ yay., Ankara 1972, s.135.

3- Lütfi Güçer, *İktisat Tarihi Ders Notları*, Fatih Gençlik Vakfı Basımevi, İstanbul 1976, ss.8-11; Ayrıca bkz., Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah yay., İstanbul 1994, ss.13-37; Murat Koraltürk, "İktisat Tarihi Kavramı Üzerine Düşünceler", *Öneri*, Cilt:I, sayı:2(Ocak 1995), ss.153-158.

Aslında iktisatçı ile iktisat tarihçisini birbirinden ayırmak çok güç; iktisat tarihçisi yöntemi gereği iktisatçı ile tarihçi arasında bir yerde olmak zorunda. Bununla birlikte, "Nasıl ki bir iktisat tarihçisini çağdaş iktisadi fenomenler üzerinde çalışmaktan alıkoyan hiçbir engel yoksa; bir iktisatçıyı da geçmişini araştırmaktan ve geçmişten örnekler almaktan alıkoyan hiçbir şey yoktur... iktisat ve iktisat tarihi bazı sınırlar içinde hem aynı konuları işlemeli, hem de aynı kavramsal araçları ve analitik kategorileri kullanmalıdır. Ancak her ne kadar çalışma alanları içiçe geçmiş gibi gözükmekteyse de; iktisat ve iktisat tarihi, iki ayrı disiplin olmayı sürdürmüşlerdir"(4).

Bu ayrılığı; Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu* adlı çalışmasını nitelerken açıkça ortaya koyuyor. Ona göre bu çalışması, bir tarih araştırması değildir. Hatta, iktisat tarihi araştırması olduğu bile söylenemez. Bu bir iktisat araştırmasıdır ve iktisatçı açısından tarihsel bir iktisadi sistemin yeniden kurulması hakkında yapılan bir denemedir(5).

Görülüyor ki, iktisatçı da iktisat tarihçisi veya tarihçi gibi tarihsel olgulara tamamen sadık kalarak, kendi bilimsel yöntemi çerçevesinde, bu tarihsel olgular yardımıyla çeşitli yorumlar yapabilir. Bu yorumlarını temellendirebilir(6).

İktisat tarihçisi ise insanların iktisadi yönden geçirdiği aşamaları, iktisadi düşüncenin evrimini incelerken, dolayısıyla iktisatçıya bulunduğu yere nasıl geldiğini göstermeye çalışırken, doğal olarak "geçmiş"e, iktisatçıdan daha çok başvurmak durumundadır(7). "Ancak bu geçmişin 'şimdi' yönündeki sınırını iktisatçı ile işbirliği yapabileceği yere kadar götürme olanakları vardır. Zira geçmiş, hayal edilmesi bile güç olan bir uzaklıkta olabileceği gibi bir saniye evvel yapılan işe veya söylenen son söz anına kadar uzatılabilir"(8).

4- Pala, a.g.m, s.26.

5- Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, 3.baskı, Sermet mtb, Kırklareli, 1981, s.11.

6- Bkz. Divitçioğlu, a.g.e., s.12.

7- Sahillioğlu, a.g.m., s.135-136; ayrıca bkz. Erol Zeytinoğlu, *İktisat Tarihi*, Marmara Ü. İ.I.B.F., İstanbul, 1983, ss.3-12; Tabakoğlu, a.g.e, ss.13-37; Koraltürk, a.g.m., ss.153-158.

8- Bkz. Sahillioğlu, a.g.m., s.135.

İktisatçılar ile iktisat tarihçilerinin(veya tarihçilerin) yöntemleri arasındaki farklılıklar çoğaltılabilir. Model oluştururken; "geçerli paradigmaları tanımlamaya çabalayan iktisatçılar, daha çok karşılıklı ilişkilerinde belirli düzenlilikler gösteren, öngörülebilir ve rasyonel davranış biçimleri yansıtan değişkenleri dikkate alma eğilimindedirler. Kabaca 'dışsal' olarak adlandırdıkları birçok değişkeni ise hesaba katmazlar.. Oysa iktisat tarihçileri, belirli bir ekonominin nasıl işlediğini açıklayabilmek için gerek iktisadi gerekse iktisadi olmayan, ancak alabildiğince çok değişkeni ve kanıtı hesaba katmak zorundadırlar.. Çünkü ekonomistlerin 'dışsal' diyerek kolayca gözardı edebildiği şeyler, iktisat tarihçisi açısından benzersiz bir tarihi ortamın sebebi olabilir"(9).

Örneğin iktisatçı daha çok iktisadi değişkenler üzerinde dururken modelini uygulayacağı toplumun -kanunlarla belirlenmiş hukuksal durumları dışında- gelenekler, örf ve adetler gibi sosyolojik, psikolojik ve kültürel birtakım değerlerini "dışsal" olarak nitelendirebilir ve bunları gözardı edebilir. Oysa bütün bu değerler iktisatçının modelinn işleyip işlememesinde umulmadık bir etki yapıyor olabilir. Kuşaktan kuşağa süregelen bu örf, adet ve geleneklerin, "temellerinde de bir gerçek, bir vehim veya korku olabilir. Fakat temelsizlikleri, mantığa aykırılıkları anlaşılıp etkisinden kurtulma olanakları belirinceye kadar etkin kalırlar. Modellerin bu gibi yersiz korkuları, batıl inançları, gereksiz sempatileri hesaba katmaları yerinde olur. Aksi halde modeller işlemeyebilir ve yapılan hesaplar tutmayabilir. Toplumun muhtelif katmanlarının payı olabileceği bir modelde, bir çiftçiye ve borsa simsarına, bunların zihin yapılarına uygun yer vermek zorunludur. Bunun gibi durumlarda yalnız iktisat tarihçisinin değil, aynı zamanda sosyolog, sosyal psikolog, hatta etnolog ve antropologun dahi yardımı gereklidir(10).

İktisatçıların yöntemlerinde gözlenen en önemli eksiklik ise -iktisatçı ve sosyologların çalışmalarını ele aldığımız bölümde de açıkça görüleceği gibi- tarihsel olguları kendi modellerine uydurma çabasıdır. Bu çaba içerisindeki iktisatçı, modelini destekleyen olabildiğince çok olgudan yararlanmaya çalışırken, teorisini çürütebilecek, modelinin işlemesine engel olabilecek olguları görmezlikten gelmektedir(11). İktisatçı, tarihsel olguları kullanırken,

---

9- Pala, a.g.m., s.27.

10- Sahillioğlu, a.g.m., s.136.

11- Bkz., Pala, a.g.m., s.48-49.

teorisinin tutarlılığı ve bilimselliği açısından dikkatli olmalıdır. Divitçioğlu'nun da belirttiği gibi, "İktisatçının tarihçinin işine karışmakla bazı önemli hatalara sebep olabileceği açıktır. Tarihçiden iktisatçıya geçirilen doğru bilgiler, iktisatçının elinde bozulabilir. İncelenen dönem, hele tarihsel olgular rastgele seçilirse, yanlış tahlil edilebilir ve dolayısıyla yanlış hipotezler vazedilebilir. Gününü tahlil etmede iktisatçının bilgeliği, dünün tahlilinde bilgiçliğe dönüşebilir. Bundan dolayı, tarihin incelenmesine özenen iktisatçı peşinen sorumluluğu yüklenmelidir. Unutmamalıdır ki son söz tarihçinindir"(12).

İktisatçının pratik çözüm arayışları, bu tür hatalara düşmesini kolaylaştırabilir(13). Bu tür hataları modelini kabul ettirebilmek için bilinçlice yapmıyorsa ve yararlandığı değişkenleri, tarihsel olguları, modeli(teorisi) için kendi açısından yeterli görüyorsa; bu davranışı belki teorisinin çürütülmesi sonucunu doğuracaktır. Fakat geride bıraktıkları yeni teorilerin ortaya atılmasını, bu süreçler de bilimin gelişmesini sağlayacaktır(14).

2- Sosyologların Yöntemi

Sosyologların yöntemi de tarihçinin yöntemine göre iktisatçınınkinden daha yakındır. Aynen iktisatçı gibi tamamlanmış olaylarla değil, güncel olaylarla ilgilidir ve günümüzün temel sorunlarını açıklamaya, çözümlenmeye çalışmaktadır(15). Yine iktisatçı gibi bu sorunların çözümü için birtakım "önlemler" (modeller) önermek durumundadır(16). Bunun için sosyolog da incelediği sosyal olaylar ile ilgili değişkenleri(*) kendi yöntemi çerçevesinde tespit eder(17). Sonraki aşamada değişkenler arasındaki ilişkileri inceler. Bunlar arasındaki bağıntılar, sosyolojik analizler açısından sosyoloğa önemli

---

12- Divitçioğlu, a.g.e., s.11.

13- Bkz., Pala, a.g.m., s.50.

14- Divitçioğlu, a.g.e., s.8.

15- Baykan Sezer, *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları*, İstanbul, 1993, s.80.

16- Sezer, a.g.e., s.81.

17- Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji*, 8.baskı(1. baskı 1966), Savaş yay, Ankara 1982, ss. 15-28.

(*) Değişken; Tümen, bir ya da birden çok kendisine özgü ölçülere göre kısımlara bölünmesinden meydana gelen neticedir; yaş, cinsiyet, eğitim derecesi gibi (a.g.e, s.20).

ipuçları verecektir(18). Sosyologlar bu bağıntılardan hareketle tutarlılıklar, düzenlilikler ve tekrarlanan davranış biçimlerinden bir sistemleştirmeye, bir genellemeye gideceklerdir(19). Sosyologların görevi toplumsal olayları betimlemek değil, açıklamak olduğundan, genelleme yaparken ayrıntılar üzerinde durmayıp, seçici olmayı tercih etmektedirler. Fakat seçim yaparken, toplumsal olaylarda rol oynayan bireylerin veya toplumların öznel durumlarını, aynen iktisatçıların "dışsal" olarak nitelendirip görmezden gelmeleri gibi sosyologlar da soyutlamaya giderek bunları genele indirgemektedirler(20). Çünkü sosyolog açısından bu öznel durumlar, "ancak birer sosyal olay haline dönüştüklerinde ya da böyle bir olayla sıkı ilişki halinde bulduklarında..."(21) önemlidirler.

Yöntem olarak sosyolog, iktisatçının yöntemine yakınken, konu bakımından da tarihçinin yöntemine daha yakındır. İktisatçı konu olarak ekonomik gelişme ve değişimler üzerinde dururken; sosyolog ve tarihçi, toplumu ve her türlü insan davranışını bir bütün olarak incelemek durumundadır(22). Bu nedenle sosyologlar bazen toplum yapısını üretim tarzı gibi iktisadi kavramlarla, genellemelerle açıklamaya çalışsalar da ekonomik unsurların yanında, toplumsal yapı veya olayla ilgili her türlü sosyal, kültürel ve tinsel özellikleri gözönünde bulundurmalarıdır(23).

Sosyolog, genellemeye ulaşmak için ayrıntılı veriler içinde boğulmak yerine tarihçinin bulgularından kendisi için gerekli olanları kolayca seçebilmektedir. Öte yandan ele aldığı toplumsal yapı ya da olayın, geçmişteki örneklerle karşılaştırmasını yapmak veya onu hazırlayan gelişmeleri görebilmek için tarihin yardımına ihtiyaç duyacaktır(24). Çünkü "yalnız şimdiki zamanda insan davranışlarını gözlemek, ölçmek, onların yalnız

---

18- Dönmezer, a.g.e., s.21.

19- Kadir Cangızbay, "Tekrarlanırlık Kırılması Olarak "Tarihsel Gerçeklik", *Tarih ve Sosyoloji Semineri*(28-29 Mayıs 1990), İ.Ü.E.F. Tarih Araştırma Merkezi, Edb.Fak.basımevi, İstanbul 1991, s.27.

20- Sezer, a.g.e., s.81.

21- Dönmezer, a.g.e., s.16.

22- Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1994, s.2.

23- Doğan Ergun, *Sosyoloji ve Tarih*, Yar yay., İstanbul 1973, s.15.

24- Sezer, a.g.e., s.84.

nesnel görünümünü tasvir etmek ve bunlarla bir toplumdaki ilişkileri açıklamaya kalkışmak en gerçeksiz bir sonuç ve en kötü bir soyutlama uydurmak demektir"(25).

Toplumsal olaylar bir tarihi boyut içerisinde gerçekleştiğine ve anlam kazandığına göre, sosyoloğun herhangi bir toplum olayı üzerinde doğru yargıda bulunabilmesi için söz konusu olayları tarihinin bulgularıyla temellendirmesi gerekmektedir. Yoksa yargıları, genellemeleri havada kalacaktır. Bugün gerçekleşen bir sosyal olayın oluşumu incelendiğinde, daha önce yaşanan bir olayın sonucu olduğu gözlenecektir. Kendisi de bundan sonraki bir olayın nedeni olabilir. Bu nedenle sosyolog incelediği toplumsal olayın , "ön-koşullarını" geçmişte yani tarihte bulacaktır(26).

İncelediği konuyla ilgili ön bilgilere tarihinin yardımıyla ve güncel bilgilere kendi araştırma teknikleriyle ulaşan sosyolog, tarihçiden farklı olarak, "... zaman ve yerden özgür gerçekleri tesbite çabalar"(27), böylece "genel tipleri" ortaya koyacaktır. "Mesela feodalite rejiminin belirli tarihler arasındaki gelişmesini incelemek tarihe düşen bir görevdir; fakat feodalite denilen siyasal sistemin karakter ve niteliklerini, genel olarak belirlemek sosyoloğun işidir"(28). Başka bir örnek olarak; Türkiye'de az gelişmişlik olgusunun incelenmesini verecek olursak, sosyolog bu olguyu genel tiplerin "modellerin" çerçevesinde ele alacak, elde ettiği sonuçlar da buna uygun olacaktır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, sosyologlar zaman bakımından özgürdürler. Fernand Braudel'in de belirttiği gibi; "Sosyolog zamanı kesebilir, durdurabilir yeniden harekete geçirebilir. Oysa tarihçi için zaman istendiği zaman durdurulabilen, dondurulan bir resim gibi değildir"(29). Sosyolog zaman boyutunu kendi ölçütleriyle değerlendirir. Yine Braudel'e göre;

25- Ergun, a.g.e, s.21.

26- Sezer, a.g.e, s.82.

27- Dönmezer, a.g.e, s.11.

28- Dönmezer, a.g.e, s.11.

29- Ümid Meriç Yazan, "Braudel'e Göre Tarih ve Sosyoloji"(Çeviri), Tarih ve Sosyoloji Semineri (28-29 Mayıs 1990), İÜEF, Tarih Araştırma Merkezi, Edb.Fak.Basımevi, İstanbul 1991, s.118.

"Tabakaların, sosyalleşme biçimlerinin, zümrelerin, topyekûn toplumların her birinin kendine göre bir zamanı vardır. Her sosyal gerçeklik kendi zamanına ve zamanlılık ölçülerine sahip... Dünyanın zamanı, yani tarihinin zamanı sosyologun çalışmasında bir kutuya konup kitlenmiş gibi. Oysa tarihçi kendi zamanından hiçbir zaman vazgeçemez. Gelgelelim sosyologları da zaman hemen hiç ilgilendirmez. Onlar, zamanın üstüne de çıkıp çalışırlar, hiçbir devre ait olmayan tekrarlanan olaylar üzerinde de çalışırlar. Yani bazen konular zamansız olan minicik olaylardır, bazen de en uzun süre devam eden olaylar..."(30).

Braudel, tarihçi ile sosyolog arasındaki esas farklılığın; zamanı kullanım konusunda belirginleştiğini vurguluyor, sosyologlara günceli yakalamak isteğiyle sadece olay incelemesi ile sınırlı kalmamalarını, tarihsel zamanı dışlamamalarını öğütüyor(31).

Baykan Sezer, *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları* (1993) adlı eserinde sosyoloğun yöntem sorunları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Ona göre sosyoloğun araştırma konusu olan toplumsal olayların, çok yönlü ve karmaşık bir yapıda olması; her ne kadar kendine göre geliştirdiği birtakım tekniklerle bu konuda çeşitli bilgilere ulaşsa da problemin bütününe ortaya koymasında, doğru yargılara ulaşmasında sosyoloğun işini zorlaştıracaktır(32). Bilgi toplama yollarının yetersizliği de sosyoloğun araştırma sırasında elde ettiği bulguları değerlendirmesi ve bir bütün içine yerleştirmesini güçleştirdiğinden, sosyolojide bazı kavramların geliştirilmesinde etkili olmuştur(33). Bu kavramlardan en önemlileri arasında "temel etken" ve "toplumsal gelişme çizgisi" kavramları gelmektedir. "Temel etken, bir dönemden öbür döneme geçişte rol oynayan olaylardır"(34). Toplumsal gelişme çizgisi ise; sosyoloğun tarih bilgileri toplamının oluşturduğu, tarihsel

---

30- Yazan, a.g.y, s.119.

31- Yazan,a.g.y, s.120.

32- Bkz., Sezer, a.g.e., s.98-99.

33- Sezer, a.g.e., s.99.

34- Sezer, a.g.e.,s.96.

gelişme çizgisinin kendisi açısından bir değerlendirmesidir (35). Sosyolog tarihin yardımıyla geliştirdiği bu kavramları, elindeki bilgilerin eleştirilmesi ve değerlendirmesinde kullanabilir. Bununla birlikte, çoğu kez eldeki bilgilerin eleştirisinden hareketle gerçeğin yargılanmasına kadar gidebilen sosyolog, kullandığı kavramların gerçekle kesişmesi gibi bazı güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bu durumda, kavramlarını gözden geçirmeli, gereken düzeltmeleri yaparak kuramsal donanımını geliştirmelidir. Oysa, sosyolog olaylara yaklaşımını tartışma konusu yapacağı ve bütün görüşlerini ele alması gerekeceği için kuramsal donanımında herhangi bir düzeltmeye gitmek yerine elde edilen bilgilerin geçerliliğinden kuşku duymayı tercih edecektir. Eldeki bilgiler herhangi bir kuşkuya yer bırakmayacak nitelikte ise bu kez de gerçeğin kendisi yargılanmakta, çizgiye uymamakla suçlanmaktadır(36).

Sezer, bu aşamada sosyoloğun izlemesi gereken yöntemi şu şekilde dile getiriyor: "Araştırma alanımızın gereklerine karşılık vermediği zaman gerçek üzerine yargıda bulunmak yerine elimizdeki araçlarda düzenlemelere gitmemiz tek sağlıklı çözüm yoludur... Çünkü söz konusu kavramlar yalnızca bizim araştırmalarımızın yönlendirilmesinde bir araç olarak kalmamakta, aynı zamanda bizim olaylara yaklaşış biçimimizi de dile getirmektedir. Kuramsal bir temele dayanmakta ve işlerliklerini bu kuramsal temel üzerinde kazanmaktadır. Bu nedenle kavramlar üzerinde yapılacak yeni düzenlemeler yalnızca çalışma araçlarımızla sınırlı kalmayacak, aynı zamanda olaylara yaklaşımımızı da etkileyecektir. Bu yüzden de eldeki kavramların yetersizliği gözlenebilse bile olaylara yaklaşımımızı kolayca değiştirmek istemediğimiz için çoğu kez söz konusu yetersizliklerin ortaya çıkmasına yol açan ayrıntılar bilmezden gelmekte ve bir yana itilmektedir. Oysa, yineleyelim, yapılması gereken gerçekleri kuramsal kalıplara göre yargılamak yerine sosyolojide geliştirilmiş kuram ve kavramları toplum gerçekleri önünde sınamaktır"(37).

35- Sezer, a.g.e., s.94.

36- Sezer, a.g.e., s.99.

37- Sezer, a.g.e., s.100.

3- Tarihçilerin Yöntemi

Tarihçi, toplumların gelişimini kendine özgü koşulları içerisinde, belli bir zaman ve yer vurgusu çerçevesinde incelemektedir(38). "Başka bir deyimle, tek tek yapıları tarihsel evrim içinde biricik olan görünüşlerinden soyutlayarak genel tiplere vamaaya çalışan sosyal bilimlerin tersine, tarih, bu yapıların bağlı olduğu tarihsel koşullarla kazandıkları özel ve somut şekiller üzerinde durur. Kısası sosyal bilimler, yapıların sayısız çeşitliliği içinde ayıklamalar yaparak genel biçimler elde etmeye uğraşırken, tarih, bu çeşitlilikleri konu edinir"(39). Tarihçi, iktisatçı gibi, sosyolog gibi model öneremez, gelecek için tahminde bulunamaz, kurgu yapamaz. "Tarih öyle bir bilimdir ki onda her kurgu yeni bir yanlışlığı getirir... Tarihin alanındaysanız olasılıklardan söz etmeyeceksiniz. Olasılıklardan söz ediyorsanız tarihin alanından usulca ayrılacaksınız. Tarihin alanında kurulmuşluk kurgulamayı kesinlikle yoksa ve tarih karşısında her kurgulama çabası insanı sonu gelmez serüvenlere iter"(40).

Tarihçiyi bu durumdan kurtaran malzemesidir. Bu malzeme tarihsel süreç içerisinde "ortaya konan kalıcı ürünler-çeşitli türden belgeler-dir"(41). Sina Akşin'in de belirttiği gibi, bir hükümetin başka bir hükümete gönderdiği bir nota, belgedir. Bir limanda gelen ve giden malların kayıtları belgedir. Bir nüfus dairesindeki ölüm, doğum, evlenme kayıtları belgedir. Gazeteler, dergiler, kitaplar belgedir. Kişisel mektuplar, hatıra defterleri belgedir. Vapur, uçak, tren biletleri belgedir. Eşyalar da belge niteliğindedir. Eski silahlar, eski tarım aletleri, onları kullanan toplumun savaş ya da tarım teknolojisi hakkında bize bilgi verir. Belge olmadan tarih yazılamaz, tarihçilik yapılamaz. Tarihin bilimselliğini sağlayan, belgelere dayanıyor olmasıdır(42).

38- Bkz., Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Tarih Vakfı yurt yay., İstanbul, 1994, s.2; Muzaffer Sencer, *Osmanlı Toplum Yapısı, Yöntem* yay., İstanbul, 1973, s.25-26.

39- Sencer, a.g.e., s.26.

40- Afşar Timuçin, "Tarih Bilinci", *Felsefe Dergisi*, sayı:8(Temmuz-Ağustos-Eylül 1979), s.39.

41- Ioanna Kuçuradi, *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara 1977, (Türkiye'de Tarih Eğitimi Semineri Açış konuşmasından), s.237.

42- Sina Akşin, "Tarihte Araştırma", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Cilt:XXVIII, No:1-2, T.K.A.E., Ankara 1989, s.13.

Tarihçi, belgelerden hareketle olayı belirler ve açıklamaya yönelir. Belge yoksa, olay da yoktur tarihçi için. Belgelerin sayısı ne kadar çok ise tarihsel olay bize o kadar eksiksiz ulaşır(43). Tarihçinin belgelere, bu belgelerden olayları aydınlatmasına yarayacak verilere ulaşması büyük ölçüde rastlantılara bağlıdır. "Bazı konularda az-eksik-yetersiz malzeme; bazı konularda ise belge fazlalığı, olaylar arasındaki ilgileri kurmayı son derece güçleştirir. Tarihçinin ustalığı bu belgeleri ayıklamasındadır"(44). Bu ayıklamayı yaparken ele aldığı konuyla ilgili olarak, veri toplamaya başlamadan önce tasarlamış olduğu sınırlar ölçüsünde ve araştırma sırasında gelişen bakış açısı çerçevesinde, önemlilik sırasına göre bir değerlendirme yapmalıdır(45). Ancak tarihçi, bu değerlendirmeyi yaparken, iktisatçılar ve sosyologlar gibi özgür davranamaz, belgeyi dışlayamaz. Tarihçi soyuttan çok, somut olanla ilgilendiği için belge karşısında diğerlerine göre sorumluluğu fazladır. İktisatçı ve sosyolog için tarihsel veriler, araştırmalarını destekleyen birer yardımcı iken, bunlar tarih araştırmasının merkezinde yer almaktadırlar. İktisatçılar ve sosyologlar için ayrıntılar o kadar önemli olmayabilir. Ancak, "tarihin görevi, ayrıntıları saptamak ve saptanan ayrıntılardan olayların açıklamasına gitmektir"(46). Bu nedenle tarihçi, mümkün olduğu kadar çok belgeyi dikkate almalıdır.

Ayrıca tarihçi elde ettiği belgelerin güvenilirliğini sorgulamalıdır. Bu davranışı, "... onun çok belirgin bir özelliğini şüphecilikini ön plana çıkarır. Birincil kaynakları kullanmanın önemi de tam bu noktada ortaya çıkmaktadır. Tarihçi birincil kaynakları kullanarak bir takım bozulmuş bilgi çeşitlerinden kaçınmış olacaktır. Ancak tarihçinin şüphecilik görevi burada sona ermez" (47). Tarihsel olaya ve gerçeğe en yakın olan birincil kaynağın da güvenilirliği başka kaynaklar yardımıyla sorgulanmalıdır. Çünkü bu kaynaktaki bilgiler, bir takım çekinceler veya duygusal yaklaşımlar nedeniyle çarpıtılmış, abartılmış

43- Timuçin, a.g.m., s.39.

44- Kuçuradi, *Felsefe Kurumu Seminerleri*, s.238.

45- Bkz. Cenk Pala, "Geçmiş Yazmak, Geçmiş Anlamak: İktisat Tarihi Yazımında Karşılaşılan Sorunlar", *Ekonomik Yaklaşım*, cilt:6, sayı:15(Kış 1995), s.42.

46- Baykan Sezer, *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları*, İstanbul, 1993, s.87.

47- Bkz. Pala, a.g.m., s.38.

olabilir. Gerçekler gizlenmiş, söylenmemiş de olabilir. İşte bu noktada tarihçinin yapacağı; kaynakları karşılaştırmalı olarak ele alıp, tarihsel gerçeği bütün bu taraflılıklardan, yanlış bilgilerden kurtarmak olacaktır(48).

Aynı yaklaşım ikincil kaynaklar için de geçerlidir. Hatta bu tip kaynaklar için daha da çok gereklidir. İkincil kaynaklar, birincil kaynaklara göre yanlılığa ve yanlıya daha elverişlidir. Çünkü yazarı, geçmişi gününün değer yargılarıyla ve ulaşabildiği kaynaklar ölçüsünde kurgulamakta, yeniden inşa etmektedir. Ancak bu, ikincil kaynaklardan kaçmayı gerektirmez. Birincil kaynaklara yeterince ulaşamadığı zamanlarda tarihçi, boşlukları ikincil kaynaklarla doldurabilecektir. Yine kendisinden önce aynı konularda yapılmış değerlendirmelerden hareketle yeniden bir değerlendirmeye gidecek(49), daha iyi bir sonuç alabilecektir.

Buraya kadar açıkladığımız gibi tarihçinin çalışma alanı ve araçları, iktisatçı ve sosyologdan farklı, bu farklılık aslında zaman boyutundan kaynaklanıyor. Tarihçi, yaşanmış bitmiş olayları konu ediyor(50). Zamanının belli bir sınırı var. Bununla birlikte tarihçinin zamanını, büyük ölçüde *Annales* ve tarihi daha geniş boyutlara götürmek isteyen ekoller(Amerika'da yaygın olan *New History* 'Yeni Tarih' ekolü gibi) sayesinde farklı bir boyut kazandığını görmekteyiz. Örneğin, *Annales* ekolü temsilcilerinden Fernand Braudel, *II. Felipe döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* adlı eserinde "üç zamansal boyut" kullanmaktadır: "İlkin, var olan maddi olanakların, teknolojik gelişmişlik düzeyi, mekânsal sınırlılıklardan öte psikolojik ve kültürel sınırlamaların da etkisiyle aşılamayan, insanların yüzyıllar içinde yaşamak zorunda kaldıkları bir tarihsel eğilimi gösteren 'uzun dönem' bazında incelemiştir insanî toplulukları. Buna Braudel, 'tarihsel yapı' adını vermektedir. İkinci aşamada, orta dönemdeki dalgalanmaları ele alır. Bu gözlemlenmesi nispeten kolay olabilen 20-50 yıllık iktisadi, kültürel, demografik hareketlerin konjonktürel özelliklerinin tespit edilmesi anlamına gelir. Süresi kesin olarak saptanamasa bile, bu dalgalanmalara bakarak bir olaylar dizisi hakkında daha açıklayıcı olabilecek bir konjonktürel değerlendirme yapmak mümkündür. Üçüncü ve son olarak da doğrudan

---

48- Bkz. Pala, a.g.m., s.39.

49- Timuçin, "Tarih Bilinci", s.42.

50- Pala, a.g.m., s.25; Sezer, a.g.e., s.81.

doğruya tarihsel olayları inceleme konusu yapmıştır. Kısa dönem olarak adlandırılabilir bu araştırma alanı, gündelik hayatın sergilendiği, iktisadi, siyasi, hukuki 'olaylar'ın incelendiği bir dönemselleştirmedir"(51).

Bu zaman boyutlarından "uzun dönem", tarihçi ile sosyoloğu birbirine yaklaştırmaktadır. Bir başka açıdan bakacak olursak daha geniş bir coğrafya (mekân) ve daha uzun bir zaman tarihçiyi, sosyoloğun yaptığı gibi genellemelere, daha doğru olarak genel tarihe(makro tarihe) götürebilir. Bunu gerçekleştirmek tarihçi açısından kolay değil, ömrü yetmeyebilir böyle bir işe. Ancak ekip çalışmasıyla gerçekleştirilebilir(52). Bu yakınlaşmaya rağmen Braudel, tarihçi ile sosyolog arasındaki farkı şu şekilde netleştiriyor: "... Toplumbilimcinin zamanı bizimkiyle aynı olamaz; işimizin temel doğası engelliyor bunu. Ekonomistlerinki gibi, bizim zamanımız da bir ölçü aracı. Bir toplumbilimci her yapının sürekli bir yıkım ve kendini yenileme sürecine tabi olduğunu söylerse, tarihsel gözlemin de zaten doğruladığı bu açıklamayı memnuniyetle benimseriz. Ama çalışmamızın koşulları gereğince, biz bu hareketlerin kesin sürelerini ve pozitif mi negatif mi olduğunu bilmek isteriz. Ekonomik devreler ve maddi yaşamın dalgalanmaları, ölçülebilir şeylerdir. Toplumsal yapıdaki bir kriz de aynı şekilde, zaman içinde ve zamanda yol alışı içinde gözlemlenebilmeli, kendi başına ve daha önemlisi paralel hareketlerle ilişkisi kapsamında kesin olarak yeri saptanabilmelidir. Tarihçinin asıl ilgisini çeken, bu hareketlerin kesişme noktaları, karşılıklı etkileşimleri ve kırılma noktalarıdır. Ve bunların tümü de ancak tarihçilerin, bu tür olguların hepsinin ortak ölçüsü olan, tek-biçimli zamanına göre kaydedilebilecek olgulardır; ayrı ayrı herbirinin kendine özgü ölçüsünden ibaret olan çok-biçimli toplumsal zamana göre kaydedilemezler"(53).

Tarihçi ile diğer sosyal bilimcilerin(sosyolog, iktisatçı ve diğerlerinin) yöntemlerindeki farklılık; temelde farklı meslekî eğitimleri ve dolayısıyla farklı sosyalleşme süreçlerinden kaynaklanmaktadır(54).

51- Ali Boratav, *Tarih ve Tarihçi*, Alan yay., İstanbul, 1985 (önsöz), s.8-9.

52- Bkz. Sina Akşin, "Tarihte Araştırma", s.16-17.

53- Fernard Braudel, "Tarih ve Toplumsal Bilimler", *Tarih ve Tarihçi*, Alan yay., İstanbul, 1985 içerisinde, s.93.

54- Bkz. Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul,1994, s.3; Zafer Toprak, "Sosyal Tarihin Alanı ve Türkiye Gerçeği", *Toplum ve Bilim*, sayı:54/55, İstanbul, 1991, .79.

B- Araştırmacıların Kültürel ve Siyasal Düşünüş Evrelerine Bağlı Olarak Gözlenen Kuramsal ve Akademik Farklılıklar.

1- Selçuklu Tarihi Araştırmaları

Türkiye'de Selçuklu tarihi araştırmaları, Fuat Köprülü'nün çalışmaları sayesinde çıkış noktası bulmuştur. Onun Türk kültürünün temellerini bulma çabası ve Osmanlı kuruluş dönemini incelerken daha öncesiyle bağlantıyı kurma düşüncesi kendisini bu alanda da çalışmaya yöneltecektir(1).

Daha önce de belirttiğimiz gibi(2), Köprülü'nn bu konudaki ilk makalesi, 1915 yılında "Selçukiler Devrinde Anadolu'da Türk Medeniyeti" adıyla *Milli Tetebbular Mecmuası* 'nda yayınlanmıştır.

Fuat Köprülü'nün, edebiyat, dil, din, hukuk ve kurumlar tarihine ilişkin araştırmalarının önemli bir kısmı da Selçuklu tarihiyle ilgilidir(3). Bunlara rnek olarak verebileceğimiz; *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (1918) adlı çalışması ve "Anadolu'da Islmiyet" (Darlfnn Ed.F.Mecmuası, II, 1921) adlı makalesi Selçuklu tarihi araştırmacılarına önemli ipuçları verecektir(4). 1923 yılında yayınlanan *Türkiye Tarihi* kitabının da "hemen hemen yarısı Selçuklu tarih ve kültürüne ayrılmıştı"(5).

Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin kurulmasından sonra Atatürk'ün de teşvikiyle Ortaçağ Tarihi kürsüsü başkanlığını üstlenen Köprülü, "Ortaçağ Türk-Islm Feodalizmi" zerine çalışırken, Selçuklu tarihçiliğimizin gelişimi için büyük önem taşıyan kaynakları inceleme olanağı bulmuş ve bu konuyu "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları"(Belleten, Cilt:7, 1943) adlı makalesinde dile getirmiştir(6).

1- Bkz.Ibrahim Kafesoğlu, "Türkiye'de Selçuklu Tarihçiliği", *Cumhuriyet'in 50. Yılına Armağan*, I..E.F. yay., İstanbul, 1973, s.84.

2- Çalışmamızın "1930'lardan Kalan Miras" adlı bölümü.

3- Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk Islm Medeniyeti*, TKAE yay., Ankara, 1965, s.18.

4- Bkz.Inalcık, "Türk İlimi ve M.Fuad Köprülü", *Türk Kültürü*, sayı:65, (Mart 1968), s.19-20; Kafesoğlu, a.g.m., s.84-85.

5- Kafesoğlu, a.g.m., s.85.

6- Kafesoğlu, a.g.m., s.85.

Ayrıca Köprülü'nün, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu* (1959) adlı eserinde Osmanlı tarihine giriş olarak kaleme aldığı, Anadolu Selçuklularıyla ilgili bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde XIII-XIV. yüzyıllarda Anadolu'nun siyasi ve sosyo-ekonomik yapısından kesitler sunulmakta, Osmanlı Devleti'nin hangi temeller üzerinde yükseldiği tüm yönleriyle ortaya konulmaktadır(7).

Ortaçağ devletlerinin Anadolu'daki çağdaşı Selçuklular üzerine çalışan bir başka tarihçimiz de Mükrimin Halil Yınanç'tır. "Büyük Selçuklu tarihinin batıya doğru gelişme safhası ile Anadolu Selçuklu tarihine ağırlık"(8) veren Yınanç, siyasi tarih sınırlarını pek aşmamıştır(9).

Dustûmâme-i Enverî'ye Medhal (İstanbul 1929); "Anonim Tarih-i Al-i Selçuk"(Tarih Semineri Dergisi, I, 1937); "XII. Asır Tarihçileri ve el-Azîmî"(II.Tarih Kongresi Zabıtları, 1943); "Anadolu Selçukileri Tarihine Aid Bazı Kaynaklar"(III. Tarih Kongresi Zabıtları, 1948) gibi çalışmalarının yanısıra İslam Ansiklopedisi'ne(Alâiye, Alp Arslan, Çağrı Bey, Arslan Şah, Danişmendliler, vs.) birçok madde yazmıştır(10). "Sekiz cilt olarak plânladığı halde ancak 1. cildini yazabildiği Anadolu Türk tarihinde: (Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fethi, 1944) Anadolu kıtasının Türklere intikalinin ilk defa siyasi-askeri hadiseler çatısını kurdu. Bu vesile ile, Selçuklu tarihi ile ilgili Arap, Fars, Bizans, Ermeni, Gürcü, Süryani kaynaklarını ne kadar iyi tanıdığını ortaya koyan... M.H.Yınanç'ın tarih görüşü, Türklüğü bütün halinde kavramaktan ziyade, Selçuklu topluluğunun siyasi kuruluş, sosyal oluş ve gelişimini, islâm tarihinin umumi akışına bağlı olarak, islâmi değerler içinde mânalandırmak gerektiği noktasında toplanıyordu. Her ne kadar Selçuklu İmparatorluğu hâricen bir İslâm devleti görüşünde olup, sahası da müslümanlarla meskûn ülkeler idi ise de, devlet kurucularının Orta Asya'dan gelen ve hukukî, sosyal yönlerden milli geleneklere sahip Türkler olması itibariyle bu "İslâm devleti"nde birçok

---

7- Bkz., Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 5. baskı, TTK, Ankara, 1994, ss.27-66.

8- Kafesoğlu, a.g.m., s.85.

9- Turan, a.g.e., s.18.

10- Turan, a.g.e., s.19; Kafesoğlu, a.g.m., s.85-86.

"Türk" telâkkilerinin varlıklarını koruyacağı ve Asya bozkırlarında edinilen bazı itiyatların yaşamağa devam edeceği tabii sayılmalı idi. Nitekim F.Köprülü'de bu düşünce tamamiyle açık bir şekilde belirlenmiştir(11).

Doğrudan doğruya Selçuklu tarihi üzerine çalışmamakla beraber Zeki Velidi Togan ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın da çalışmalarıyla Selçuklu tarihçiliğine katkıları olmuştur. Zeki Velidi Togan'ın, *Umumi Türk Tarihine Giriş* (1946); "Oğuzların Hristiyanlığı Meselesi"(Türkiyat Mecmuası, II); "İlhanlılar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti"(Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, I); Harizm'e ait çalışmaları(12), öte yandan Uzunçarşılı'nın, *Anadolu Beylikleri* (1937) ve *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal* (1941) adlı eserleri bu katkılara örnek olarak verilebilir(13).

Kafesoğlu'nun "kuruluş safhası" olarak nitelendirdiği "Köprülü-Yınanç safhası"ndan sonra, Selçuklu tarihçiliğine esas şeklini veren "ikinci safha" olarak; Osman Turan, Mehmet Altay Köymen ve İbrahim Kafesoğlu'nun çalışmaları karşımıza çıkacaktır(14).

Köprülü'nün, DTCF Ortaçağ Tarihi kürsüsünden asistanı olan Osman Turan, dil çalışmalarını Orta Asya Türk Tarihi üzerine yaptıysa da "...Anadolu Selçukluları Tarihi hayatının sonuna kadar onun ilmî çalışmalarının ağırlık noktasını teşkil etmiştir. Osman Turan, yerinde bir kararla, işe el yazması ana kaynakları neşretmekle başlamıştır. Mesela, Anadolu Selçukluları Tarihi en mühim iki yerli kaynağından biri olan Aksaray'ın Farsça eserini(*) o yayınlamıştır(Ankara, 1944); Arkasından üç vakfiyeyi(**) neşretmek suretiyle (Belleten XI, XII, 1947-1948) Selçuklu tarihine yeni malzemeler vermiştir. Vakfiyeler yalnız Anadolu'nun sosyal ve ekonomik tarihine dair orjinal

---

11- Kafesoğlu, a.g.m., s.86.

12- Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s.19.

13- Turan, a.g.e., s.21-22.

14- Kafesoğlu, a.g.m., s.86.

(*) *Müsâmeret ul-ahbâr*

(**) "Şemseddin Altun Aba, Vakfiyesi ve Hayatı"(Belleten, XI,42, 1947)

"Mübârizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi"(Belleten, XI, 43, 1947).

"Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", (Belleten, XII, 45, 1948).

bilgi ihtiva etmeleri bakımından değil, bu münasebetle Osman Turan'ın verdiği açıklayıcı bilgiler bakımından da dikkati çeker... Osman Turan, Anadolu Selçukluları tarihindeki yetkisini İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığı -1952 yılında yayınlanan- Selçuklu sultanları(Kılıçarslanlar, Keyhüsrevler, Keykubatlar vs.) maddeleri ile yerli yabancı herkese kabul ettirmiştir. Bundan sonra onun Türkiye'de ve yabancı ülkelerde çıkan dergilerde Selçuklu devrinin her cephesi ile ilgili Türkçe ve yabancı dillerde birçok makalelerinin yayınlandığı görülür. Onun mühim eserlerinden biri de Anadolu Selçukluları idari teşkilâtı için son derece önemli vesikaları ve açıklamaları ihtiva eden *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar* adlı eseridir(Ankara 1958)..."(15).

Osman Turan, 1954-1960 ve 1965-1969 yılları arasında milletvekili olarak siyasî hayatın içinde yer almasına rağmen(16), en önemli eserlerini 1960'lı yıllarda verecektir. Bu eserlerinden biri aslında İslâm Ansiklopedisi'ne "Selçuklular" maddesi olarak hazırladığı, fakat yayın kuruluşuyla arasında çıkan bir anlaşmazlık sonrasında(17), genişleterek kitap olarak yayınladığı *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti* (TKAE, Ankara 1965) adlı eseridir. Bu çalışmasında siyasî olaylarla sınırlı kalmamış sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklere de yer vermiştir. Kendisi, her ne kadar eksiklikleri olduğunu belirtse de bu çalışması, hemen bütün dönemleri içeren bir genel Selçuklu tarihi niteliğindedir.

Bundan başka *Türk Cihân Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi* (I-II, İstanbul 1969); Anadolu Selçukluları siyasî tarihini ele aldığı, *Selçuklular Zamanında Türkiye* (İstanbul 1971); *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi* (İstanbul 1973) diğer önemli eserleri arasında yer almaktadır(18).

15- Mehmet Altay Köymen, "Prof.Dr.Osman Turan'ın Ardından", *Tercüman*, 2 Şubat 1978.

16- Sina Akşin, "Düşünce Tarihi(1945 Sonrası)", *Türkiye Tarihi*, 5, Cem yay., İstanbul, 1995, ss.281-283.

17- Bkz. O.Turan, "Selçuklular Hakkında Yeni Bir Neşir Münasebetiyle", *Belleten*, cilt:XXIX, sayı:116 (Ekim 1965), ss.639-660.

18- Köymen, aynı yerde.

Mehmet Altay Köymen, Osman Turan'ın ölümü üzerine kaleme aldığı nekrolojide; Turan'ın gerçekleştiremediği projeleri üzerine şunları söyleyecektir: "O sanki topladığı bütün malzemeyi kullanmasına ömrünün vefa etmeyeceğini sezmişti. Nitekim daha öğrenciliğinden beri yazmayı tasarladığı 'Selçuklu Devri İktisadi Hayatı'nı neşretmeye ömrü yetmedi. (Bu konuyu büyük ölçüde yazmış olduğunu sanıyorum). Bunun gibi o, Anadolu Selçuklu medeniyetini bütünü ile meydana koymak imkânını bulamamıştır" (19).

"İlmî araştırmalarına 'Kirman Selçukluları' (1943) konulu doktora teziyle başlayan Prof.M.Altay Köymen meslek hayatını Büyük Selçuklu çağını aydınlatmağa hasretmiş görünmektedir: 'Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi'nde Oğuz İsyanı' (DTCF Dergisi, V, 2, 1947); 'Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihinde Oğuz İstilâsı'(Aynı dergi, V, 5, 1947) adlı araştırmaları ile bu geniş mevzua giren Köymen, yine aynı dikkatle ele aldığı kaynak konusunda 'Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar I, Münşeat Mecmuaları'(Aynı dergi, VIII, 4, 1951) başlığını taşıyan cidden âlimane incelemesinden sonra, Sultan Sencer devrini ihtiva eden *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: II. İmparatorluk Devri* (1954) adlı büyük eserini yazmıştır. Özellikle üç uzun makalede hemen bütün teferruatı ile ortaya koyduğu Selçuklu İmparatorluğu'nun doğuş ve ilk gelişme safhası (Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Kuruluşu, I, II, III; DTCFD, XV/1-3, 1957; XV/4, 1957; XVI/3-4, 1958) ile muhakkak ki, Selçuklu siyasi tarihinin karanlık ve karışık olan mühim bir devresini açıklığa kavuşturmuştur"(20).

Köymen, sözü geçen eserlerinde siyasi tarih sınırları içersinde kalmış, bazen fazla teferruata girdiği için esas önemli olan noktalara yeterince değinememiştir(21). Genellikle "Selçuklu sultanlığında 'Metbuiyet' ve 'tâbi devlet' meselelerinin hukukî değerlendirilmesini ve Halifeler-Sultanlar münasebetlerini..." ele almış(22), taht çekişmeleri üzerinde durmuştur. Eserlerini meydana getirirken, özellikle Arapça ve Farsça yazılmış belli başlı kaynakları, kronikleri ve imparatorluk divanlarından çıkmış resmî vesikaları

19- Köymen, aynı yerde.

20- Kafesoğlu, "Türkiye'de Selçuklu Tarihçiliği", Cumhuriyet'in 50. Yılına Armağan, İ.Ü.E. F. yay., İstanbul, 1973, s.87.

21- O.Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s.22.

22- Kafesoğlu, a.g.m., s.88.

kullanan Köymen, bu şekilde kaynaklara dayanmayan "sunî ve hayali sistemleştirmelerden dikkatle" kaçındığını belirtmektedir(23). 1963 yılında yayınlanan *Selçuklu Devri Türk Tarihi* adlı eserinde Selçuklu tarihini kuruluşundan yıkılışa kadar, sözü edilen üslûpla incelemiştir.

Siyasî tarih sınırları içinde kaldığı şeklindeki eleştiriler ve o dönemde ikitsatçı ve sosyologların toplum yapısını çözümleyen yorumlarından etkilenmiş olsa gerek, 1960'ların sonlarında Mehmet Altay Köymen'in siyasal yapı ile sosyal yapı ilişkisini vurgulayan ve Selçuklu dönemi Türk toplum yapısını konu alan yazılar yazdığını görmekteyiz: "Sultan Alp Arslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilât ve Hayatı"(TAD, 1966); "Sultan Alp Arslan Zamanı Askerî Teşkilâtı"(TAD, 1967); "Alp Arslan Zamanı: Türk Evi, Türk Beslenme Sistemi, Türk Giyim Kuşamı"(SAD, III, 1971); "Alp Arslan Zamanı Türk Toplum Hayatı"(SAD, IV, 1975), (24).

Özellikle en sonda adı geçen makalesi Köymen'deki değişikliği en iyi şekilde göstermektedir. Köymen, bu çalışmasında bir takım örnekler vererek, Selçuklu dönminde Türk toplumunun "sınıfsız bir toplum" olduğunu iddia etmektedir. Ona göre; "Oğuzlar adeta sınıfsız bir toplum yapısına sahiptirler. Servet ve mevki farkı, toplumda fark yaratmadığı gibi, soydan gelen asillikten de hiç söz edilmemektedir. Türklerin bu toplum anlayışı, Selçuk, Oğuzlar Devleti'ni terketmek zorunda kalarak islâm alemine göç ettikten, hele imparatorluk kurulduktan sonra da devam etmiştir..."(25).

"Türk toplum anlayışına göre, kabiliyet, zekâ, irade, cesaret gibi vasıflara sahip olan bir kimse en yüksek mevkilere çıkabilir. Bunun için hiç bir engel yoktur. Görülüyor ki dinamizm ve hareketlilik (social mobility) Türk toplum anlayışının özünü teşkil etmektedir. Böyle bir toplumun, kendisini taze ve bozulmamış kuvvetlerle daima yenileyeceği meydandadır... Türk toplumunun esas itibariyle sınıfsız olmasının, aynı toplumun basit toplum olduğu manasına gelmediğini hemen söyleyelim. Aksine, töre'lere ve yasa'lara bağlılık yüzünden düzenli işleyen Türk toplumu, pek karışık bir yapıya sahiptir..."(26).

23- Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, cilt:II, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1984(Önsöz), ss.XIII-XX.

24- Bkz. Kafesoğlu, "Türkiye'de Selçuklu Tarihçiliği", s.88.

25- Köymen, "Alp Arslan Zamanı Türk Toplum Hayatı", SAD, IV, 1975, s.7.

26- Köymen, a.g.m., s.8.

Köymen, bir yandan Selçuklu döneminde Türk toplumunun sınıfsız toplum olduğunu savunurken, öte yandan daha makalesinin başında Selçuklu toplumunun: 1- Başta hanedan olmak üzere askerî ve mülkî rical. 2- Devlet teşkilâtı dışında kalan bütün halk, şeklinde iki sınıftan meydana geldiğini belirtmektedir(27).

Bu noktada ilginç bir karşılaştırma yapmak üzere Sencer Divitçioğlu'nun 1967 yılında yayınlanan *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu* adlı eserinden bir alıntı yapmak istiyorum. Divitçioğlu'na göre; "Soyut devlet sultan, ülema ve asker üçlüsünden oluşan hakim bir sınıf tarafından temsil edilmektedir. Toprağın mülkiyetinden yoksun olan üretici sınıf ise reayadır. Öyle ise reaya tâbi sınıftır. Bundan dolayı da Osmanlı toplumu sınıflı bir toplumdur"(28).

Yukarıda verdiğimiz iki toplum yapısında tanımlama açısından hiç bir fark yokken, yorumlama açısından birine göre toplum sınıfsız bir toplum iken, diğesinde sınıflı bir toplumdur. Köymen'in hatası yorumlarından da anlaşılacağı gibi sınıf değiştirebilme özelliğini, toplumun sınıfsız oluşunun göstergesi olarak kabul etmesinden kaynaklanmaktadır(29).

Ayrıca, "İbni Fadlan'ın naklettiği tek bir olaydan yola çıkan Köymen, Oğuzlar Devleti'nde, devleti idare yetkisinin, hükümdar dahil hiç kimsenin tek başına elinde olmadığını ve 'ortak sorumluluk sistemi' denilebilecek bir sistemin hakim olduğunu ileri sürmekte..."(30) ve yine İbni Fadlan'a dayanarak, sıradan bir Oğuz vatandaşının kurultayda oy birliğiyle alınan kararlara karşı çıkabileceğini, bunun da Oğuzlar'ın demokratik esaslara göre yönetildiğinin göstergesi olduğunu vurgulamaktadır. Yine bu görüşü desteklemek için; Selçuk'un babası Dukak'ın (ki Dukak Oğuzlar devletinde nüfuzlu bir kumandandı. Yabgu ünvanını taşıyan Oğuz hükümdarı önemli devlet işlerini ona danışmadan halletmezdi) Yabgu'ya siyasi bir karar yüzünden karşı çıkışını örnek olarak vermektedir(31).

27- Köymen, a.g.m, s.2.

28- Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, 3. Baskı, Sermet mtb, Kırklareli, 1981, s.68.

29- Turgut Akpınar, "Selçuklu Tarihçilerimizde Siyasî ve İdeolojik Düşünceler", *Tarih ve Toplum*, sayı:109 (Ocak 1993), s.50.

30- Akpınar, a.g.m, s.50.

31- Köymen, "Alp Arslan Zamanı Türk Toplum Hayatı", s.5-6.

Köymen, Oğuzlar'ın dolayısıyla Selçukluların(genel olarak Türklerin), "sınıfsız bir toplum" ve demokratik bir yapıda olduğuna ilişkin yorumlarını, o dönemde toplum yapısını sınıflar açısından ele alan, klasik tarihçiliğimizin görüşlerini aşan iktisatçı ve sosyologlara tepki olarak yapmış olabilir(32). Fakat Köymen de aynen iktisatçı ve sosyologlar gibi tarihin yorumunu, bir takım modeller ve sistemleştirmeler içerisine hapsetme hatasına düşmektedir.

İbrahim Kafesoğlu ise Hungaroloji(Macar Dili Kültürü) tahsilinden sonra, 1945 yılında Mükrimin Halil Yınanç'ın yanında Selçuklu tarihi üzerine çalışmaya başlamış, ihtisas değiştirmesine rağmen "... doktora tezi olan 'Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu' (1949) ile Selçuklu tarihinde ilk monografiyi vücuda getirmişti". Osman Turan'a göre, bu çalışmasında Kafesoğlu, Anadolu ile ilgili konularda Mükrimin Halil Yınanç'ın hatalarını tekrarlamaktadır(33). Kafesoğlu doçentlik tezi olarak hazırlamış olduğu *Harezmşahlar Devleti Tarihi* (1956) adlı eserinde Harezmşahlarla ilgisi ölçüsünde "Irak ve Horasan Selçukluları" siyasi tarihini işlemiştir(34).

32- Niyazi Berkes'in hemen hemen aynı konuda: "Namık Kemal'den beri eski Osmanlı sistemini romantikleştirenler 'bu sistemde sınıf ayrımı ve çatışması yoktu, çünkü devletin adaleti toplumu düzenler, buna imkân bırakmazdı' derler... Gerçekte Osmanlı sisteminde bir devlet adaleti ve düzenlemesi vardı ama, bu hiç bir zaman toplumu sınıfsız imtiyazsız bir birlik haline getirme amacını gütmeyiz, bunun tersini güder. Bu devlet sisteminin toplum anlayışında toplum tek, bütün bir parça değil, bölük bölük, tabaka tabakadır. Bunlar birbirine eşit değiller. Her birinin ayrı yeri, hatta ayrı adı var. Üstelik her birinin içindeki kişilerin o bölük veya tabakada çakılı kalmaları da gereklidir. 'Adalet' bunları buldukları yerde tutmak demektir... Az önce 'tabaka' dedik, doğrusu 'sınıf' demek olacaktı. Gerçekte de bunlar 'sınıf'; ama tepedeki devlet onları 'sınıf' olmaktan yoksunlaştırır. Toplum bölümleri ve tabakaları ekonomik yarışmaya ve çatışmaya girebildiklerinde 'sınıf' olurlar..." şeklinde bir yorum yapmaktadır, Bkz., *Türkiye İktisat Tarihi I*, 3. baskı (I. baskı, İst.1969), Gerçek yay., İstanbul 1976, s.59-60; Yine farklı bir görüş: "Bahattin Ögel, Türk tarihinde sınıf ve sınıf mücadelesi görünmüyor, çünkü akıncı Türk devletleri halkı birleştiriyor inancındadır"; Bkz. Orhan Türkdogan, "Türk Tarih Araştırmalarında Metod Tartışmaları", *Milli Kültür*, sayı:81(Şubat 1991), s.30.

33- Osman Turan, "Selçuklular Hakkında Yeni Bir Neşir Münasebetiyle", *Beiletten*, cilt:XXIX, sayı:116(Ekim 1965), s.643.

34- Kafesoğlu, "Türkiye'de Selçuklu Tarihçiliği", s.88.

Ayrıca Kafesoğlu, "Selçukluların başlangıç devirlerine ait bazı araştırmalar da yayınlamış (Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihi Ehemiyeti, *F.Köprülü Armağanı*, 1953; Selçuklu ailesinin menşei hakkında, 1956; Selçuk'un Oğulları ve Torunları, TM, XIII, 1958) ve bazı tenkid yazılarında (Siyasetnâme'nin Türkçe Tercümesi, TM, XII, 1955; TD, sayı: 20, 1965) ve kendine yapılan tenkidlere verdiği cevaplarda (bkz. Belleten, sayı: 76, 1955; JA, VIII, 1956; Belleten, sayı: 119, 1966) Selçuklu tarihinin bir çok meselelerini ortaya koymaya çalışmıştır...(35).

İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığı 64 sayfalık "Selçuklular" maddesi(1964) de Kafesoğlu'nun Selçuklu tarihi üzerine en önemli çalışmalarındandır. Bu konuda, daha önce bu maddeyi yazması istenilen Osman Turan'la arasında anlaşmazlık çıkmış; Turan, Kafesoğlu'nu kendi yazdıklarından intihal ile suçlamıştır(36). Kafesoğlu da bunun gerçek olmadığını belirtmiştir(37). Bundan sonra Kafesoğlu daha çok Orta Asya Türk tarihi ve kültürü üzerine çalışmalarıyla karşımıza çıkacaktır(38).

Oğuzlar üzerine incelemeleriyle dikkatleri çeken Faruk Sümer'in yazılarında da Selçuklu tarihçiliğini ilgilendiren bölümler yer almaktadır. Osman Turan'a göre; "Faruk Sümer'in Oğuz Etnolojisi üzerinde yaptığı araştırmalar, umumî görüşlere sahip bulunmamakla ve mühim meselelerden uzak kalmakla beraber, Selçuklu tarihi için kıymetli bir çalışma mahsulüdür" (39). Bu alanda, İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığı maddelerin yanısıra: "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?"(Belleten, sayı:96, 1960); "The Turks in Eastern Asia Minor in the XI th Century"(XIII. Bizans Tetkikleri Kongresi, 1966); *Oğuzlar* (1967) ve "Anadolu'da Moğollar"(SAD, I, 1969) gibi çalışmaları bulunmaktadır(40).

35- Kafesoğlu, aynı yerde.

36- Turan, a.g.m, ss.639-660.

37- Kafesoğlu, "Selçuklu Tarihi Meselelerine Toplu Bir Bakış", *Belleten*, cilt:XXX, sayı:119, ss.467-479.

38- Bkz. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 5. Baskı, Boğaziçi yay., İstanbul, 1988, s.IX; Kafesoğlu, "Türkiye'de Selçuklu Tarihciliği", s.88.

39- Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s.23.

40- Kafesoğlu, "Türkiye'de Selçuklu Tarihciliği", s.88-89.

1960'lı yıllarda Kafesoğlu'nun yeni kuşak Selçuklu tarihçilerinden saydığı Ali Sevim, "Artuklular Soyu ve Artuk Beyin Siyasi Faaliyetleri" (Belleten, sayı:101, 1962); "Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü" (Belleten, sayı: 107, 1963) ve *Suriye Selçukluları I* (1965) adlı çalışmaları ile daha önce üzerinde çalışılmamış olan Suriye Selçukluları tarihini aydınlatmaya çalışmıştır. Ayrıca Arapça yazılmış Selçuklu kaynaklarından tercüme metinler yayınlamıştır(41).

Yine aynı dönemde Nejat Kaymaz, "Anadolu Selçuklu Devletinin İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü"(TAD, I, 1964; II, 1965) başlıklı iki önemli makalesi ile dikkatleri çekecektir(42). Doçentlik tezi olarak hazırladığı *Pervâne Mu'înü'd-Din Süleyman* (1967) adlı çalışmasında; "Adı geçen şahsın faaliyetleri çerçevesi içersinde, Anadolu Selçuklu Devleti'nin gerileme devrini, yani Türkiye'de Moğol egemenliğinin birinci safhasını -daha çok politik olaylara ağırlık vermekle beraber, öteki hususlara da mümkün olduğu kadar değinerek- ayrıntılı bir şekilde..." açıklamaya çalışmıştır(43). Bu konuda da daha önce bahsettiğimiz Turan-Kafesoğlu anlaşmazlığına benzer bir anlaşmazlık, Nejat Kaymaz ile Faruk Sümer arasında yaşanmıştır. Kaymaz, Faruk Sümer'in; "Anadolu'da Moğollar"(SAD, I, 1969) adlı makalesinde, kendisinin doçentlik tezinden "bir takım bilgi ve fikirleri almak suretiyle" yararlandığını, fakat kaynak olarak eserini göstermediğini belirtmekte, "hatta böyle bir çalışmadan habersizmiş gibi davranmıştır" demektedir(44). Kaymaz'ın doçentlik tezi 1970 yılında, DTCF yayınları arasında kitap halinde yayınlanmıştır.

Ayrıca Erdoğan Merçil(Ahmed b. Mahmud'un Selçuknâmesi, TD, sayı:23, 1969); Ramazan Şeşen (İmâd al-din al-Kâtib al-İsfahânî'nin eserlerindeki Anadolu tarihi ile ilgili bahisler, SAD, III, 1971; Alp Arslan'ın Hayatı ile ilgili Arapça kaynaklar, TM, XVII, 1972); Aydın Taneri (Müsameretü'l-ahbâr'ın, Türkiye Selçukluları devlet teşkilâtı bakımından değeri, TAD, IV, 1966; Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Vezirlik, aynı dergi,

---

41- Kafesoğlu, a.g.m., s.89.

42- Kafesoğlu, a.g.m., s.89.

43- Nejat Kaymaz, "Anadolu'da Moğollar' Adlı Bir Yazı Dolayısıyla", DTCF Dergisi, cilt:XXVI, sayı:3-4(Temmuz-Aralık 1968); bu sayı, ancak 1971 yılında basılabilmıştır.

44- Kaymaz, a.g.m., s.137.

V, 1967); M.Kemal özergin (Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları, TD, sayı: 20, 1965); Coşkun Alptekin (Selçuklu Paraları, SAD, III, 1971) bu dönemde Selçuklu tarihçiliğine katkıda bulunan araştırmacılardan bazılarıdır(45). Öte yandan Selçuklu tarihçiliğiyle ilgili Arapça ve Farsça kaynaklardan tercümelemler yapılmış ve araştırmacıların hizmetine sunulmuştur(46).

Selçuklu tarihçiliğinin 1960'lı yıllarda kurumlaşma aşamasına geldiğini görmekteyiz: 1966 yılında Ankara'da, "Selçuklu ve Beylikler devrinin siyasî, içtimai ve iktisadî tarihlerini, bütün kültür ve müesseseleri ile medeniyet eserlerini araştırmak, incelemek ve tanıtmak" amacıyla *Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü* kurulmuştur. Enstitünün en önemli çalışmaları arasında 1969 yılından itibaren çıkardığı *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* yer alır. Enstitü sayesinde Selçuklu tarihçileri araştırmalarını daha kolay yayınlama olanağına sahip olmuşlardır(47).

Genel olarak baktığımızda Selçuklu tarihçilerimizin, Türkçü veya Türk-İslâm sentezci görüş içersinde oldukları, genel eserlerinde olmasa bile, Selçuklu tarihi ile veya güncel olaylarla ilgili olarak, süreli yayınlarda yer alan makalelerinde açıkça görülmektedir. Bunda Orta Asya Türk Tarihi ve Türkler'in islâmiyete geçiş dönemine yönelik bir formasyon almaları etkili olmuştur diyebiliriz. Önemli olan ideolojik düşüncelerinin -güncel olaylarla ilgili yazılarını bir yana bırakırsak- bilimsel çalışmalarında ne derece etkili olduğu ve bu bağlamda bilimsel objektiflikten uzaklaşıp uzaklaşmadığıdır.

Turgut Akpınar'ın bir makalesinde tanıttığı, Alman tarihçisi Martin Strohmeir'in, *Seldschukische Geschichte und Türkische Geschichtswissenschaft-Die Seldschuken im Urteil Moderner Türkischer Historiker* (Berlin 1984) adlı eserinde, Selçuklu tarihçiliğimizin gelişimi ele alınırken, Selçuklu tarihçilerimizdeki ideolojik yaklaşımlar üzerinde ağırlıklı olarak durulmuştur. Aslında doktora tezi olan bu çalışmasında Strohmeir, Selçuklu tarihçilerinin daha çok güncel olaylarla ilgili yazılarından hareketle bir takım yorumlar yapmasına, bazı eksiklikleri olmasına rağmen bu konuda çalışacaklara yol gösterecektir(48).

45- Kafesoğlu, a.g.m., s.89.

46- Daha geniş bilgi için, bkz. Kafesoğlu, a.g.m., s.90-91

47- Emin Bilgiç, (Sunuş bölümü), SAD, cilt:I, 1969; Kafesoğlu, a.g.m., s.92.

48- Eserin tanıtımı için, bkz. Turgut Akpınar, "Selçuklu Tarihçilerimizde Siyasî ve İdeolojik Düşünceler", *Tarih ve Toplum*, sayı:109,(Ocak 1993), ss.42-50.

2- Osmanlı Tarihi Araştırmaları

a- Tarihçilerin Çalışmaları

1960'lı yıllarda, akademisyen tarihçilerimizin Osmanlı Tarihi Araştırmaları, çekirdeği 1930'larda oluşturulan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü, aynı üniversitenin İktisat Fakültesi İktisat Tarihi Kürsüsü, ve Ankara Üniversitesi DTCF Yeniçağ Tarihi kürsüsü olmak üzere belli başlı üç ana merkezden yürütülmüştür.

Edebiyat Fakültesi'nde ve DTCF'nde Fuat Köprülü'nün; İktisat Fakültesi'nde Ömer Lütfi Barkan'ın öğrenci ve asistanları 1960'lı yıllarda, Osmanlı-Türk tarihinin sosyo-ekonomik yönlerini gün ışığına çıkaran, daha önce ele alınmamış birçok konuda özgün araştırmalar yapmışlar, Köprülü ve Barkan'da gözlenen bu çizgiyi sürdürerek, sosyo-ekonomik tarihçiliğimizin gelişimine önemli katkılarda bulunmuşlardır.

1966 yılında yitirdiğimiz değerli tarihçimiz Fuat Köprülü, en verimli olabileceği dönemde siyasi hayata atılmış, bilimsel faaliyetlerini pasif bir şekilde de olsa sürdürmeye çalışmıştır(1). Her ne kadar kendisi pasif kalsa da, yetiştirdiği öğrencileriyle, 1960'lı yıllara ve günümüz tarihçiliğine damgasını vuracaktır.

Köprülü'nün öğrencilerinden iki önemli isim; Mustafa Akdağ ve Halil İnalçık, 1940-1950'li yıllarda *DTCF Dergisi*, *Belleten* ve *İktisat Fakültesi Mecmuası*nda çıkan yazılarıyla dikkatleri çekmişlerdir.

Mustafa Akdağ "XVI. yüzyıl sonu buhranı" üzerinde yoğunlaşmakla beraber, "Selçuklu-Osmanlı sosyo-ekonomik tarihine ilişkin sentetik denemeler" de kaleme almıştır(2). Bu konudaki ilk çalışmalarına bir örnek olarak, 1949 ve 1950 yıllarında iki bölüm halinde *Belleten* 'de yayınlanan, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti" başlıklı uzunca makalesini verebiliriz. Akdağ'ın bu makalesinde, Fuat Köprülü'nün ve Ömer Lütfi Barkan'ın çalışmalarından etkilendiği çok açık bir şekilde görülmektedir. Türkiye'nin XIII-XVII. yüzyıllar

---

1- Orhan Köprülü, "Fuad Köprülü, İlim ve Siyaset", *Türk Kültürü*, sayı:81(Temmuz-1969), ss.40-43.

2- Halil Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, Kaynak yay., İstanbul 1983, s.90.

arasındaki ekonomik yapısını incelediği çalışmasının birinci bölümünde; önemli bir yenilik olarak söyleyebileceğimiz istatistik metodu kullanmış, devletin para rejimi ve fiyat hareketlerini karşılaştırmalı olarak, grafiklerle göstererek bu konuda önemli bilgiler vermiştir(3).

Çalışmanın ikinci bölümünde ise, "Cemiyetlerin tabii birer uzviyet oldukları ve bu uzviyetlerin birtakım içtimai sınıflardan teşekkül ettikleri, bugün, gerek sosyologlar ve gerekse tarihçiler tarafından kabul olunmuş bulunmasına göre, Türkiye cemiyetinin bu bakımdan tahlili icabetmektedir" görüşünden hareketle XIII-XVII. yüzyıl Türk toplumunu "sosyal sınıflar" ve "sosyal kurumlar" açısından ele almış, son tahlilde uzmanlık alanı olan "XVI. yüzyıl sonu buhranı", bir başka deyişle Celâli isyanlarına neden olan gelişmeleri açıklamaya çalışmıştır(4).

Halil Inalcık, bu çalışma üzerine yine *Bellekten* 'de yayınlanan bir tenkid yazısında Akdağ'ı, konu üzerine yapılmış bazı yerli ve yabancı önemli etüdüleri ihmal ettiği ve ifadelerinde yer yer çelişkiye düştüğü gerekçesiyle eleştirmiştir(5). Akdağ, bu eksiklikleri I. cildi 1959'da, II. cildi 1971'de(AÜ. DTCF yay.) yayınlanan *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi* adlı eserinde gidermeye çalışacaktır.

Akdağ, doktora ve doçentlik tezi olan "Celâli İsyânlarının Başlaması" (1945) ve "Celâli Fetretî 1597-1603"(1951) konulu çalışmalarını 1963 yılında *Celâli İsyânlar* adlı kitabında biraraya getirmiştir. Sağlığında adını koyduğu *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası* (1500-1610) adlı eserinde bu konudaki çalışmalarını daha da genişleterek yeniden yayınlamak istemiş, kitabın ancak 1500-1575 yıllarını kapsayan bölümünü yazabilmiş, basılabılır

3- Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", *Bellekten*, cilt:XIII, sayı:51(Temmuz 1949), ss.497-568; Halil Inalcık, "Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings", *Review*, I, 3/4, Winter/Spring 1978, s.81.

4- Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti II", *Bellekten*, cilt:XIV, sayı:55(Temmuz 1950), ss.319-418.

5- Halil Inalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle", *Bellekten*, cilt:XV, sayı:60 (1951), ss.629-690.

duruma getirmiştir. Ancak ölümünden sonra 1975 yılında yayınlanabilen bu son kitabı, bütün bu çalışmaları ve 1964 yılında *Tarih Araştırmaları Dergisi* 'nde "Celâli İsyanlarından Büyük Kaçgunluk (1603-1610)" adıyla iki bölüm halinde yayınlanan makalelerinden oluşmaktadır(6).

Mustafa Akdağ çalışmalarında birincil kaynaklara inmeye çalışmış, vekayinâmeler ve risâlelere başvurduğu gibi Osmanlı arşiv belgelerinden; "Ahkâm" ve "Mühimme" defterlerinden büyük ölçüde yararlanmıştır. Akdağ bu konuda; "Özellikle mühimme defterleri ve kimi ahkâm defterleri hemen hemen bütünü ile vilâyetlerdeki asayiş işleri için yollanmış 'hükm-ü hümâyun'ların suretleriyle doludur. Bunların binlercesini sabır ve dikkatle okumak Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve siyasi tarihi hakkında baha biçilmez bilgi vermektedir. Bu pek değerli tarih belgelerinin en önemli kusuru, her yılın defterlerinin tam olarak elde bulunmayışıdır. Hatta birçok yılların defterleri hiç yoktur. Örneğin, konumuzun en önemli dönemi olan 1596-1608 yılları arasında tutulmuş 'mühimme' defterleri ortada bulunmadığı gibi, ahkâm defterleri de eksik olarak bulunuyor. Bununla beraber, gene de bu pek karışık yılların olaylarını ancak ahkâm defterlerinin yardımı ile aydınlatmış bulunuyoruz"(7) demektedir.

Bunlardan başka, Divan-ı Hümâyun kayıt defterleri, timar defterleri, arazi tahrir defterleri, özellikle de şer'iyye sicillerinin; mühimme ve ahkâm defterlerinin eksiklerini tamamladığını belirtmektedir(8).

Akdağ'a göre; "Şer'iyye sicillerinden bilimsel yararlanmada başarılı olmak için uygulanacak yöntem, incelenmesi istenen yıllar defterlerinin satır okumayı zorunlu kılar. Çünkü ancak bu yol ile toplumun bütün çalışma alanlarını ve bunların ortasında olup geçen olayları bütünüyle kavrayabiliriz. Özetleyin, Türkiye'nin toplumsal ve dirliksel yaşantısı tarihini aydınlatmak için bu defterler biricik kaynak olarak kalmaktadır. Bunların yardımı ile tarihçi

---

6- Bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Bilgi yay., Ankara 1975; Akdağ, "Celali İsyanlarından Büyük Kaçgunluk(1603-1606) I", TAD, cilt:2, sayı:2-3, (1964), ss.1-50.

7- Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, ss.30-31.

8- a.g.e., s.31.

incelemek istediği sıraların toplumunu gerçeğe en yakın biçimi ile canlandırabilir. Burada karşımıza dikilen tek zorluk şer'iyye sicillerinin bugüne değin bir merkezde toplanamamış olmasıdır"(9).

İşte bütün bu zorluklara rağmen Mustafa Akdağ, yıllar süren çalışmalarıyla Türkiye'nin sosyo-ekonomik tarihi açısından, karanlık bir dönemi aydınlatmaya çalışmıştır.

Halil Inalcık ise ilk çalışmalarını; Tanzimat döneminde sosyal yapı ve bu dönemde özellikle Balkanlar'da vergi reformunun neden olduğu ayaklanmalar üzerine yapmış, "toprak tasarrufu ile ona bağlı üretim ilişkileri"ni ortaya koymaya çalışmıştır(10).

Bununla birlikte, 1940'lardan günümüze sayısız makale kaleme alan Inalcık'ın, Osmanlı klasik dönemi üzerine yoğunlaştığını görüyoruz(11). Özellikle bu dönemin siyasal, sosyal ve ekonomik yönlerini aydınlatmaya çalışırken, arşiv vesikalarının önemini vurgulamıştır. Fatih devri vesikalarını tanıtmış, bunların tarih çalışmalarında kullanımı açısından kendinden sonrakilere örneklik etmiştir.

Inalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkik ve Vesikalar I* adlı eserinin önsözünde arşiv belgelerine eğilme sebebini şu şekilde anlatır: "Kaynakları tamamiyle yetersiz olan devirler için tarihçi, ister istemez faraziyelere dayanan yapılar kurmağa girişir ki, bunlarda ekseriya o tarihin daha iyi bilinen devirlerinden alınan tasavvurlar hakimdir. Fakat sonradan yeni yeni meydana çıkan kaynaklar, o eski devirleri bize daha yakınlaştırdığı zaman, onlara hayali ve yanlış tasavvurların ne aykırı şekiller vermiş olduğunu görürüz. O zaman işe yeni baştan başlamaktan başka yapacak şey yoktur... Bir taraftan İtalyan ve Ragusa arşivlerinde Osmanlılar'ın Balkan tarihine dair yapılmış incelemeler, diğer taraftan Türk arşivlerindeki araştırmaların şimdiden verdiği neticeler, bugün 14. ve 15. asır Osmanlı tarihi üzerine

---

9- a.g.e., s.31.

10- Bkz. Halil Inalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren yay., İstanbul 1992; H.Inalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren yay., İstanbul 1993.

11- Inalcık bibliyografyası için bkz, Halil Inalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren yay., İstanbul 1992.

oldukça kuvvetli bir ışık salmaktadır. Bu yeni kaynaklarla çalışmaya başladığımız zaman, yalnız 15. asır menâkıbnâmelerinin değil, 19. veya 20. asır tarihçisinin verdiği tasvirlerin dahi, bazan hakikata ne kadar yabancı kaldığı görülmektedir"(12).

Bu sözlerinden de anlaşılacağı gibi Inalcık, arşiv vesikalarının ortaya çıkarılması ve kullanılmasıyla hikayeci tarihçilikten, daha gerçekçi bir tarihçiliğe ulaşılabilineceğine işaret ediyor.

Inalcık'ın XV. yüzyıl iktisadi ve içtimai tarihi üzerine yaptığı çalışmalarında(13), dönemin özelliklerini en inandırıcı şekilde yansıtan tapu-tahrir defterleri, tereke(miras) defterleri ve şer'iyeye sicillerinden faydalandığını görüyoruz. Bunlardan özellikle tapu-tahrir defterleri yardımıyla Osmanlı Devleti'nde nüfus eğilimleri, tarımsal ve sınaî üretim düzeyleri, kentsel gelişme ve vergi gelirlerinin farklı gruplar arasında dağılımı konusunda bilgi edinebiliriz(14). İşte Inalcık'ın, "tarih dünyasında simge" olan ve Osmanlı tarihi araştırmalarına yön veren(15), "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu" adlı çalışması, tapu-tahrir defterlerindeki veriler ışığında yazılmış özgün bir çalışmadır. 1959 yılında *Belleten*'de yayınlanan bu makalede Inalcık, tapu-tahrir defterlerindeki kanunnâmelerden hareketle, Osmanlı vergi sistemini incelemekte, "çift-resmi sistemi ve kır toplumunun örgütlenmesi" konusunu işlemektedir. Çift-resmi, Inalcık'ın daha sonraki çalışmalarında -1960'lardaki sosyal bilimcilerin çalışmalarından etkilenmiş olacak-sistemleştirdiği; "çift-hane sistemi" olarak adlandırılan tarım üretim tarzının malî yönünü oluşturur(16).

12- Halil Inalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, TTK, Ankara 1954.

13- Bkz. Inalcık, "15. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Tarihi Kaynakları", *IFM*, cilt:15, sayı:1-4(1953-1954), ss.51-67; Inalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, cilt: XXIII, sayı:92(1959), ss.575-610; Inalcık, "Bursa XV. Asır Sanayi ve Ticaret tarihine Dair Vesikalar", *Belleten*, cilt:XXIV, sayı:93(1960), ss.45-102.

14- Huricihan İslamoğlu İnan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim yay., İstanbul, 1991, s.55.

15- Salih Özbaran, "Raiyyet Rüsûmu, Halil Inalcık ve Genişleyen Tarih", *Tarih ve Toplum*, sayı:54(Haziran 1988), ss.50-52.

16- Bkz. Halil Inalcık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren yay., İstanbul, 1993 içinde, ss.1-14 (Bu makale V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresinde tebliğ olarak sunulmuştur. 21-25 Ağustos 1989, İstanbul)

Fakat bu sistemleştirme 80'lerden sonradır. Daha önceki çalışmalarından hareketle Inalcık'ın tarih formasyonunu analiz eden Berktaş, onun Osmanlı'yı algılayış biçimi hakkında şunları söylüyor: "... Inalcık, siyasî, askerî, ekonomik ve toplumsal süreçleri inceleyen eserlerini, Osmanlı tarihinin bütününe yaymış ve dolayısıyla bize, sistemin genel niteliğine ilişkin bir değerlendirmenin yanısıra, özel bir kuruluş dönemi tablosu, bir olgunluk dönemi tablosu ve bir çöküş dönemi tablosu da bırakmıştır. Merkezîyetin hüküm sürdüğü ve doğrudan üreticilerin artı-ürününe el konulmasının ülke çapında geçerli kanunlarla sağlandığı bir düzenin feodal sayılamayacağı fikri, Inalcık'ı, bu dönemlerden asıl ikincisini 'gayrı feodal', birinci ve üçüncüsünü ise 'nisbeten feodal' olarak betimlemeye sevkeder. Yazarın *üretim tarzı* temel kategorisi ya da analiz aracından yoksunluğu, böylece karşımıza, 'feodalizm' ile 'gayrı feodalizm' arasında gidip gelen bir toplum yapısı görünümünü çıkarır"(17).

Halil Inalcık, 1989 yılında V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi'nde sunduğu tebliğinde sözü geçen çift-hane sistemini; "aile emeği, bir çift öküz ve ikisinin birlikte işlediği arazi"den oluşan bir üretim ünitesi olarak tanımlayacak(18) ve şu açıklamayı yapacaktır: "... Akdeniz bölgesinde kuru ziraatle hububat ekimi yapan bütün memleketlerde esas tarım ve vergi sistemi daima *çift-hane sistemi* olarak uygulanmıştır. Ekonomik bakımdan çift-hane, bir köylü ailesinin geçimini sağladığı ve devlete ait vergileri karşılayan bir artı ürün ürettiği tipik bir üretim birimidir. Bu ünite, imparatorluk bürokrasisinin de titizlikle korumağa çalıştığı bir sosyal ve fiskal ünite olarak kabul edilmiştir. Çift-hane bu temel karakteri ile kır toplumunun temel hücrelidir. Marginalist mektep, aile emeğine dayanan bu üretim örgütünü, insanlığın bulduğu en verimli tarım işletmesi olduğunu ileri sürer. Chayanov'a göre, bu basit bir tarım tipi olmaktan ziyade gerçekte bir *üretim tarzı* dır. Ona göre bu üretim tarzı Asya'da, bu arada Rusya'da ekonomi ve toplumun tarihî yapısını açıklayan bir üretim tarzı olarak anlaşıl-

---

17- Halil Berktaş, "Tarih Çalışmaları", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, cilt:9, İletişim yay., İstanbul, 1985, s.2471.

18- Inalcık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", s.7.

malıdır ve bu itibarla Marksist teoride feodal üretim tarzı gibi, bağımsız kendine özgü, bir üretim tarzı (Mode of Production) olarak benimsenmelidir" (19).

İnalçık'ın, Osmanlı toplum yapısını "üretim tarzı" gibi, daha çok iktisatçı ve sosyologların kullandığı kavramlarla ve genellemelerle açıklaması, Türk tarihçiliği için önemli bir metodolojik gelişme. Bunun anlamı, 1960'lı yıllarda iktisatçıların ve sosyologların çalışmaları ile yöntemlerini ele aldığımız bölümlere bakıldığında daha açık bir şekilde anlaşılacaktır.

Öte yandan 1960'lı yılların sonlarından itibaren, Annales ekolünün ünlü temsilcilerinden Fernand Braudel'in *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* adlı eserinden etkilenerek, "Atlantik kıyısı ülkelerini merkez alan yeni dünya ekonomisinin gelişmesi çerçevesinde, Doğu Akdeniz'in periferileşmesinin, Osmanlı zanaat ve tarım üretimi üzerindeki etkilerine..." ilgi duymaya başlayan(20) diğer akademik tarihçilerimiz gibi İnalçık da, 1969 yılında yayınlanan "Capital Formation in the Ottoman Empire" adlı makalesinde, "... Osmanlı ekonomisinin kapitalist bir üretim biçimine yol açabilecek gelişmeleri gerçekleştirdiğini..." göstermeye çalışmış (21), daha sonraki çalışmalarında bu tezini geliştirerek, Immanuel Wallerstein'in "dünya sistemi perspektifi" ile Osmanlı tarihinin yeniden kavramsallaştırılması eğilimi içerisine girmiştir(22).

İnalçık ve Akdağ'ın katkılarının yanında, DTCF'nde 1962 yılında *Tarih Araştırmaları Enstitüsü* kurulmuştur. Bu enstitünün çıkarmış olduğu *Tarih Araştırmaları Dergisi* 'nde Osmanlı tarihi araştırmalarına yönelik bir çok makalenin yanısıra, tarihle ilgili diğer kürsülerin yaptıkları çalışmalar da yayınlanmıştır(23).

19- İnalçık, a.g.m., s.8.

20- Berktaş, "Tarih Çalışmaları", s.2471.

21- Berktaş, a.g.y, s.2471.

22- Bkz. İslamoğlu İnan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim yay., İstanbul, 1991, s.16; Berktaş, a.g.y., s.2471.

23- Bkz. TAD, cilt: I, sayı: 1, Ankara, 1963.

Aynı yıllarda İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde, İnalçık'ın, "Osmanlı tarihinin yenileşmesinde, sosyal ve ekonomik tarihin araştırılmasında, arşiv malzemesini kullanarak yol açan kurucu"(24) olarak nitelendirdiği Ömer Lütfi Barkan, 1920-1930'lu yıllardan gelen birikimini 1960'lı yıllara taşımaktadır. İlk yazıları *Siyasal Bilgiler*, *Ülkü* ve *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası* 'nda yayınlanan Barkan, 1939 yılında *İktisat Fakültesi Mecmuası* 'nın çıkmaya başlamasından sonra daha çok bu dergide yazacaktır.

Dergide Barkan'la birlikte, Abdülbaki Gölpınarlı, Mustafa Akdağ, Sabri F.Ülgener, Faruk Sümer, Halil İnalçık, Zeki Velidî Togan, Halil Sahillioğlu, Lütfi Güçer, Nejdet Tunçdilek gibi isimler de yer almıştır(25).

1940'lı yıllarda arşiv vesikalarının dökümantasyonu ve transkripsiyonu işine ağırlık veren Barkan'ın, "1943 yıllarında tasarlanmış büyük isteği 'gelişme ve kısmen duraklama devri Osmanlı İmparatorluğu ekonomisinin -bu imparatorluğun yayıldığı geniş coğrafi alan içinde- hukukî ve malî temellerini kapsayan bir anıt eser hazırlamaktı. Bu tasarımın gerçekleştirilmesi için 1945 yılında *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraat Ekonomisinin Hukukî ve Malî Esasları*, cilt:1, *Kanunlar* adlı kitabını yayınladı. Osmanlı İmparatorluğu'nda, tapu defteri, nüfus, arazi ve vergi tahrir defterleri ve hakana mahsus defter adını alan bu tür belgelerde bulunan vilayet ve liva kanunnamelerini içeren bu kitabın önsözünde Barkan Hoca, Osmanlı Devleti'nde şeriat ile onun dışında geniş bir alanda uygulanan yasa, örf ve gelenek sorununu kesin ve gerçek bir durumda ortaya koymuştur"(26).

Kanunlar isimli bu çalışması ile Osmanlı tarihçiliğine; tahrir defterlerinin, kanunnamelerin ve diğer arşiv vesikalarının kullanılması yönünde ne derece önemli bir hizmet yaptığını anlayabilmek için, Mustafa Akdağ ve Halil İnalçık'ın çalışmalarına bakmak yeterlidir.

24- İlber Ortaylı, "Halil İnalçık'la Söyleşi", *Tarih ve Toplum*, sayı:103(Temmuz 1992), s.13.

25- Zafer Toprak, "Türkiye'de Çağdaş Tarihçilik(1908-1970)", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Der. Sevil Atauz, Türk Sosyal Bilimler Derneği yay., Ankara, 1986.

26- Lütfi Güçer, "Barkan ile Aydınlanan Tarih", *Milliyet*, 30 Eylül 1979, s.2.

1950'den 1978'e kadar çok sayıda uluslararası bilimsel toplantıya katılan Barkan'ın, batı tarihçiliğini yakından izlediğini(27), batıdaki yenilikleri Türkiye'de uygulamaya koyduğunu görmekteyiz: Örneğin, 1953 yılında yazdığı "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi" isimli makalesinde; dünya tarihçiliğinde demografik unsurların önem kazanmaya başladığını, bu yüzden Osmanlı tarihi araştırmalarının dünya tarihçiliği yanında yerini alabilmesi için konu ve metod değişikliğine gitmesi gerektiğini vurgulamakta, demografik malzeme açısından Türk arşivlerinin imkânları hakkında fikir vermeye çalışmaktadır(28).

Ona göre; "... devletlerin teşekkülü ile kendilerine mahsus heybet ve yapılarını muhafaza edebilmeleri, bazı devirlerde milletler arasındaki rekabet ve mücadelelerin hummalı bir şekil alması ve fütuhatın devamlı neticeler elde edebilecek şekilde hep aynı istikamette genişleyip gitmesi, din ve mezheplerin yayılış tarzı, teşkilât ve müesseselerin mahiyet değiştirmesi, içtimâî sınıfların arasındaki münasebetler, zirâî rejimin bozulması, isyanlar, ekonomik gelişmeler ve teknik terakkiler... bu gün olduğu gibi tarih boyunca da, demografik mülâhaza ve mütalâalar olmadıkça izahsız kalmaya mahkûmdurlar. En yeni iktisadî ve içtimâî tarih araştırmaları bize iktisadî tesirlerin bile insan unsuru ve demografik durumun arkasından ve onun tabii olarak tarihi hadiseleri harekete geçirdiğini, siyasi veya ihtilalci büyük hareketlerin, bir hassa demografik gelişmelerle, ekonomik konjonktür arasında bir uygunsuzluk olduğu zaman patlak verdiğini isbat etmektedir. Hülâsa, ekonomik ve sosyal bünye demografik bünye tarafından sıkı bir şekilde 'tayin ve icab' edilmektedir ve bu sebeple nüfus meseleleri tarihin yapıcı kuvvetleri arasında, hadiselerin 'niçin'lerini izah hususunda büyük bir ehemmiyet arz etmektedir"(29).

Barkan'a göre, Osmanlı tarihi ve Yakın Doğu tarihi ile ilgili iktisadi ve sosyal olayların açıklanmasında, bu olayların "niçin"lerine en gerçekçi cevabı, Osmanlı arşiv vesikalarından çıkarılan demografik bulgular verecektir(30).

27- Bkz. Halil Sahillioğlu, "Ömer Lütfi Barkan", Ord.Prof.Ömer Lütfi Barkan'a Armağan, İ.Ü.İ.F.M., cilt:41, sayı:1-4'den ayrı basım, İstanbul 1985, ss.14-17.

28- Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografik Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", Türkiyat Mecmuası, cilt:X'dan ayrı basım, İstanbul 1953, ss.1-24.

29- Barkan, a.g.m., s.2-3.

30- Barkan, a.g.m., s.7.

Batı tarihçiliğinde, özellikle Yakın Doğu memleketlerinin demografik yapısı ile ilgili araştırmaların, Osmanlı arşivlerindeki veriler incelenmeden yapılmasının, gerçek rakamları tam olarak yansıtamayacağını belirten Barkan, Fernand Braudel'in, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (Paris 1949) isimli eserindeki istatistikî bulgular ile kendisinin, Osmanlı arşivlerinden çıkardıklarını karşılaştırmış, bu rakamların birbirine yakın olduğunu, fakat yine de birtakım eksikliklerin olduğunu da vurgulamıştır. Kendisinin XVI. yüzyıl başı, Braudel'in ise XVI. yüzyıl sonu verileri üzerinde durduğu için, kesin sonuçların ancak Kanunî devri tahrirlerinin ve XVI. yüzyılın sonlarına doğru tutulmuş olan, oldukça tam kolleksiyonlar halinde korunan diğer defterlerin taranması sayesinde alınacağını belirtmektedir(31).

İşte bu gelişmelerden hareketle Barkan, Osmanlı Vergi ve Nüfus Sayımları üzerine çalışmaya yöneldi. Bu konudaki bir proje vesilesiyle, 1955'te *Türk İktisat Tarihi Enstitüsü* kurulmuş, Barkan Enstitünün müdürlüğü görevini üstlenmiştir(32).

Araştırma zamanının büyük bölümünü Osmanlı vergi ve nüfus sayımları alacak, 1955'ten sonra metodik bir şekilde bu sayım defterlerinin özetlenmesi işini yürütecektir. Bu arada Süleymaniye Camii yapı masrafları defterleri üzerinde de çalışılmış, bu çalışmalar 1972 yılında *Süleymaniye Camii ve İmâreti İnşaatı* adıyla TTK tarafından yayınlanmıştır(33).

Barkan'ın, 1960'lı yıllarda *İktisat Fakültesi Mecmuası* 'nda, çoğunlukla camii, türbe ve imaret tesislerine ait "yıllık muasebe bilançoları"nı inceleyen yazılar yazdığını görüyoruz(34). Ayrıca, "Edirne Askerî Kassâmına ait Tereke Defterleri" (*) ve "Bursa Kadılığı Tereke Defterleri" üzerine çalışmaları da bulunmaktadır. Aslında bütün bu çalışmalar "Türkiye için az-çok tutarlı bir fiyat tarihi malzemesini hazırlama çabasının" ürünüdür(35).

31- Barkan, a.g.m., s.17-20.

32- Sahillioğlu, "Ömer Lütfi Barkan", Ord.Prof.Ömer Lütfi Barkan'a Armağan, s.8

33- Sahillioğlu, a.g.y., s.8-9.

34- Bkz. Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s.912.

(*) Askerî Kassam; Miras işlerini takip eden mahkemedir.

Tereke Defterleri; Miras olarak kalan mal miktarını ve mirasçılar arasında paylaşımını gösteren zabıtlardan oluşmaktadır.

35- Bkz. Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yansında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Bellekten*, cilt:34, sayı: 136(Ekim 1970), s.558.

Bu çalışmaları sonucu kaleme aldığı; "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri" adlı makalesi, Barkan'ın tarihçiliğinin ve Türkiye'de sosyo-ekonomik tarihçiliğin katettiği mesafeyi açıkça göstermektedir(36).

Braudel'in etkisi bu çalışmada da görülmektedir. Onun XVI. yüzyıl sonu buhranı üzerine; "... Türk iflası ve zayıflığının, 1590'lar civarında, asker maaşlarının ödenememesi ve merkez iktidarının zayıflaması olgusundan ötürü, hızla genelleşen bir bunalım doğurduğu düşünülür... Bir dizi ayaklanma ve karışıklık, koskoca imparatorluğun içinde paranın yuvarlanmasının izinden giderek, ortaya çıkmışlardır. Fakat burada anlatılanlar yalnızca geçici açıklamalardan ibarettirler. Bunların tamamlanmaya, farklılaştırılmaya ve mutlaka düzeltilmeye ihtiyaçları vardır. Bütün bunlar ancak Türk arşivlerinde derinleştirilecek bir araştırmayla elde edilebilir"(37) şeklindeki yorumu ve belki de uyarısı Barkan'ı harekete geçirecek, muhasebe bilançolarından, devlet bütçelerinden(38) ve tereke (miras) defterlerinden konuyla ilgili verileri ortaya çıkarmasında etkili olacaktır.

Barkan, adı geçen arşiv vesikalarındaki sayısal verileri çok ustaca işlemiş; grafiklerle, farklı dönemleri ele alıp fiyat dalgalanmalarını karşılaştırmalı olarak sergilemiştir. XVI. yüzyıl sonundaki enflasyonu ve bunun sonucu yapılan devalüasyonları nedenleriyle açıklamış, bu olayları bu sırada tüm dünyada gerçekleşen fiyat hareketleriyle ilişkilendirmiştir(39).

36- a.g.m., ss.557-607.

37- Fernand Braudel, II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, cilt:2, çev: M.A.Kılıçbay, 2. Baskı, Imge yay., Ankara, 1994, s.623 (Bu kitabın orjinal ilk baskısı 1949 yılında Paris'te yayınlanmıştır).

38- Bu konudaki çalışmalarının listesi için; Bkz. Barkan, Türkiye'de Toprak. Meselesi, s.911.

39- Bkz. Barkan, "16. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", Belleten, cilt:34, sayı:136(Ekim 1970), ss.557-607.

Görülüyor ki Barkan, Annales ekolünün temsilcisi Fernand Braudel'den etkilenererek, bütüncül tarih anlayışını benimsemekte, çalışmalarında ekonomik faktörleri çok daha fazla ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca, Osmanlı-Türk tarihine, dünya ekonomisiyle bütünleşen bir perspektiften baktığını, Osmanlı "altın çağ"ını sona erdiren dış etkenler üzerinde durduğunu görmekteyiz(40). Barkan'ın yöntemine bakarak, "... vakanüvis tarihçiliğinin, olay anlatıcılığından kolay kurtulamayan Türkiye'nin bilim dünyasına, tarihin ancak yaratılış dinamikleriyle birlikte açıklanabildiği zaman gerçek işlevini kazanabileceğini..."(41) göstermek çabasında olduğunu, bu yönüyle klasik tarihçi tipinden uzaklaştığını söyleyebiliriz.

Halil Berktaş, her ne kadar Barkan'ın, Osmanlı "altın çağ"ı savunusuna her seferinde tepki gösterse de, onun konu değişikliğine gittiğini dolayısıyla tarihçiliğinin evrimleştiğini kabul etmektedir(42). "Barkan'ın ve ekibinin 40-50 yıllık gayretleri içinde Türk tarihçiliğine arşiv malzemesine dayanan ve ölçülebilir bilgiler kazandıran çalışmaları, şüphesiz çok önemlidir; Osmanlı tarihinin kronolojik ve politik olayların anlatımından günlük gerçeklerin yansıtılması şekline geçirilişinin sembolüdür"(43).

Barkan'ın ekibinden Lütfi Güçer ve Halil Sahillioğlu, Osmanlı arşivlerinde yıllarca süren çalışmaları sonucu, 1960'lı yıllarda sosyo-ekonomik tarihçilik açısından önemli bir boşluğu dolduracak özgün araştırmalarıyla karşımıza çıkacaklardır.

40- Barkan, a.g.m., ss.574-598; ayrıca, Berktaş, "Tarih Çalışmaları", s.2471; Suraiya Faroghi, "In Search of Ottoman History", *New Approaches To State And Peasant in Ottoman History*, London, Frank Cass, 1992, s.211-212.

41- Ali Gevgilili, "Osmanlı'nın Sırları ve Prof.BARKAN", *Milliyet*, 28 Ağustos 1979, s.11.

42- Berktaş, "Tarih Çalışmaları", s.2470-2471; Berktaş, "Dört Tarihçinin Sosyal Portresi", *Toplum ve Bilim*, sayı:54-55 (Yaz-Güz, 1991), ss.34-43; Berktaş, "The Search for the Peasant in Western and Turkish History/ Historiograph", *New Approaches To State And Peasant In Ottoman History*, London, Frank Cass, 1992, ss.149-161.

43- Salih Özbaran, *Tarih ve Öğretimi*, Cem yay., İstanbul, 1992, s.37-38.

Lütfi Güçer'in tuz ve hububat gibi imparatorluğun önemli gereksinim maddeleri üzerine çalıştığını görüyoruz. Güçer, *XV.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı* adlı çalışmasında tuz üretiminin, teknik açıklamalarına girmeden; Osmanlı yönetiminin tuz üretimi, nakliyesi ve ticareti yönünde almış olduğu önlemleri ve düzenlemeleri araştırmaktadır(44). Konunun önemini; "Osmanlı Beyliği ilk fütühatını hususiyle tuzlaların faal bulunduğu coğrafi bir bölge içinde yapmış ve bu konuda ömrü çok uzun sürecek olan bir nizamlama faaliyetine girişmiş, devlet müdahalesinin tabii bir neticesi olan sosyal kaynaşmaları yaşamış ve onları halletmek zorunda kalmıştır"(45) şeklinde açıklayan Güçer, tuz meselesini; tuzlaların mülkiyeti, tuzlalarda emek ve işçiliğin organizasyonunu, kapital ve tuzlaların idaresi, devletin kontrolü, ithal edilen tuzlar ve devlet inhisarı(tekeli), imparatorluk dahilinde devlet tuzlarının satış organizasyonu ve tuzun, devlet hazinesine sağladığı gelir bakımından incelemektedir. Güçer'e göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda tuz üretiminden tüketimine kadar; anbarlama, nakliyat, ticaret aşamalarında bir devlet girişimi ve devlet tekeli olarak karşımıza çıkmaktadır(46).

Hububat meselesini incelediği, *XVI.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler* (47) adlı çalışmasında ise, imparatorluğun en önemli üretim ve tüketim maddesi olan hububatın; üretimi, nakliyesi, orduların iâşesi ve dolayısıyla harplerin finansmanındaki rolü ile hububattan alınan vergiler üzerinde durmaktadır.

Güçer, bu çalışmalarını hazırlarken, İstanbul'da Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü'nde saklanmakta olan mufassal defterler, mühimme, zahire mühimme, ahkâm-ı maliye defterleri ile muhtelif serilerde kayıtlı nüzü, sürsat ve iştirâ gibi vergi mükellefiyetlerine ilişkin defterler ile yine aynı dairede ve Ankara'da Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nde bulunan hakana mahsus nüfus ve vergi tahrir defterlerinden, kadı sicillerinden (şer'iyye) yararlanmıştır(48).

44- Güçer, *XV.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı*, Sermet mtb., İstanbul, 1963.

45- Güçer, a.g.e., s.2.

46- Güçer, a.g.e., s.2.

47- Güçer, a.g.e., Sermet mtb., İstanbul, 1964.

48- Bkz., aynı yerde.

Halil Sahillioğlu da bu yıllarda para ve fiyat tarihi üzerinde çalışmaktadır. bu konudaki ilk önemli çalışması; "Kuruluşundan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Hakkında Bir Deneme"(1958) isimli doktora tez çalışmasıdır(49). Ayrıca, *XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları* (50) ve "XVII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'da Tedavüldeki Sikkelerin Rayıcı"(51) isimli çalışmaları, Osmanlı para tarihi konusundaki eksikleri dolduracak, fiyat tarihi çalışmalarına destek olacaktır.

Sahillioğlu, "Osmanlılar'da Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar" isimli bir dizi makalesinde fiyat tarihi için önemli bir müessese olan "narh müessesesi"ni incelemiştir. Sahillioğlu, "narh"ı şöyle tanımlıyor: Her hangi bir malda "şu veya bu sebeple fiyatlar yükselince, mutazarrır olan (zarar gören) sosyal grupların feryatları yükselir ve devletin müdahalesini, fiyatları makul bir seviyede tutmak için yetkisini kullanmasını isterler. Devlet bu feryatlara kulak tıkayabildiği müddetçe tıkar ve müdahaleye karar verir ve fiyatları maliyetin üstünde belli bir kâr haddi bırakarak tesbit ederse, onun tesbit ettiği bu otoriter fiyatlara *narh* denir". Sahillioğlu'na göre, narhı daha çok tüketici zümre istemekte, bunun dışında Lonca halinde örgütlenen esnafın da buna ihtiyaç duyduğu ve hammaddelerine veya mamullerine narh konmasını istediği görölmektedir. Ayrıca bu makalede 1525 yılı sonunda İstanbul'daki çeşitli ürünlerin ve mamullerin fiyatları verilmiştir(52).

Sahillioğlu, Başbakanlık Arşivi'ndeki *Maliyeden Müdevver Defterler* tasnifinde bulunan mültezim zimem defterlerini (*), ahkâm-ı maliye defterlerini incelemiş, sosyo-ekonomik tarihçiliğimiz açısından önemli bulgular elde etmiştir(53). Fernand Braudel dahi adı sıkça geçen eserinin sonraki baskılarında Sahillioğlu'nun bulgularına yer verecektir(54).

49- Bkz. Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yansında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", s.571-572.

50- Bkz. Sahillioğlu, a.g.e., Sermet mtb., İstanbul, 1963.

51- Bkz. Sahillioğlu, a.g.m., Belgeler, dergisi, cilt: I, sayı:2(1964), ss.223-228.

52- Sahillioğlu, "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", BTTD, cilt:1, sayı:1(Ekim 1967), ss.36-40; aynı dergi, cilt:1, sayı:2 (Kasım 1967), ss.54-56; aynı dergi, cilt:1, sayı:3(Aralık 1967), ss.50-53.

(*) Bu defterlerde maden ocağı, tuzla, darphane, dalyan vb. mukataaları işleyen mültezimlerin borç bakiyelerinin hesapları tutulmaktaydı.

53- Sahillioğlu, *XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukaataları*, Sermet mtb., İstanbul, 1963.

54- Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, 2. cilt, s.59.

Osmanlı tarihi araştırmalarına öncülük eden diğer bir merkez de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü'dür. Ord.Prof.Cavid Baysun'un başkanlığındaki kürsüde Münir Aktepe, Şehabettin Tekindağ, Nejat Göyünç, Tayyib Gökbilgin ve Cengiz Orhonlu gibi isimler, 1960'lı yıllarda Osmanlı tarihi araştırmalarının büyük ölçüde artmasında etkili olacaklardır.

Kürsünün önemli etkinlikleri arasında, *İslâm Ansiklopedisi* maddelerinin yazımı, *Tarih Dergisi*'nin ve *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*'nin yayınlanması yer almaktadır.

Şehabettin Tekindağ ve Münir Aktepe'nin çok çeşitli konularda yazmalarına rağmen, Tayyib Gökbilgin (*Millî Mücadele Başlarken*, I-II, Ankara 1959-1965 adlı eseri dışında) ve Nejat Göyünç'ün bu yıllarda XV. ve XVI. yüzyıl üzerinde durduklarını görmekteyiz. Bu iki tarihçimizin özellikle XV. ve XVI. yüzyıldaki Osmanlı şehirlerinin durumuna ilişkin -Göyünç'ün, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı* (1969) örneğinde olduğu gibi- çalışmaları bölge tarihçiliği açısından önemli bir gelişmedir(55). 1967 yılından itibaren yayınlanan *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 'nde bu tür bölgesel tarih çalışmalarının çokluğu dikkat çekmektedir(56). Bu çalışmalar sayesinde, ele alınan "bölgenin yer adları, timar beyleri, sosyal zümreleri, etnik yapısı, nüfusu, vergileri, üretim ve vakıfları ile ilgili istatistiki bilgilere"(57) ulaşmaktayız.

Bölgesel tarih çalışmalarının bu derece artmasında en önemli etken, Barkan ve Inalcık'ın çalışmalarıyla tanıtılan tapu-tahrir defterlerinin, ana başvuru kaynağı haline gelmesidir. Osmanlı arşivlerinin, yapılan çalışmalar sonucu (sınıflandırma vs.) kullanıcı için daha elverişli düzeye ulaşması da birincil kaynaklardan yararlanmayı kolaylaştıracaktır.

55- Bkz. T. Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Belleten*, cilt:XXVI,sayı:102 (Nisan 1962), ss.293-337; Salih Özbaran, *Tarih ve Öğretimi*, Cem yay., İstanbul, 1992, s.49-50.

56- Bkz. N. Göyünç, "XVI. Yüzyılda Ankara", *BTTD*, sayı: 1(Ekim 1967), ss.71-75; Göyünç, "XVI. Yüzyılın İlk Yansında Diyarbakır", *BTTD*, sayı: 7(Nisan 1968), ss.76-80; Zeki Arıkan, "16. Yüzyılda Isparta", *BTTD*, sayı:5 (Şubat 1968), ss.74-79; Mithat Sertoğlu, "XVI. Yüzyılda Erzurum", *BTTD*, sayı:8(Mayıs 1968), ss.76-80.

57- Özbaran, a.g.e., s.49.

Yeni yeni ortaya çıkan bazı belgeler de orjinal eserlerin oluşumuna kaynaklık edecektir: Cengiz Orhonlu'nun, "Osmanlı İmparatorluğu'nda şehir düzeni, alt yapı tesisleri ve kıraç kesimde ulaşım sistemi ile ilgili araştırmaları" bu yeni belgeler ışığında gerçekleştirilmiştir(58).

Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı* isimli çalışmasında, kamu hizmetlerini yerine getirmekle görevli; derbendci, köprücü, su-yolcu gibi geri hizmetlerden derbend teşkilâtını incelemiş yer yer köprücü, su-yolcu gibi kurumlara da yer vermiştir(59).

Osmanlı'da yolların ve geçitlerin güvenliğini sağlayan derbend teşkilâtı hakkında, 1960'ların başında B.Cvetkova, M.Sokolovski, A. Stoyanowski gibi Balkanlı tarihçilerin lokal araştırmalar yaptıklarını belirten Orhonlu, bu araştırmaların kısa dönemler ve dar bir bölge üzerine yapıldığı için yetersiz kaldığını belirtmektedir(60).

Ona göre; "Osmanlı müesseseleri hakkında objektif bilgi edinebilmek için muayyen tarihler arasında ve muayyen bölgelerde değil, bir bütün halinde Osmanlı ülkelerinin yayıldığı yerlerde ve başından devletin mümkün olduğu son devrine kadar tetkik etmek lâzımdır"(61). Yine ona göre, "Osmanlı İmparatorluğu teşkilâtını meydana getiren yeniçeri, sipahi vs. gibi askerî teşekküller, divan-ı hümayun teşkilâtı ile birlikte onun kısımları, saltanat müessesesi, eyalet teşkilâtı, iktisadî müesseseler, şehir ve köy yapısı, ilim ve tahsil müesseseleriyle birlikte imparatorluğun âmme hizmetleri ile devlet hizmetlerini görmek için mevcut olan derbendci, köprücü, madenci, florici gibi zümreleri tetkik etmek imparatorluk idare sistemini ve cemiyeti daha iyi anlamak, meydana koymak imkânını verecektir"(62).

58- Bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, (Der.Salih Özbaran), Ege Ü.E.F. yay., İzmir, 1984; Şehabettin Tekindağ, "Kaybettiğimiz Bir Değer Cengiz Orhonlu", *I.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, sayı:30(Mart-1976), ss.1-8.

59- Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, 2. Baskı, Eren yay., İstanbul, 1990(1964 yılında doçentlik tezi olarak kabul edilen eserin ilk baskısı 1967 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları arasında yayımlanmıştır).

60- Orhonlu, a.g.e., (önsöz-VIII).

61- Bkz. aynı yerde.

62- Orhonlu, a.g.e., s.1.

Orhonlu, bu kurumlardan biri olan derbend teşkilâtını tarihsel gelişimi içersinde vermeye çalışırken, yöntem olarak uzun dönemlerde ele aldığı konuyu, çok yönlü bakış açısıyla incelemeye çalışmıştır(63).

"Öte yandan Orhonlu, aynı çalışmanın bir neticesi olarak kaleme aldığı 'Gemicilik' adlı makalesinde, köprü kurulamayan yerlerde insan, eşya ve hayvan naklini temin eden bir hizmet sınıfının mevcudiyetini ortaya koymuş, nakliyat ile ilgili olmak üzere yayınladığı diğer bir tetkikte de Osmanlı Türkleri devrindeki İstanbul Kayıkçılığı ve Kayık İşletmeciliği hakkında enteresan bilgiler vererek, bu husustaki arşiv belgelerinin önemini belirtmiştir. Orhonlu, bu tetkikinde, İstanbul'un muhtelif devirlerde sahip olduğu kayıkçı ve kayık adedini tesbit ettiği gibi ücret tarifesini de açıklamaktadır"(64).

Cengiz Orhonlu'nun Edebiyat Fakültesi yayınları arasında çıkan *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskân Teşebbüsü* (1963) ve *Osmanlı Tarihine Aid Belgeler: Telhisler* (1970) isimli çalışmalarının yanısıra birçok makalesi ve Leiden'de yayınlanan İslâm Ansiklopedisi'nin yeni baskısı için yazdığı Ansiklopedi maddeleri bulunmaktadır(65).

Orhonlu'nun çalışmaları batı bilim dünyasında da ilgi uyandırmış, Wolf-Dieter Hütteroth, Xavier de Planhol gibi önemli isimler onun eserlerinden faydalanmış ve bazı bilimsel yayınlarda *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı* isimli çalışmasının tanıtımı yapılmıştır(66).

Görüldüğü gibi 1960'lı yıllarda Osmanlı Tarihi Araştırmaları oldukça hızlanmış, Osmanlı arşiv vesikalarını özellikle de tahrir defterlerini inceleyen akademisyen tarihçilerimiz, uluslararası düzeyde ilgi uyandıracak nitelikli çalışmalar ortaya koymuşlardır.

63- Bkz. Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım*, (Sn. Salih Özbaran'ın kaleme aldığı sunuş bölümü)

64- Tekindağ, "Kaybettiğimiz Bir Değer...", s.2-3.

65- Tekindağ, a.g.y.,ss.3-8.

66- Tekindağ, a.g.y., s.3.

b- İktisatçı ve Sosyologların Çalışmaları

1960'lı yıllarda, dönemin iç ve dış, siyasal ve sosyal gelişmelerinden etkilenen iktisatçılar ve sosyologlar, toplum meselelerine daha yoğun bir şekilde eğilmişlerdir. İlerici bir anayasanın sağladığı özgürlük ortamında, görüşlerini açıkça ifade edebilen bu bilim adamları, az gelişmişlik sorunu üzerinde durmuşlar, bunun nedenlerini araştırırken tarihe başvurmuşlardır. Bu bağlamda, "geri kalmışlığa tarihsel neden arama kaygısı 1930'ların soyut, kavramsal tarih çalışmalarını bir kez daha gündeme getirmiştir"(1).

Özellikle araştırmalarını Osmanlı toplum yapısı üzerinde yoğunlaştıran, "Osmanlı'nın duragan yapısına ya da bu ülkede merkantil ilişkilerin gelişmemesine feodalite-Asya tipi üretim tarzı(ATÜT) paradigması ışığında çözüm arayan birçok yazar, Barkan, Akdağ, İnalçık gibi tarihçilere gönderme yaparak soyut, kavramsal Osmanlı modelleri çizmişlerdir"(2).

"Türk tarihini Marksist bir açıdan inceleyen bu aydınlar çeşitli sorunlarla karşı karşıya geldiler: Örneğin üretim tarzı neden batı tipi feodal üretim tarzına özdeş değildir? Kapitalist üretim biçimi neden ancak XIX. yüzyılın sonlarına doğru belirmektedir? Sermaye birikimi, neden bu denli yavaş oluşmaktadır? Berkes, S.Hilav ve Divitçioğlu... bu gelişmeyi 'özel mülkiyetin yokluğu', 'doğu despotizmi' ve 'siyasal ve idari merkezîyetçiliğe' bağlamaktadırlar... Öte yandan Türk toplumsal düşüncesine önemli katkılarda bulunan Behice Boran gibi toplumbilimciler, Doğan Avcıoğlu ve Muzaffer Erdost gibi iktisatçılar, Osmanlı toplum yapısının, Asya tipi bazı özellikler göstermesine karşın, bu yapının feodal ya da kapitalizm öncesi, yarı-feodal bir sistem olduğu sonucuna varmışlardır(3).

1- Zafer Toprak, "Türkiye'de Çağdaş Tarihçilik (1908-1970)", **Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, (Der: S.Atauz), Türk Sosyal Bilimler Derneği yay., Ankara, 1986, s.437.

2- Toprak, a.g.e., s.437.

3- Yıldız Sertel, "Asya Tipi Üretim Tarzı Kavramı ve Osmanlı Tarihiyle İlgili Yorumlar", **Özgür İnsan**, cilt:6, sayı:45 (1 Temmuz 1977), s.62.

Bu yıllarda Osmanlı'nın feodalliğini ilk savunan, sosyolog Behice Boran olmuştur. Boran, konuyla ilgili olarak 1962 yılında *Yön* dergisinde yayımlanan makalesinde feodalitenin özelliklerini ortaya koymakta ve bu özelliklerin Osmanlı İmparatorluğu için de geçerli olduğunu savunmaktadır. Buna rağmen, Batı feodalitesiyle Osmanlı'nın tıpatıp aynı olmadığını belirten Behice Boran, birincisini "mahalli", diğerinin "merkezi" feodal özellikte olduğunu ileri sürmektedir. Boran'a göre; "Batıdaki feodalite ile Osmanlı İmparatorluğu 'feodal tip' toplumun iki değişik örneği-variantı"dır"(4).

Bu makalesinde Ömer Lütfi Barkan'ı, "reâya"yı "hür köylü" olarak kabul ettiği için eleştiren Boran; Barkan'ın, Osmanlı'nın feodaliteden farklı olduğunu savunmakla beraber, feodal izler taşıdığını da kabul ettiğini söylemektedir(5).

Daha sonraları aktif politikaya ağırlık veren Boran, bilimsel çalışmalarına ara vermek zorunda kalmıştır. Osmanlı toplum yapısının feodal olduğunu savunan görüşler 60'lı yılların sonunda tekrar karşımıza çıkacaktır.

Asya tipi üretim tarzı(ATÜT) görüşü ise 1962 yılından itibaren Fransa'da, *La Pensée* dergisi bünyesinde gerçekleşen ATÜT tartışmalarının yansıması olarak ülkemiz fikir dünyasında yerini almıştır. Bu konuyu ilk kez *Eylem* dergisinin 1 Mart 1965 tarihli sayısında "Asya Tipi Üretim Biçimi" başlıklı yazısıyla Selahattin Hilav gündeme getirmiştir(6).

Bu tanıtma yazısından bir yıl sonra Sencer Divitçioğlu, *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Azgelişmiş Ülkeler* adlı bir deneme yayınlamıştır. Divitçioğlu, bu denemesinde Asya Tipi Üretim Tarzını, azgelişmiş ülkeleri anlamak için bir "çalışma hipotezi" olarak kabul etmekte ve Asya Tipi ekonomik modelin derebeylik gibi veya kapitalizm gibi bir modele dönüşmesi için gerekli içsel dinamiğe sahip olmadığını, böyle olunca geçeceği tek üretim tarzının az-gelişmişlik üretim tarzı olduğunu savunmaktadır. Ona göre,

---

4- Behice Boran, "Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet II: Osmanlılarda Mülkiyet Meselesi", *Yön*, sayı:51(5 Aralık 1962), s.13.

5- Boran, a.g.m., s.13.

6- Bkz. *Asya Tipi Üretim Tarzı*, Ant yay., İstanbul, 1970, s.6-7; Ayrıca Selahattin Hilav, "Asya Tipi Üretim Biçimi Üzerine Açıklamalar", *Azgelişmiş Ülkeler ve Sosyalizm*, Der: Fethi Naci, Gerçek yay., İstanbul, 1965 içinde, ss.70-85.

ATÖT modeli hem tarihsel hem de tarihsiz bir modeldir: "Tarihseldir, çünkü, Asya toplumlarının uzak tarihlerinde yaşanmıştır. Tarihsizdir çünkü; başlangıç ve sona eriş tarihleri kesin olarak bilinmediği gibi, her toplum için eş zamanlı da değildir. ATÖT olsa olsa bu toplumların (geçmiş) tarihlerindeki iktisadî sistemlerini açıklayan bir modeldir"(7).

Bu deneme üzerine, Doğan Avcıoğlu *Yön* dergisinde bir tenkid yazısı yazmıştır. Avcıoğlu, bu çalışmada yer alan görüşler hakkında "fantazi", "icat", "hayal mahsulü" şeklinde ağır eleştirilerde bulunmaktadır(8). Divitçioğlu, bu ağır eleştirileri şu şekilde yanıtlar: "Tabiatıyla bu teori de her teori gibi nihaf değil. Olsa olsa az gelişmişlik analizine doğru atılan pek mütevazı bir adım. Yalnız ne 'fantazi' ne 'icad' ne de 'hayal mahsulü' (bilimsel tartışmalarda bu sıfatların kullanıldığını hiç duymadım). Her teori gibi belirli bir varsayıma dayanmış, belli bir yöntem uygulanarak muhakeme edilmiş ve böylece teori (model) elde edilmiş. Bununla birlikte, geçerli olması için her teori gibi somut olgularla tahkik(test) edilmeli ki, doğru ya da yanlış olduğu anlaşılabilir. Teorinin tutarlı olduğunu sanmama rağmen, doğru olup olmadığını ben de bilemem. Kabul edilmesi ya da reddedilmesi, doğrudan doğruya Türkiye gerçekleri ile uyuşup uyuşmamasına bağlı. Bildiğim tek şey, teori yanlış olsa bile, doğrunun aranmasına hizmet ettiği. Nitekim yanlış bir teori, bazı varsayımların bir daha kullanılmamak üzere elenmesine ve benimsenecek yeni varsayımlarla hakikate daha çok yaklaşılmaya yol açacaktır"(9).

Bu ilk tartışmalarda Asya Tipi Üretim Tarzı'nın, az gelişmiş ülkelerin toplum yapısını açıklayabilirliği yönünde, daha çok -sosyalizm- açısından çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Fakat genel olarak yapılan ve Marksist teorinin ele alındığı bu ilk değerlendirmelerde, Türk toplum yapısı açısından her hangi bir saptama bulunmamaktadır. Yine de ortaya atılan bu teori işlevini görmüştür diyebiliriz. Kısa süre sonra teoriyi destekleyen veya karşı çıkan birçok yeni çalışma ortaya çıkmıştır. Divitçioğlu, ilk denemesinde yaptığı

7- Sencer Divitçioğlu, *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az Gelişmiş Ülkeler*, Elif yay, İstanbul, 1966, ss.6-11.

8- Doğan Avcıoğlu, "S.Divitçioğlu'nun Kitabı Üzerine", *Yön*, sayı:169, 24 Haziran 1966, s.13.

9- Sencer Divitçioğlu, "D.Avcıoğlu'nun Yazısı Üzerine", *Yön*, sayı:171, 8 Temmuz 1966, s.11.

hataları gidermek, teorisini Türk toplumunun tarihsel temelleri üzerine oturtmak için, bu kez Türk tarihine alt birincil kaynaklara dayanarak çalışmalar yapan; Mustafa Akdağ, Ömer Lütfi Barkan ve Halil İnalçık gibi akademisyen tarihçilerin eserlerinden yararlanmış, Mayıs 1967'de *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu* adlı çalışmasını yayınlamıştır. Osmanlı toplum yapısının ATÜT ile açıklanması ilk kez, bu kitapla gerçekleştirilmiştir. Kitapta yapmak istediğini; "Günümüzün Türk toplumunu anlamaya başlamak için, Osmanlı İmparatorluğu'nun belirli bir çağına uyguladığımız bir hipotezin ne dereceye kadar geçerli olduğunu araştırmak" şeklinde açıklayan Divitçioğlu, araştırmanın XIV. ve XV. yüzyıllar ile sınırlı olduğunu vurgulamaktadır(10).

Divitçioğlu'na göre; "Her iktisadi-içtimai bünye içsel ve dışsal dinamiğin (diyalektiğin) etkisi altında devinmeğe ve dolayısıyla değişmeye mahkûmdur. Osmanlı toplumu da bu olgunun dışında kalmamıştır. Osmanlı Beyliği'nin kuruluş yılları ile XVI. yüzyılın ortalarına kadar geçen dönem esnasında kendine has bir iktisadi sistemin istikrarını gösteren Osmanlı toplumsal bünyesi, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Celâli isyanları(içsel dinamik) ve Doğu ticaret yolunun okyonuslara kayması ile memlekete giren altın ve gümüş içakımlarının etkileri (dışsal dinamik) ile değişmeye yüz tutmuştur. Nitekim, Kapıkulunun Anadolu'ya geçişi ve Osmanlı parasında gözükken devamlı değer düşmeleri içsel ve dışsal dinamiğin etkisi altında meydana gelen bozulma eğiliminin belli başlı belirtileridir. Bu bakımdan bize öyle gelmektedir ki, incelediğimiz XIV. ile XV. yüzyıllar, Osmanlı toplumunun iktisadi sistemini salt olarak verebilen tek dönemdir"(11).

Osmanlı toplumsal bünyesinin, Asya Üretim Tarzı ekonomik sisteme uyduğunu savunan Divitçioğlu bu görüşünü; kamusal hizmetleri vergi karşılığı yapmakla görevli bir merkezi devlet yönetimi; hür köylü ve kendi kendine yeter köy ekonomisine dayandırmaktadır. Sencer Divitçioğlu'na göre; "Bu devirde (XIV.-XV. yy.) köy ekonomisinde hakim üretim şekli, kullanma

---

10- Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, 3. Baskı, Sermet mtb., Kırklareli, 1981, s.5.

11- Divitçioğlu, a.g.e., s.14.

değeri sağlamak için, mal üretilen bir üretim şeklidir. Aile içinde ve aileler arasında eskidenberi yerleşmiş olan işbölümü sayesinde, köy topluluğu ihtiyaçlarının hepsini, belirli bir geçinme yüzeyinde tatmin eder. Köylü yiyeceğini, giyeceğini, bannağını ve üretim için gerekli alet ve edevatını köy içinde üretir... böyle olunca, köylerin büyük bir kısmı kendini destekler ya da kendine-yeter denilen bir iktisadi ortamda yaşarlar. Sınırlı ihtiyaçları karşılayan bu iktisadi bilimlerin, köy-dışı iktisadi ortamla ilişkisi olması için herhangi bir sebep yoktur"(12).

Bununla birlikte Divitçioğlu, Osmanlı ekonomisinin tarıma dayandığını sürekli vurgulamasına rağmen, "tarım kesiminin yanıbaşında Anadolu'da ve Rumeli'de büyük şehir ve kasabaların"; "Bu kalabalık şehirlere halkın ihtiyaçlarını karşılamak üzere uzak ve yakın mesafe ticaretinin ve dolayısıyla yerli sanayinin" geliştiğini, "bundan dolayı, Osmanlı şehir ekonomisinde, meta üretiminin hakim" olduğunu kabul etmekte, "böyle olunca, şehirlere yakın köylerin meta üretimi şeklinden etkilenmemesi imkânsızdır. Şehir ekonomilerini besleyen tarım kesimi bir yana, dokumacılık, bezcilik, ipekçilik, halıcılık, dericilik ve maden işletimi şeklinden etkilenmemesi imkânsızdır. Şehir ekonomisine katılmaması için hiçbir sebep yoktur" diyebilmektedir. Fakat bir sonraki paragrafta "genel olarak köy ekonomisi için ileri sürülen kullanma -değeri için üretim şeklinin, hakim bir üretim şekli olduğu iddia edilebilir" şeklinde bir ifade kullanmaktadır(13).

Burada da görüleceği gibi Divitçioğlu, yer yer çelişkiye düşmektedir. Bunun sebebi, Osmanlı toplum yapısını incelerken tarihsel olaylara yeterince önem vermemesi ve "önceden birtakım terimleri alıp ona göre birtakım şemalar, aşamalar, bölmeler yapar(ak) ve olayları, ona göre böler(ek)" teorisini ispatlamaya çalışmasıdır(14). Bu yüzden de çelişkiye düşmesi doğal. Bir iktisatçı olarak, kullandığı bilimsel yöntemi gereği, tarihçi kadar tarihsel olaylara eğilmesi kendisinden beklenemez. Ama tarihçinin ortaya koyduğu tarihsel olgulardan bir kısmını teorisini ispatlamak için yoğun olarak

---

12- Divitçioğlu, a.g.e., s.77.

13- a.g.e., s.76.

14- Niyazi Berkes, Türkiye İktisat Tarihi I, Gerçek yay., İstanbul, 1976, 3. Baskı, s.23.

kullanırken, kendi şemasının sınırlarını aşan olguları yadsıması bilimsellikten uzaklaşmasına, teorisinin gerçekliğini yitirmesine sebep olabilmektedir. Bu çelişkiler ATÜTü destekleyen Muzaffer Sencer tarafından da eleştirilmiştir(15). Ona göre, "Sencer Divitçioğlu'nda, Osmanlı toplumunun evrimleşmesi konusunda modelle ters düşen açıklamalar yanında, yine bu toplumun, Hint toplumu örneğine göre çizilen bir modelle (ATÜT) uzlaşmayan, bazı önemli özelliklerinin ihmaline rastlanmaktadır. Başka bir deyimle, modelin tutarlılığı uğruna Osmanlı toplumunun bazı karakteristikleri yokumsanmaktadır veya bu özellikler ele alınıp yorumlanırken modelle ters düşülmektedir"(16).

Buna rağmen Muzaffer Sencer, *Osmanlı Toplum Yapısı* (1. baskı, 1969) isimli çalışmasında Asya Tipi üretim Biçimi'ni (ATÜB) desteklemektedir. "Herşeyden önce, ATÜB kategorisinin Osmanlı toplum tipi olarak önerilmesinin, bu toplumun evriminde Batı'ya oranla gözlenen farklılığı sistemleştirdiği için daha elverişli ve tutarlı bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Başka bir deyimle, bu tutum, Osmanlı toplumunu Batı'nın izlediği aşamalardan farklı bir tipe sokarak, onun Batı toplumlarına paralel bir doğrultuda gelişmesini birtakım tarihsel faktörlerle açıklamak durumuna düşmemektedir. Yani Osmanlı toplumu için ATÜB modelini öngörenler, bir yandan onu tarihsel özelliklerinden soyutlayarak bir genel tipe geri götürmekte, bir yandan da feodalizmi savunanların düştüğü bir metodolojik güçlük ve aykırılıktan sıyrılmaktadırlar"(17).

Muzaffer Sencer, feodalizmi savunanları; "aynı tipten oldukları halde niçin sadece Batı'nın kapitalizme evrimleştiği sorusuna inandırıcı bir cevap verememekte veya bunu -dünya ticaret yollarının değişmesi gibi- bazı tarihsel olaylara bağlayarak toplum tiplerinin değişme ve gelişiminin, bir kanunsallığın değil, birtakım raslantıların ürünü olduğu sonucuna varmak zorunda kalmaktadırlar"(18) şeklinde eleştirmektedir.

15- Muzaffer Sencer, *Osmanlı Toplum Yapısı*, 2. Baskı, Yöntem yay., İstanbul, 1973, ss.88-91.

16- A.g.e., s.89.

17- A.g.e., s.87.

18- A.g.e., s.87.

ATÜT konusunda Sencer Divitçioğlu ile polemige giren Doğan Avcioğlu da Türkiye'nin az gelişmişliğinin nedenlerini bulmak için Osmanlı toplum yapısını inceleyecektir. Divitçioğlu'nun XIV.-XV. yüzyıllar ile sınırlı kalması ve bunu bir eksiklik olarak kabul etmesine karşın; Avcioğlu, 1968 yılında yayınladığı *Türkiye'nin Düzeni* (Dün-Bugün-Yarın) adlı çalışmasında XV. yüzyıldan başlayarak, 1960'lı yıllara kadar gelen dönemde Türk tarihini incelemiş, "Türkiye Neden Kalkınamadı?" sorusuna yanıt aramaya çalışmıştır. Bu çalışmanın "Osmanlı toplum düzeni" adlı ilk bölümünde, Asya Tipi Üretim tarzı görüşünün Osmanlı toplumu için yetersizliğini savunurken, feodallığını destekleyen deliller sunmaktadır. Fakat ATÜT'ün çelişkilerini ortaya koyarken örneklerini özellikle XVI. yüzyıldan seçmektedir. Oysa Divitçioğlu, XVI. yüzyıldaki değişimi kabul etmekle birlikte ATÜT'le ilgili görüşlerini daha çok XIV.-XV. yüzyıllarla sınırlandırmaktadır. Burada da Avcioğlu'nun kendi tezini güçlendirmek için özellikle XIV. yüzyıl Osmanlı toplum yapısının özelliklerini yadsıdığı gözlenmektedir(19).

Bununla birlikte Avcioğlu, Osmanlı toplum düzeni hakkındaki görüşlerin, "devlet mülkiyeti-feodal mülkiyet" ayrımı açısından daha yeni olduğunu ve derinlemesine araştırmaların gerekliliğini ileri sürmekte; bu nedenle Osmanlı toplum düzeni için "feodal"dir, demekten kaçınarak sözü geçen iki kavramın (feodalite-ATÜT) da belli ölçülerde özelliklerini taşıyan daha genel ve daha kabul edilebilir bir yeni kavram ortaya atmakta ve bu kavrama "prekapitalist düzen" adını vermektedir(20).

Avcioğlu, bu çalışmasıyla "Türkiye'nin iktisadi kalkınma problemini" tarihsel süreçler içinde, neden-sonuç ilişkileri bağlamında, "geniş bir perspektif içinde" ele aldığı ve "Türkiye tarihinin bazı önemli ve aktüel meselelerinin aydınlığa çıkarılmasında" öncülük ettiği için Ömer Lütfi Barkan'dan övgüler almıştır(21). Öte yandan, sosyolog Nurettin Şazi Köse-

---

19- Doğan Avcioğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, I. cilt, 10. Basım, Tekin yay., İstanbul, 1976, ss.20-75; bkz., Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, s.14.

20- Avcioğlu, a.g.e., s.29; Ayrıca bkz. H. Bayram Kaçmazoğlu, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri*, Birey yay., İstanbul, 1995, ss.47-49.

21- Ö.L.Barkan, "D.Avcioğlu, Türkiye'nin Düzeni"(Tan.yazısı), I.Ü.I.F.M. Cilt:XXVII No:1-2, (Ekim 1967-Mart 1968), ss.124-128.

mihal, Avcioğlu'nun "tek yanlı nedensellik" yöntemini kullandığını, bu nedenle olaylara daha çok ekonomi penceresinden baktığını, dolayısıyla "sık sık tek yanlı açıklamalara sürüklendiğini" belirtmektedir. Avcioğlu'nun iktisatçı olduğu için bu yöntemi kullanmasının doğal olduğunu söyleyen Kösemihal, kitabın üstün yanlarını da tek tek sıralamaktadır:

a) "Avcioğlu, kitabında sadece kaynakları, belgeleri yanyana, parça parça sıralamayı amaç edinmemiştir, tersine zihninde tasarladığı tezi, varsayımı, ya da bireşimi (sentez) güçlendirmek için bunları birer araç olarak kullanmıştır".

b) "Avcioğlu'nun araştırmasındaki ikinci özellik, Selçuklular, Osmanlı ve Cumhuriyet tarihinin 900 yıllık bir döneminin, ekonomi görüşüyle açıklanmasına girilen bir ilk deneme olmasıdır..."

c) "Avcioğlu'nun kitabının üçüncü özelliği, tarihin yorumlanmasında ekonomi olaylarının üzerinde durmasıdır. Bilindiği gibi yurdumuzda bundan otuz kırk yıl önce ekonomi olaylarının toplumlar üzerine olan etkisinin önemi üzerinde meslekten olan birkaç ekonomist, ileri görüşlü birkaç meraklı dışında hemen hemen hiçbir aydınımız durmuş değildir..."(22).

Az gelişmişliğimizin nedenlerini Osmanlı toplum yapısında arayan bir başka sosyalbilimci de Niyazi Berkes'dir. Berkes'in bu konudaki ilk yazıları 1962 yılından itibaren, "200 Yıldır Neden Bocalıyoruz?" başlığıyla *Yön* dergisinde dizi yazı olarak yayınlanmıştır. Bir diğer yazı dizisi "Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler" adıyla aynı dergide çıkmıştır(23). Bu ilk yazılarında daha çok batılılaşma, çağdaşlaşma sorunu üzerinde yoğunlaşan Berkes'in, Kanada Mc Gill Üniversitesi'ndeki çalışmaları sırasında (1952-1975); o dönemde bilim çevrelerinde yaygın olan "çağdaşlaşma" kuramından etkilendiği görülmektedir(24). 1964'te McGill Üniversitesi yayınlarından çıkan

---

22- N.Ş.Kösemihal, "Türkiye'nin Düzeni Üzerine", *Sosyoloji Dergisi*, sayı:21-22 (1967-1968), s.222-223.

23- Buiki yazı dizisinden ilki 1964'te, ikincisi 1965'te *Yön* yayınlarından kitap halinde çıkar. Buiki kitap da daha sonra tek bir kitap bünyesinde biraraya getirilir; Bkz., Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi yay., İstanbul 1975.

24- İsmail Coşkun, "Niyazi Berkes Üzerine", *İ.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 2. sayı (1990-1991)'den ayrı basım, Edb.Fak. Basımevi, İstanbul, 1991, s.78.

The Development of Secularism in Turkey adlı eseri bu etkinin ürünüdür. Yukarıda değindiğimiz yazılardaki görüşler de bu çalışmaya temel oluşturmuştur.

Berkes, 1966'dan itibaren Asya Tipi Üretim Tarzı(ATÜT) tartışmalarının *Yön* dergisinde başlamasından sonra Osmanlı toplum yapısını "doğu despotizmi" kavramı çerçevesinde incelemeye başlamıştır. 1966 yılı içerisinde yine *Yön*'de "Azgelişmişliğin Tarihsel Nedenleri" başlığı altında çıkan dizi yazıda "doğu despotizmi" modeli işlenmiştir(25).

"Doğu Despotizmi" modeli ile ATÜT modeli aslında birbirlerinden farklı şeyler değildir. Berkes, "Doğu Despotizmi" kavramını işlerken önceleri Marx'a atıfta bulunsa da daha sonraları ATÜT'çülerden farklı olarak - daha önce *Yön*'de gerçekleşen "*Sosyalizm ve İslâmiyet Tartışmaları*"nda eleştirdiği- İbni Haldun'un(26); *Mukaddime* adlı eserinde doğu devletleri için önerdiği modelden yararlanacaktır(27).

Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi* (1969) adlı çalışmasının birinci cildinde ifade ettiği gibi; Osmanlı tarihinin değişme dönemlerini incelerken, İbni Haldun'un modeline uyarak Osmanlı tarihini başlıca şu dönemlere ayırmaktadır:

- 1- Doğu ve kuruluş dönemi
- 2- Düzeninin dengelilik dönemi
- 3- Düzenin bozuluşu, bozuk düzen dönemi
- 4- Yeni bir düzen kurma çabaları dönemi(28).

25- Niyazi Berkes, "Azgelişmişliğin Tarihsel Nedenleri", *Yön*, Yıl:5, sayı:182-190, 1966; Coşkun, a.g.e., ss.67-73 ve 78-80.

26- Berkes, "Sosyalizm ve İslamiyet", *Yön*, sayı:140, 3 Aralık 1965; Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyası I*, Ayyıldız yay., Ankara, 1994, s.237-239; Ayrıca Bkz. H.Bayram Kaçmazoğlu, 27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri, Birey yay., İstanbul, 1995, ss.147-160.

27- Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, I. cilt, 3. Baskı, Gerçek yay., İstanbul, 1976, ss.14-17.

28- Berkes, a.g.e., s.17.

Bu dönemleri ayırdetmeye önem verilmediğinden, Osmanlı örgütlerini ve uygulamalarını tartışırken o tarihin değişik dönemlerinin birbirine karıştırılıp, birbirine aykırı yargılar çıkarıldığını belirten Berkes'e göre; "Osmanlı tarihinin bir dönemindeki durumla, bir sonraki dönemindeki durum aynı değildir. Bu aynı olmayış, yani birinden ötekine nasıl geçildiği meselesi çok önemlidir. Çünkü ancak bunu ayırt etmekle, birinden ötekine geçişin nasıl, hangi etkenler altında olduğunu anlamakla Osmanlı tarihinin diyalektik evriminin sürecini kavrayabiliriz. Bunu yapmazsak kavrayışımız mekanik, uydurma ve yanlış bir kavrayış olur"(29).

Berkes, ATÜT-Feodalite tartışmalarını da terimler kavgası olduğu ve teori düzeyinde kaldığı gerekçesiyle yersiz bulmaktadır. Ancak bizzat kendisi de ATÜTe çok benzeyen, "doğu despotizmi" modeli üzerinde durmaktadır. Ayrıca eleştirdiği Osmanlı ekonomik modeline isim koyma hatasına kendisi de düşmektedir. "Asya Üretim Tarzı", "Feodal Üretim Tarzı", "Prekapitalist Düzen", "Doğu Despotizmi" kavramlarına bir yenisini daha ekler: "Kapitalizm öncesi emtia üretimi ekonomisi". Amerikalı iktisatçı Paul Sweezy'den aldığı bu kavramla, "Doğu Despotizmi"nin ekonomik yönünü ortaya koymaya çalışmaktadır(30).

Berkes'e göre "bir devlet, (a) kendi hazinesi için tarımsal üretimi kontrolü altına alınca, (b) seferleri için, ordusuna malzeme ve teçhizat sağlamak için zanaat piyasasına hâkim olunca, (c) cami, medrese, han, hamam, çeşme, köprü, su yolu, tersane, liman, gemi, yelken, çadır, kılıç, zırh gibi zanaat işlerinin üretimi piyasasına girince, (d) mücevherat, altın, gümüş, değerli taşlar, ipekli, kürk ve daha bilmem ne gibi bir alay lüks giyimin ve süslenme eşyasının en büyük ve biricik müşterisi olunca, kısaca hem tarım hem şehir ekonomisini kendine bağlı hale getirirse, hatta bu ekonomilerin piyasasının tek-el yönlüyicisi olursa orada ne feodal ekonomiden, ne de serbest işçi emeği piyasa mekanizmasına göre işleyen bir emtia üretimi kapitalizminden söz etmek mümkün olur"(31). Buna ancak "*kapitalizm öncesi emtia üretimi ekonomisi*" denilebilir.

29- Berkes, a.g.e., s.17.

30- Berkes, a.g.e., s.37-38; Coşkun, a.g.e., s.66.

31- Berkes, a.g.e., s.37.

Berkes'in bir yandan Osmanlı'da feodal ekonomiden söz edilemeyeceğini belirtmesi, öte yandan; "Osmanlı sisteminde (a) Avrupa'daki XIV. yüzyıldan önceki yüzyıllarda olduğu gibi siyasi anlamda feodalizm yok; (b) ekonomik anlamda feodal üretim biçimi ise kısmen var, kısmen yok. Kısmen var olduğu kesimlerde 'tüketim için üretim yapan' kapalı bir ekonomi devam ediyordur. Fakat kısmen yok olduğu kesimlerde devlet için emtia üretimi yapan şehir ekonomisini, nakdi ve aynı gelirleri ve harcamalarıyla, devlet hazinesi yolu ile finanse eden bir ekonomi vardır"(32) demesi de bir çelişkidir.

Bununla birlikte, Berkes'in diğer araştırmacılardan farkı; her ne kadar kendisi de "ekonomik verileri esas etken, 'öncesi neden' olarak"(33) kabul etse de tarihsel olaylara daha çok yer vermesidir. Ekonomik verilerle -tarihsel verileri birbirleriyle ilişkileri bağlamında ele alan Berkes; Osmanlı'nın sadece toprak sistemini inceleyerek, salt üretim tarzı türünden açıklamalarla sınırlı kalmamıştır. Toplum yapısını oluşturan bütün kurumları tek tek ele alarak, bu kurumların tarihsel gelişimi ve değişimi çerçevesinde, birbirleriyle ilişkilerini ve ekonomik yapıya etkilerini araştırmıştır.

Berkes'e göre, "tarih yorumlaması, tarihin anlaşılması... bir aşamadan bir aşamaya, bir dönemden bir döneme nasıl geçildiğini, yani tarihsel süreci olaylar zincirinin peşinden giderek görme işidir... Osmanlı sistemi ister feodalizm olsun, ister despotizm; her iki halde de evrimin arka arkaya gelen "tavır"larını(dönemlerini)(*) anlayabilmemiz için, bu evrimde rol oynayan başlıca faktör veya aktörlerin birbirleri arasındaki ilişkilerin değişimlerini bilmemiz gereklidir. Zincirin başlıca düğümlenme yerleri şunlarda görülür: toprak, reâya, esnaf, savaş, ordu, bürokrasi, hükümdar ve saray, dış dünya ve onunla ilişkileri. Bunların ne gibi bileşmeler gösterdiğini gördüğümüz zaman, bu sistemin feodal mı, despotik mi olduğu ortaya çıkar"(34).

32- Berkes, a.g.e., s.39; Kaçmazoğlu, a.g.e., s.135.

33- Kaçmazoğlu, a.g.e., s.135.

(*) Açıklama için bkz.; Berkes, a.g.e., s.17.

34- Berkes, a.g.e., s.23.

Buradan da anlaşılacağı gibi Berkes, diğer sosyalbilimciler gibi soyutlamalar yapmaktan çok, somut tarihsel verilerden yararlanmıştır. Toplum yapısının her zaman durağ an olmadığını, bunun tarihsel şartlar ve olaylar sonucu dönem dönem değiştiğini ortaya koymaya çalışmış, böylece daha objektif saptamalarda bulunmuştur.

Bu bölümün başında değindiğimiz Behice Boran'ın öncülüğündeki, Osmanlı'nın feodalliğini savunan görüş de 1960'lı yılların sonlarında birçok taraftar bulacaktır(35). Kaçmazoğlu'nun, "Ortodoks Marksistler" olarak nitelediği bu kesimdekiler; "Osmanlı toplum düzenini feodal olarak değerlendirmişler; bu feodalizm tanımları, Batı feodalizmi ile örtüşmeyince, tanımlarına 'askeri feodalizm', 'merkezi feodalizm', 'doğu feodalizmi', 'despotik merkezi feodalizm' gibi ek tanımlar getirmek zorunda kalmışlardır"(36).

Buraya kadar değindiğimiz görüşler, tartışmalar, bu yıllarda Türk düşünce dünyasının hareketliliğini göstermektedir. Buna rağmen, bu görüşleri savunan aydınların, politik olarak sosyalizmi amaçlamaları ve bunun için teorik alt yapı arayışları, ister istemez kendi dünya görüşleri çerçevesinde birtakım gerçekleri görmezden gelmelerine sebep olmuştur. Hatta, 1969 yılından itibaren, kendi aralarındaki yani soldaki bölünmelerin artması(37), doğal olarak toplum yapısı hakkındaki görüşlerin çeşitlenmesine ve ATÜT-feodalite tartışmalarının tekrar kızışmasına sebep olacaktır. Bu tartışmalar öyle bir boyut kazanacaktır ki araştırmacıların hangi safta yer aldığını anlamak güçleşecektir(38).

35- Oğuz Oyan, "Behice Boran'ın Feodalizm ve Osmanlı Toplum Yapısı Tahlilleri", *Bilim ve Sanat*, sayı:84(Aralık 1987), s.15-16.

36- Kaçmazoğlu, a.g.e., s.87.

37- Bkz. Çetin Yetkin, *Türkiye'de Soldaki Bölünmeler 1960-1970*, Toplum yay., Ankara 1970; Ergun Aydınoglu, *Türk Solu* (Eleştirel Bir Tarih Denemesi 1960-1971), Belge yay., İstanbul, 1992; H.Bayram Kaçmazoğlu, *27 Mayıs'tan 12 mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri*, Birey yay., İstanbul, 1995.

38- Bkz. Muzaffer Erdost, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Üretim İlişkileri ve Asya Üretim Tarzı", *Aydınlık*, sayı:22, (Ağustos 1970), ss,276-278; Oyan, a.g.m., s.15.

İşin ilginç yanı, tarihçilerin hiçbir şekilde bu tartışmalara katılmamaları ve eleştirilere yanıt vermemeleridir. Sadece *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 'nin Mart 1969 tarihli onsekizinci sayısında; "Tarihçinin Sorumluluğu" başlıklı imzasız yazı içerisinde şu cümleler yer almaktadır: "Son yıllarda (Asya tipi üretim) konusu yaygın bir hal almıştır. Osmanlı toprak rejimlerinin bu tip üretime dayandığı iddia edilmekte, bu iddia sanatı ve bir kısım aydınları etkilemektedir. Osmanlı toprak rejimlerini araştırmış, hayatının uzun yıllarını bu uğurda harcamış tarihçilerimizde hiçbir davranış görülmemektedir. Bu ilim adamlarımız toplumla ilişki kurmadıkları için, kendi sahalarını ilgilendiren konularda, doğru veya yanlış görüşler ve fikirler hakkında son söz sahibi oldukları halde kanaatleri toplumca bilinmemektedir. İkinci konu, Osmanlı sosyal yapısında (Derebeyliğin) varlığı veya yokluğu sorunudur. Osmanlı Devlet teşkilâtında yer alan (Tımarlı Sipahiyi) derebeği olarak gösteren özellikle Doğu Avrupa tarihçilerinin ülkemizde bir kısım çevrelerde fikirleri yer ederken bizim bu konuda yetkili tarihçilerimizden bir davranış görülmemektedir. Acı gerçek, tarihçilerimizin toplumla bir bağ kuramamış olduğudur".

Akademisyen tarihçilerimizin bu konuya değinmeleri daha sonradır (39). Ömer Lütfi Barkan, Türkiye İktisat Tarihi Semineri'ndeki (1973) tebliğinde şunları söyleyecektir: "... tımar sistemi hakkındaki araştırmaların bugünkü durumunun modern bir tarih anlayışının icaplarına cevap verecek bir seviyede olduğu söylenemez. Bu yüzden, biraz da bu devri küçümsemek gayretiyle, bir taraftan Balkan milletlerine koyu bir esaret devri yaşatan, zamanını şaşırılmış bir 'Osmanlı feodalitesi' tezi hararetle işlenirken, diğer taraftan feodal düzenin tam bir ret ve inkârı demek olan 'Asya Tipi Üretim Tarzı' doktriniyle imparatorluğun ekonomik ve sosyal yapı bakımından insanlığın Marksçı genel gelişim şeması içindeki 'kölelik' ve 'feodalite' çağlarını dahi henüz idrak etmemiş basit ve ilkel bir varlık olarak asırlar boyunca Ortadoğu'da hâkim kalabildiğini iddia etmek imkânı da hasil olmaktadır. Bu gibi tezatlarla düşmemek için, yeterli bilgilere sahip olmadan hazır yapılmış 'ideolojik 'modeller'le oynamaktan ve olayları doktrin uğruna bir takım dar kalıplar içine zorla sokmaya çalışmak gayretinden

---

39- Bkz. Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyası I*, Ayyıldız yay., Ankara, 1994, s.93.

vazgeçerek, daha fazla vaka toplayarak çalışmak ve müşahhas tarihi realiteye kadar inmek zarureti vardır"(40).

Görüldüğü gibi Barkan, her iki görüşe de şiddetle karşı çıkmakta, tarihçi gibi daha çok tarihsel olgudan yararlanmalarını ve Osmanlı toplum yapısına uyup uymadığını iyice araştırmadan ithal modellere kapılmalarını öğütlemektedir.

Halil İnalcık ise 1. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi'nde (Hacettepe Ü., Ankara, 11-13 Temmuz 1977) bu çalışmaların katkılarında sözedecektir. İnalcık'a göre; "Toplumların iç dinamiğini sınıf mücadelesiyle açıklayan teori, Osmanlı tarih çalışmalarına Türkiye'de ilk kez 1930'larda Kadrocular olarak bilinen sosyalist yazarlarca ve 1960'dan sonra uygulandı; bu yaklaşım, şüphesiz, yeni Türk toplum ve politikasındaki gelişmelerle ilgili bu eğitim sonucu genç iktisatçılar, sosyologlar ve bazı tarihçiler tarafından heyecanla sürdürüldü... Osmanlı sosyal tarihini işlemeleri bakımından romantik dönemin sonunu işaret eden bu ciddi girişimler konu ile ilgili görüş açımızı genişletti ve araştırma için yeni yollar gösterdi. Bu çalışmaların temel katkısı, dikkatimizi, iç dinamizmini tartışma konusu yapan bir konteks içinde Osmanlı sosyal yapısı veya Osmanlı toplumu üzerine yoğunlaştırmasıdır"(41).

Halil Cin'in, *Miri Arazi ve Bu Arazinin Mülk Haline Dönüşümü* (1969) ve İsmail Cem'in, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi* (1970) adlı eserleri de bu yıllarda Osmanlı toplum yapısına değinen diğer çalışmalardandır.

Son olarak 1970 yılında yayınlanan, fakat yöntem açısından diğerlerinden farklı iki önemli eserden söz etmek istiyorum. Bunlardan biri, Tevfik Çavdar'ın, *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu*(1970); diğeri de Vedat Eldem'in *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik* (1970) adlı çalışmalarıdır. Bu çalışmaların benzerlikleri; aynı dönemi incelemelerinden başka bu iki araştırmacının iktisatçı olmalarına rağmen eserlerini tarihçinin yöntemine benzer bir şekilde kaleme almalarıdır. Her

---

40- Barkan, "Feodal Düzen ve Osmanlı Timarı", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem yay., İstanbul, 1980, ss.873-895.

41- Bkz. Salih Özbaran, *Tarih ve Öğretimi*, Cem yay., İstanbul, 1992, s.75.

ikisi de "soyut, kavramsal modeller" çizmek yerine tarihsel bulgular ışığında somut gerçekleri ortaya koymaya çabalamışlardır. Çavdar, daha çok yabancı kaynaklardan; Eldem, Osmanlı sanayi istatistiklerinden yararlanarak yer yer istatistiki bilgilerin desteğiyle, Osmanlı'nın 19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başlarındaki iktisadi ve sosyal yapısını daha önce karşılaşmadığımız bir şekilde ortaya koymuşlardır.

Bu dönemde ekonomi -toplum- tarih ilişkisinin önplâna çıktığı açıkça görülmektedir. Bu çalışmalar her ne kadar farklı amaçlar ve farklı yöntemlerle de yazılmış olsa "toplumsal tarih" yazımına öncülük etmişlerdir diyebiliriz.

3- Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Tarihi Araştırmaları

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi araştırmalarının bilimsel düzeye ulaşması, 1960'lardan sonra hız kazanmıştır. Bu döneme kadar alanın alt yapısı oluşmuştur. 1919-1938 yılları arasında "dönemin içinde yaşanılması"; "ideolojik yaklaşım ve bunun yeni kuşaklara benimsetilmesinin zorunlu oluşu" nedeniyle bu konudaki araştırmalar sınırlı kalmıştır(1). İdeolojik yaklaşımın bir neticesi olarak, Türklük bilincinin yerleştirilmesi, Türk kimliğinin özelliklerinin ortaya çıkarılması üzerinde durulmuş; "Türk Tarih Tezi" gibi çalışmalar, Türk ırkının ve Osmanlı öncesi Türk tarihinin temellerinin araştırılması görevini üstlenirken, araştırmacılar daha çok bu alana yönelmişlerdir(2).

1919-1927 dönemi siyasi-askeri tarihi açısından, "hiç kuşkusuz en önemli eser, yazılışındaki bilimsel yöntemi ve belgesel oluşu sebebiyle bugün halâ geçerliliğini koruyan 'Nutuk'dur"(3). Aynı dönemle ilgili olarak; *Pontus Meselesi* (Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi yay., Ankara 1338-1922); *Hilâfet ve Milli Hâkimiyet* (Matbuat M.U. yay., Ankara 1339-1923); *Bursa Vilâyetinde Yunan Fecayii* (Vilayet mtb. Bursa 1340-1924)(4); Berthe Georges Gaulis, *Angora Constantinople Londres* (Paris, 1922), *La Question Turque* (Paris, 1931); Grace Mary Ellison, *An English Woman in Angora* (London, 1923); Arnold J. Toynbee, *Turkey* (London, 1926); Leon Ostrorog, *The Angora Reform* (London, 1927); Paul Gentizon, *Mustafa Kemal ou L'orient en Marche*, (Paris, 1923); H.C. Armstrong, *Grey Wolf-Mustafa Kemal*, (London, 1932); Ahmet Emin Yalman, *Turkey in the World War* (New Haven, 1930); Henry Elisha Allen, *The Turkish Transformation*, (Chicago, 1935) gibi yerli ve yabancı eserlerin yayınlandığını özellikle batılı yazarların, Türk Kurtuluş Savaşı

1- Ergün Aybars, *Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*, İleri kitabevi, İzmir, 1994, s.13.

2- Bkz. Erdal Aslan, *Devrim Tarihi Ders Kitapları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1992, s.7-16.

3- Aybars, a.g.e., s.13.

4- Daha geniş bilgi için, bkz. Enver Koray, *Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası*, cilt:2, İstanbul, 1971, s.402-403.

ve Türk devrimine, dönemin belki de en önemli siyasal ve sosyal nitelikli olaylarından biri olması nedeniyle yoğun ilgi duyduklarını görmekteyiz(5).

Daha Kurtuluş Savaşı sırasında başlayan, "genç kuşakların Ulusal hareketin ruhuna uygun olarak..." yetiştirilmesi eylemi, 1930'lardan itibaren hız kazanmış, "bu amaçla eğitim düzeninde köklü bir değişime gidilirken, Türk Devriminin tarihi gelişiminin sistemli bir ders olarak okullarda okutulması, ortaöğretimde 1931'den başlayarak *Tarih IV: Türkiye Cumhuriyeti* ile yüksek öğretimde de 1934'ten itibaren dönemin seçkin isimlerince verilen konferanslar şeklinde..." devam etmiştir(6).

Bu konferanslarla birlikte, eski Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip'in tasarlamış olduğu, İstanbul Üniversitesi bünyesinde kurulması düşünülen "İnkılâp Enstitüsü" işlerlik kazanmıştır. Konferans şeklindeki "İnkılâp derslerini" verenler arasında Yusuf Hikmet Bayur, Mahmut Esat Bozkurt, Yusuf Kemal Tengirşenk, Recep Peker gibi dönemin önde gelen isimleri bulunmaktadır. Bu isimlerden Bayur, Türk Devriminin siyasi tarih boyutunu; Bozkurt ve Peker, devrimin ideolojik yönünü; Tengirşenk de Türk Devrimi'nin ekonomik yönünü ele almıştır(7).

Recep Peker'in, *İnkılâp Dersleri* (Ankara, 1935); Yusuf Kemal Tengirşenk'in, *Türk İnkılâbı Dersleri: Ekonomik Değişmeler*, (İstanbul, 1935); Mahmut Esat Bozkurt'un, *Atatürk İhtilali*, (İstanbul, 1940); Yusuf Hikmet Bayur'un *Türk İnkılâbı Tarihi*, (İstanbul, 1940) adlı eserleri, bu derslerde işlenen konuları kapsamaktadır.

Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi araştırmalarının kurumlaşmasında ilk adım; yukarıda da belirttiğimiz gibi, daha çok kürsü niteliğinde olmasına rağmen *Türk İnkılâp Enstitüsü* ile atılmıştı. İkinci önemli adım ise, 1942 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne bağlı olarak *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü* 'nün kurulmasıyla atılmış oldu. Enstitünün kuruluş amaçları:

5- Aybars, a.g.e., s.14.

6- Aslan, a.g.e., s.1-2.

7- Aslan, a.g.e., s.26-30.

"a- Türk İstiklâl Savaşı, Türk İnkılâbı ve Türkiye Cumhuriyeti rejiminin dayandığı esaslar hakkında her türlü araştırmalarda bulunmak;

b- Bu konularda ilgili belgeleri ve yayınları toplayarak kütüphane ve müzeler meydana getirmek ve bir arşiv kurmak;

c- Türk İnkılâp ve rejimini memleket içinde ve dışında tanıtmak için dersler ve konferanslar vermek ve her türlü yayınlarda bulunmak." şeklinde belirlenmişti(8).

Bu amaçlar doğrultusunda enstitü ilk olarak; Enver Ziya Karal'ın başlattığı ve Nimet Arsan tarafından sürdürülen bir program çerçevesinde(9), Atatürk'ün, "Büyük Söylev"inde yer almayan diğer söylev, demeç, tamim ve telgraflarının biraraya getirilmesi işine girişti. Önce "Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri" üç cilt olarak hazırlandı. Bu üç ciltten; birincisi, 1945 yılında yayınlandı. Bu cilt; Atatürk'ün, TBMM'de CHP kurultaylarındanda(1919-1938) vermiş olduğu söylev ve demeçlerinden oluşmaktadır. Bu söylev ve demeçler Zabıt Cerideleri'nden alınmıştır.

1952 yılında yayınlanan ikinci ciltte ise I. cildin dışında kalan Atatürk'ün, Ankara'da ve yurdun diğer yerlerinde söylediği demeçler bulunmaktadır. Bu ciltte yer alan metinler, gazeteler ve ajans haberleri karşılaştırılarak biraraya getirilmiştir.

Son olarak 1954 yılında yayınlanan üçüncü ciltte de Atatürk'ün yerli ve yabancı gazetecilere vermiş olduğu (1918-1937) demeçler yer almaktadır(10).

Bundan başka 1950'li yıllardan itibaren Kurtuluş Savaşı'nda ve sonrasında Atatürk'ün yanında yer almış veya o dönemi yaşamış birçok kişinin anıları yayınlanmıştır: Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, (1953), *Moskova Hatıraları* (1955), *Siyasi Hatıralar I-II* (1957-1960); Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele I-II* (1955-1956), *Atatürk Anadolu'da*

8- Aslan, a.g.e., s.30.

9- Aybars, a.g.e., s.14.

10- Bkz. Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, 2. Baskı, TTK, Ankara 1991 adlı eserin 1964 yılındaki ilk baskısına Afet İnan'ın yazmış olduğu önsöz.

1919-1921 (1959); Kılıç Ali, *Atatürk'ün Hususiyetleri* (1955), *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor* (1955), *İstiklâl Mahkemesi Hatıraları* (1955); Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştiklerim* (1951); Yunus Nadi Abalıoğlu, *Ankara'nın İlk Günleri* (1955), *Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İsyanlar* (1955), Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti (1955); Hilmi Uran, *Hatıralarım* (1959); Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz* (1960); Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım* (1961); Rauf Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz Dergisi* (Mart 1962-Ocak 1963); Celal Bayar, *Ben de Yazdım* (1965); Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber I-II* (1966-1968).

Bu anıların bir kısmı; Atatürk'ün "Büyük Söylev"inde aktardığı olayları destekler nitelikte iken, bir kısmı da yazarların kendileriyle ilgili olarak Atatürk'ün yapmış olduğu eleştirileri yanıtlama ve kendilerini savunma niteliğinde yazılmış eserlerdir. Bütün bu eserler araştırmacılara önemli ipuçları verecek ve karşılaştırma yapabilme imkânı sağlayacaktır. Eric J. Zürcher'e göre, "bu anıların yayını, ortodoks tarihi hemen hiç etkilememiştir. Çok az sayıdaki istisna dışında, çağdaş Türk tarihçileri, bu 'dış' kaynakları göz ardı etmekte ya da yalnızca Mustafa Kemal'in kendi sözlerine tam tamına uydukları zaman kullanmaktadırlar, kullananlar da bir tutarlılık gözetmemektedir"(11).

1960'lı yıllardan itibaren dönemin, tarih anlayışına getirmiş olduğu değişimin de etkisiyle Zürcher'in eleştirmiş olduğu ortodoks (resmi) tarihin dışına çıkan; Türk Kurtuluş Savaşı'nı ve Atatürk Devrimi'ni çok yönlü olarak inceleyen yerli ve yabancı birçok eser karşımıza çıkacaktır.

Bu dönemde yayınlanan eserlerden, en önemlilerinden biri Sabahattin Selek'in kaleme aldığı, *Milli Mücadele-Anadolu İhtilali* (1963), *Türk İstiklâl Harbi* (1964) olarak yayınlanan iki ciltlik eserdir. Selek, 1. ciltte Birinci Dünya Savaşı sonlarından, 1920 yılı sonuna kadar süren dönemi, 2. ciltte 1921-1922 yıllarını incelemektedir. Selek, daha önce bu konuda yayınlanan eserlerden farklı olarak 1. ciltte; Milli Mücadele'yi hazırlayan olayları verdikten sonra, Milli Mücadele'de etkin olan bütün unsurları; "Zât-ı Şahane, İstanbul hükümetleri, halk, din ve din adamları, siyasi teşekküller, ordu, Kuvayi Milliye, maddi kaynaklar, milli hareketin liderleri"(12) başlıkları altında tek

---

11- E.J. Zürcher, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, Bağlam yay., İstanbul, 1989, s.59.

12- Sabahattin Selek, *Milli Mücadele I-Anadolu İhtilali*, 2. Baskı, İstanbul, 1965, s.39.

tek incelemiş, bu şekilde kendisinin "Anadolu İhtilâli" adını verdiği, ulusal hareketin siyasal, sosyo-ekonomik, psikolojik oluşumunu vermeye çalışmıştır. Daha sonraki bölümlerde de, "Anadolu İhtilâli"nin niteliğini, plân ve metodunu ve olayların gelişimini açıklamış, Kuvayi Milliye'nin tasfiyesi olayı ile ilk cildi tamamlamıştır.

İkinci cilt; "İstiklâl harbine Genel Bir Bakış" başlıklı giriş bölümüyle başlamakta ve daha sonra Türk-Yunan savaşı uzun uzun incelenmektedir. Diğer bölümlerde; Kurtuluş Savaşı sırasındaki dış politika; İttihatçılar, solcu teşekküller, birinci grup, ikinci grup şeklindeki gruplaşmalar ve bunlar arasındaki çekişmeler ele alınmış, böylece Milli Mücadele ilk kez bu denli derli toplu bir şekilde, bütün yönleriyle ortaya konulmuştur.

Selek son bölümde de, Milli Mücadele ile hazırlanan "Yeni Türkiye"nin, yeni rejimin oluşumunu, bu oluşumun eksik kalan yönlerini açıklamaya çalışmıştır.

Sabahattin Selek, kitabın amacının yalnız tarihe ışık tutmak olmadığını, Atatürkçülük anlayışının statik düzenden çıkarılması yolunda gösterilen çabalara yardımcı olmak istediğini, ayrıca çok küçük bazı ayrıntıları değerlendirmeye çalışarak, 1960'lı yıllarda yaşanan politik çıkmazın düne bağlı nedenleri üzerinde durmak ve düşündürmek amacını güttüğünü söylemektedir. Ayrıca ele aldığı konuların, sosyologlar tarafından incelenmemiş olmasını da büyük bir eksiklik olarak görmektedir(13).

Selek'in kitabında altbaşlıklar altında incelenen -İstanbul Hükûmetleri, siyasî teşekküller, İttihatçılar, solcu teşekküller, birinci grup, ikinci grup- gibi konular, kısa süre sonra araştırmacıların dikkatini çekecek ve bu konularda ayrıntılı araştırmalar yayınlanacaktır.

Ayrıca, "... Selek, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın geçmişle bağlantılarını siyasal açıdan anlatırken, aşağı yukarı, Prof.Tunaya'nın (Hürriyetin İlânı) ile (Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri) adlı kitaplarını birer kaynak olarak almış gibidir. Yani, Prof. Tunaya ile Selek'in geçmişi yorumlayıp değerlendirmeleri, kurdukları köprübaşları hemen hemen eşittir.

13- Selek, a.g.e, bkz. Önsöz.

Getirdiği yenilikler ise Ulusal Kurtuluş Savaşının günümüzle olan bağlantısını sağlam temellere oturtuşundadır.."(14).

Tarik Zafer Tunaya da Türk devrimini hazırlayan ideolojik dönüşümleri, kurumlaşmaları araştırırken, "... sürekli olanı görmesi, dönüşümü zamanlaması, gerçekle kurguyu ayırdetmesi.."(15) gibi özellikleriyle farklılığını ortaya koyacaktır. Osmanlı'dan 1960 yılına kadarki dönemde batılılaşma hareketlerini incelediği *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri* (1960) ve Türk devrimini inceleyen yazılarından oluşan *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük* (1964) adlı eserleriyle bu dönem araştırmalarına yeni perspektifler kazandıracaktır.

Anayasa profesörü olmasına rağmen Türk Devrim Tarihi dersleri de veren Tunaya, bilimsel yöntemini şöyle açıklıyor: "ödevim lâboratuvarım olan siyasi hayatın dinamiklerini, fikirlerini ve olaylarını ilim açısından incelemektir. Evvela siyasi olaylarla fikirler arasında münasebet kurmaya çalışırım. Sonra da fikirlerle olayların zamanın akımı içinde nasıl geliştiklerini, özlerini muhafaza ettikleri halde nasıl değişik şekillere büründüklerini, şekiller aynı kaldığı halde özlerin nasıl değiştiğini araştırırım. Benim için olay olaydır. Ben önce olayı tespit ederim. Sosyal bütün içinde onu müşahade(*) ederim. Şair değilim, beni incelediğim tablounun içinde bulamazsınız. Olaya dışarıdan ve değişik yönlerden bakmaya çalışırım. Sonra değerlendirme işine geçerim. Çünkü bir olayın iyi veya fena, ahlâki veya gayri ahlâki oluşu onu ortadan kaldırmaz"(16). İşte Tunaya ile Selek'in benzeştikleri yönler; olayları "sosyal bütün" içerisinde gözlemlemeleri, çok yönlü bakmaları, olayların perde arkasını da yansıtmaları şeklinde belirginleşiyor.

Ayrıca yine bu dönemde Kurtuluş Savaşı'nın daha çok askeri-siyasi yönüne ağırlık veren, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi (ATASE)nin konuyla ilgili çeşitli yayınları; Yusuf Hikmet Bayur'un 1940 yılından itibaren yazmaya başladığı; 1918 yılının sonuna kadar inceleyebildiği

---

14- Ömer Sakıp, "Anadolu İhtilali", Forum, sayı:239, (15 Mart 1964), s:17-18.

15- Zafer Toprak, "Tank Zafer Tunaya ve Cumhuriyeti Savunmak", Tarih ve Toplum, sayı:87. (Mart 1991), s.24.

(*) Müşahede etmek= gözlemlemek.

16- Tank Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün mtb, İstanbul, 1960, (Önsöz).

Türk İnkılabı Tarihi 'nin son kısmı(1967); Tayyib Gökbiçgin'in, birinci cildi 1959 yılında yayınlanan *Milli Mücadele Başlarken* adlı eserinin ikinci cildi (1965); Mahmut Goloğlu'nun, *Erzurum Kongresi* (1968), *Sivas Kongresi* (1969), *Üçüncü Meşrutiyet* (1970) adlı eserleri Türk Devrim tarihi araştırmaları açısından bütüncül çalışmalara imkân verecek yayınlar olmaları nedeniyle önemlidirler.

Özellikle, bir yandan 1963 yılının Atatürk'ün ölümünün 25. yıldönümü olması ve UNESCO'nun bu yılı, "Atatürk Yılı" ilân etmesi, öte yandan "1950-60 döneminde Atatürkçülüğe sırt çevirmiş bir gidişe karşı aydın çevrelerin duydukları tepkiler"(17) bu konudaki yayınların artmasında etkili olmuş, Atatürk'ü tüm yönleriyle tanıtmaya çalışan biyografik eserler yayınlanmıştır. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam I-II-II*(1963-1964-1965); İrfan-Margareth Orga, *Atatürk* (London, 1962); Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk-Hayatı ve Eseri* (1963); Lord Kinross, *Atatürk The Rebirth of a Nation* (London, 1964; Türkçesi, 1966); Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk* (1967) gibi eserler bunlara örnek olarak verilebilir.

Erik Jan Zürcher'e göre, "... Atatürk'ün hayatı için özel anlamı olan yıllarda, Atatürk eserleri yazımında bir patlama görölmektedir. Ne var ki halâ ne Türkçe'de, ne de başka bir dilde gerçek anlamıyla bilimsel, dipnotlu bir Mustafa Kemal biyografisi yoktur. Dahası var olan çalışmaların büyük bölümü Mustafa kemal'in 1919'dan sonraki, Türk devrimi bağlamındaki faaliyetleriyle ilgilidir. Türk biyografileri, genellikle bir kalıba sıkı sıkıya bağlıdır ve ancak altmışlı yıllarda bir ilımlı düzeltim girişimi yapılmıştır: Şevket Süreyya Aydemir'in *Tek Adam*'i. Bu kalıplaşmışlığın nedenini bulmak güç değildir. mevcut biyografik yapıtlara yakından bakarsak, hepsinin bir tek kaynağa dayandığını görürüz: Mustafa Kemal'in kendisi"(18).

Zürcher, bu kalıplaşmışlığın nedeninin, aynı zamanda, Atatürk'ün hayatıyla ilgili yeterince anı bırakmamasından kaynaklandığını belirtmektedir. Atatürk'ün, *Karlsbard Hatıraları*, *Nutuk* ve diğer resmi söylevleri ile yakın arkadaşlarına aktardığı anekdotlardan başka yeterli bilgi yoktur. İşte bu

---

17- Ömer Sakıp, "Anadolu İhtilali", Forum, sayı:239, (15 Mart 1964), s.17.

18- E.J.Zürcher, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, s.52-53.

nedenle, Atatürk'le ilgili bu tip çalışmalar "Kaynakların sınırlılığından ötürü... kısa sürede verimsiz bir hale gelmiş ve aynı şeylerin tekrarlandığı ve yeniden düzenlendiği bir silsile halini almıştır"(19).

Nutuk 'un, Türk Dil Kurumu tarafından sadeleştirilmiş ilk baskısı (1963); *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri* (1964); Afet İnan'ın hazırladığı, *Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları* (1969) bu dönemde yayınlanan önemli eserler arasındadır.

Ayrıca, Türk toplumunun çağdaşlaşma sürecini ele alan, -dönemin "çağdaşlaşma"(modernleşme) kuramının izlerini taşıyan- Bernard Lewis'in, *The Emergence of Modern Turkey* (London, 1960; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 1970) ve Niyazi Berkes'in, *The Development of Secularism in Turkey* (Montreal, 1964; *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 1973) adlı eserleri; Osmanlı'dan, Çağdaş Türkiye'ye geçiş aşamalarını, siyasi gelişmelerle birlikte daha çok "kurumsal ve hukuki" değişiklikler açısından incelemişlerdir(20).

1960'ların sonlarında siyasetteki radikalleşme, bu konuda da araştırmaların yapılmasında etkili olacak, özellikle solun tarihine ilişkin, sağ eğilimli olmak üzere; Fethi Tevetoğlu'nun, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler 1910-1960* (1967) ve sol eğilimli olmak üzere; Mete Tunçay'ın, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925* (1967), bu dönem tarihinin farklı yönlerini ortaya koymaları ve bilimsel nitelikte olmaları açısından önemlidirler(21).

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin sosyo-ekonomik açıdan incelenmesi ise Doğan Avcıoğlu'nun, *Türkiye'nin Düzeni* (1968) adlı eseri ile başlamış, 1970'lerden sonra bu konudaki araştırmalar hızla artmıştır.

19- Zürcher, a.g.e., s.54-55.

20- Bkz. Huri İslamoğlu-Çağlar Keyder, "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri", *Toplum ve Bilim*, sayı:1(Bahar 1977), s.54-55; İsmail Coşkun, "Niyazi Berkes Üzerine", *I.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi*, 3. dizi, 2. sayı(1900-1991)den ayn basım, İstanbul, 1991, s.78.

21- Bkz. Ergün Aybars, *Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*, İleri kitabevi, İzmir 1994, s.15.

SONUÇ

Türkiye'de tarihçilik, II. Meşrutiyet'ten sonra olay nakledici görünümünden sıyrılmaya başlamış, Türk toplumunun gelişimini sosyo-ekonomik yapı/siyasal yapı bütünlüğü içerisinde açıklamaya çalışan; Determinizmin tarihçiliğe etkisini kavramış Yusuf Akçura, Fuat Köprülü gibi tarihçilerimiz öncülüğünde bilimsel kimliğine kavuşmuştur.

Türk devriminin gerçekleşmesiyle, bilimsel düşünceye verilen önem artmış, bilimsel çalışmalar desteklenmiştir. Bu bilimsel çalışmalar içerisinde, Türklüğün kökenlerini ortaya çıkarma çabaları, Türk tarihçiliğinin kurumlaşmasında etkili olmuştur. 1930'lu yıllardan itibaren Türk Tarih Kurumu'nun oluşturulması, 1933 Üniversite Reformu'ndan sonra DTCF'nin kurulması, üniversite tarih bölümlerinde yeniden yapılanmaya gidilmesi önemli gelişmeler olarak karşımıza çıkacaktır.

Yine 1930'lu yıllarda İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne bağlı olarak kurulan İktisat Tarihi ve İktisadi Coğrafya Kürsüsü'nün oluşturulması, burada Ömer Lütfi Barkan ve arkadaşlarının çalışmaları, siyasi tarihten sosyo-ekonomik tarihe yönelişin kilometre taşlarıdır.

Bir yanda Barkan ve ekibi(Lütfi Güçer, Halil Sahillioğlu), diğer yanda Köprülü'nün öğrencilerinden Mustafa Akdağ ve Halil İnalçık, çalışmalarında gözlenen sosyo-ekonomik tarih yaklaşımlarını 1930-1940'lı yıllardan 1960'lı yıllara taşıyacaklardır.

Barkan ve ekibinin, tarihçiliğin hizmetine sunduğu arşiv vesikalarından özellikle *tahrir defterleri* sosyal tarihin gelişmesinde etkili olacaktır. Fransız Annales ekolünün de etkisiyle daha da bilinçli bir şekilde bu arşiv vesikalarını değerlendiren tarihçilerimizin 1960'lı yıllarda fiyat tarihi, para tarihi, bölgesel tarih çalışmaları gibi yeniliklerle tarihçiliğimizi zenginleştirdikleri açıkça gözlenmektedir. Bütün bu çalışmalar, Akdeniz ülkeleri ve Orta Doğu tarihi için önemli bir boşluğu doldurmuş, Batı bilim dünyasınca ilgiyle karşılanmıştır.

Öte yandan 1960'lı yıllarda yaşanan hızlı toplumsal değişme, Türkiye'yi birtakım gelişme sorunlarıyla karşı karşıya bırakmış; aynı dönemde dünyadaki birçok ülkede karşılaşılan bu tür sorunlar üzerine

bilimsel-ideolojik-stratejik tartışmalar başlamıştır. Bu tartışmaların etkisi Türkiye'de de görülmüş benzer yaklaşımlarla özellikle iktisatçı ve sosyologlarımız, Türkiye'nin sorunlarını çözümlenmeye çalışmışlardır. Bu çözümlenmeye giderken, daha öncesini; bu günlere nasıl geldiğini bilmeleri gerektiğinden akademisyen tarihçilerimizin çalışmalarından yararlanmışlardır.

Yöntem farklılıklarıyla ilgili bölümde de açıkladığımız gibi tarihçiden farklı yöntemlere sahip olan iktisatçı ve sosyologlarımız, bir model önermek, bir kuram sunmak çabasında oldukları için tarihçilerimizin bulgularını veya genel olarak tarihsel olguları kendi modellerine uydurmaya çalışmışlardır. Bu davranışları çalışmamızda görüleceği gibi kendi modelleriyle, birbirlerinin modelleriyle ve tarihsel olgularla çelişmelerine neden olmuştur. İdeolojik ve politik nedenlerle bu çelişmeler, model tartışmasına dönüşmüştür. Akademisyen tarihçilerimiz ise bu tartışmaların dışında kalmışlar, onlar sadece belgeleri konuşurarak, Osmanlı'nın kendine özgülüğünü savunmuşlardır. Bu konuda çok sınırlı eleştirileri dışında, tartışmaya girmekten kaçınmışlardır. Bu tartışmalar 1970'lerin sonlarında tekrarlanacaktır.

Bununla birlikte iktisatçı ve sosyologlarımızın Türk toplum yapısı üzerine değerlendirmelerinin, tarihçiliğimizi etkilediği 1970 ve 1980'li yıllarda bazı tarihçilerimizin ("çift-hane sistemi"; "sınıfsız toplum" gibi) yorumlarından anlaşılmaktadır.

1960'lı yıllarda tarihçiliğimizin iki farklı alanında da gelişmeler gözlenmiştir: 1930'lardan başlayarak alt yapısı oluşturulan Selçuklu Devri ve Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Tarihi araştırmalarında, daha önce yapılanların senteziyle bütünsel çalışmalar ortaya çıkarılmıştır. Sosyal ve iktisadi yönler bu alanlarda da vurgulanmaya başlamış, siyasal tarih sınırlarını aşmak amaçlanmıştır.

Tarihin yalnızca iktidar mücadelelerinden, savaş hikayelerinden ibaret olmadığı; bütün bunların temelini de oluşturan sosyal, ekonomik, kültürel insan ilişkilerine daha fazla yer verilmesinin, böylelikle bu günün ve geleceğin anlaşılmasına yardımcı olunmasının gerekli olduğu ortaya çıkmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

KITAPLAR VE MAKALELER

- ABADAN, Nermin, "Siyasal Gelişme Teorileri ve Modeller", A.Ü., S.B.F. Dergisi, cilt:XXV, No:4 (1970), ss.19-34..
- AHMAD, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Hil yay., İstanbul, 1994,
- AKDAĞ, Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkısafta Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", **Belleten**, cilt:XIII, sayı:51 (1949), ss.497-568.
- , "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkısafta Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti II", **Belleten**, cilt:XIV, sayı:55 (1950), ss.319-418.
- , **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi I-II**, A.Ü. D.T.C.F. yay., Ankara 1959; 1971.
- , "Celâli İsyanlarından Büyük Kaçgunluk (1603-1606) I", **TAD**, cilt:II, sayı:2-3, 1964, ss.1-50.
- , **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**, Bilgi yay., Ankara, 1975.
- AKPINAR, Turgut, "Selçuklu Tarihçilerimizde Siyasî ve İdeolojik Düşünceler", **Tarih ve Toplum**, sayı:109(1993), ss.42-50.
- AKŞİN, Sina, "Osmanlı-Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine", **Toplum ve Bilim**, sayı:2(1977), ss.31-46.
- , "Tarihte Araştırma", **Türk Kültürü Araştırmaları**, cilt:XXVIII, No:1-2, TKAE, Ankara, 1989, ss.13-19.
- , "Düşünce Tarihi(1945) Sonrası", **Türkiye Tarihi V**, Cem yay., İstanbul, 1995, ss.215-300.
- ASLAN, Erdal, **Devrim Tarihi Ders Kitapları**,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), DEÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1992.

Asya Tipi Üretim Tarzı, Ant yay., İstanbul, 1970.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II-III, 4. Baskı, TTK, Ankara, 1989.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1991.

AVCIOĞLU, Doğan, "S.Divitçioğlu'nun Kitabı Üzerine", *Yön*, sayı:169 (1966)

----- **Türkiye'nin Düzeni**, I. cilt, 10. Baskı, (1. Baskı 1968), Tekin yay., İstanbul, 1976.

AYBARS, Ergün, **Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi**, İleri ktb, İzmir, 1994.

AYDINOĞLU, Ergun, **Türk Solu (Eleştirel Bir Tarih Denemesi 1960-1971)**, Belge yay., İstanbul, 1992.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", **Türkiyat Mecmuası**, cilt:X (1951-1953), ss.1-24.

-----, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", **Belleten**, cilt:XXXIV, sayı:136 (1970), ss.557-607.

-----, **Türkiye'de Toprak Meselesi**, Gözlem yay., İstanbul, 1980.

BERKES, Niyazi, "Azgelişmişliğin Tarihsel Nedenleri", *Yön*, sayı:182-190 (1966).

-----, "Sosyalizm ve İslâmiyet", *Yön*, sayı:140(1965).

-----, **Türkiye İktisat Tarihi I**, 3. Baskı (1. Baskı, 1969), Gerçek yay., İstanbul, 1976.

-----, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Bilgi yay., İstanbul, 1975.

-----, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 2. Baskı (1. Baskı, 1973), Doğu-Batı yay., İstanbul, 1978.

BERKTAY, Halil, **Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü**, Kaynak yay., İstanbul, 1983.

-----, "Osmanlı Devleti'nin Yükselişine Kadar Türkler'in İktisadi ve Toplumsal Tarihi", **Türkiye Tarihi**, cilt:1, Cem yay., İstanbul, 1988, ss.25-136.

- ,"Tarih Çalışmaları", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, cilt:9, İletişim yay., İstanbul, 1985, ss.2456-2478.
- , "Dört Tarihinin Sosyal Portresi", Toplum ve Bilim, sayı:24 (1984), ss.69-81.
- , "The Search for the Peasant in Western and Turkish History/Historiography", New Approaches To State And Peasant In Ottoman History, London, Frank Cass, 1992, ss.109-184.
- BORAN, Behice, "Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet II: Osmanlı'da Mülkiyet Meselesi", Yön, sayı:51 (1962), s.13.
- , Türkiye ve Sosyalizm Sorunları, Sarmal yay., İstanbul, 1992.
- BRAUDEL, Fernand, II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, 2. cilt, çev.M.A.Kılıçbay, 2. Baskı, İmge yay., Ankara, 1994.
- , Tarih Üzerine Yazılar, İmge yay., Ankara, 1992.
- BULDAÇ, Orhan, Türkiye'de Sosyal ve Ekonomik Denge, Şark mtb., Ankara, 1971.
- BURKE, Peter, Tarih ve Toplumsal Kuram, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1994.
- CANGIZBAY, Kadir, "Tekrarlanırlık Kırılması Olarak "Tarihsel Gerçeklik", Tarih ve Sosyoloji Semineri, (28?29 Mayıs 1990), I.Ü.E.F. Tarih Araştırma Merkezi, E.Fak. Basımevi, İstanbul, 1991, ss.27-30.
- CEM, İsmail, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, 7. Baskı(1. Baskı 1970), Cem yay., İstanbul 1979.
- CİN, Halil, Mirî Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü, 2. Baskı, (1. Baskı 1969), Selçuk Üniversitesi yay., Konya, 1987.
- COŞKUN, İsmail, "Niyazi Berkes Üzerine", I.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi- 2 sayı(1990-1991)den ayrı basım, Edb.F. Bas. İstanbul, 1991, ss.49-86.
- ÇAVDAR, Tevfik, Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu, Ant yay., İstanbul, 1970.

DIVİTÇİOĞLU, Sencer, **Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az Gelişmiş Ülkeler**, Elif yay., İstanbul, 1966.

-----, "D. Avcıoğlu'nun Yazısı Üzerine", **Yön**, sayı:171 (1966). s.11.

-----, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu**, 3. Baskı(1. Baskı 1967), Sermet Mtb, Kırklareli, 1981.

DÖNMEZER, Sulhi, **Sosyoloji**, 8. Baskı (1. Baskı 1966). Savaş yay., Ankara, 1982.

ELDEM, Vedat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Tisa mtb, Ankara, 1970.

ERDOST, Muzaffer, "Osmanlı İmparatorluğunda Üretim İlişkileri ve Asya Üretim Tarzı", **Aydınlık**, sayı:22 (1970), ss.276-316.

ERGUN, Doğan, **Sosyoloji ve Tarih**, Yar yay., İstanbul, 1973.

ERTAN, Temuçin Faik, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1994.

FAROQHI, Suraiya, "In Search of Ottoman History", **New Approaches To State And Peasant In Ottoman History**, London: Frank Cass, 1992, ss.211-241.

Feodalizmden Kapitalizme Geçiş, 3. Baskı (1. Baskı 1870), Metis yay. İstanbul, 1984.

FİLİPOVIÇ, Nedim, "Müellif Hakkında Not", Köprülü; **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, 5. Baskı, (1. baskı 1959). TTK. Ankara 1994 içinde, ss.XXXI-XXXIX.

Geçiş Sürecinde Türkiye, Der: I.C. Schick-E.A. Tonak, Belge yay., İstanbul, 1990.

GEVGİLİLİ, Ali, "Osmanlı'nın Sırları ve Prof.Barkan", **Milliyet**, 28 Ağustos 1979, s.11.

GÖKBİLGİN, Tayyib, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi" **Belleten**, cilt:XXVI, sayı:102 (1962), ss.293-337.

GÖYÜNÇ, Nejat, "XVI. Yüzyılda Ankara", **BTTD**, sayı:1 (1967), ss.71-75.

- , "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır", *BTDD*, sayı:7 (1968), ss.76-80.
- GÜÇER, Lütfi, **XV.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı**, Sermet mtb., İstanbul, 1963.
- , **XVI.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, Sermet mtb., İstanbul, 1964.
- , "Barkan İle Aydınlanan Tarih", *Milliyet*, 30 Eylül 1979, s.2.
- HİLAV, Selahattin, "Asya Tipi Üretim Biçimi Üzerine Açıklamalar", **Az gelişmiş Ülkeler ve Sosyalizm**, Der. Fethi Naci, Gerçek yay., İstanbul, 1965 içinde, ss.70-85.
- İlk Sınıflı Toplumlar Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizmi**, Birey ve Toplum yay., Ankara, 1985.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle", *Bellekten*, cilt:XV, sayı:60(1951), ss.629-690.
- , **Fatih Devri Üzerinde Tetkik ve Vesikalar I**, TTK, Ankara, 1954.
- , "15. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Tarihi Kaynakları", *IFM*, cilt:15, sayı:1-4 (1953-54), ss.51-67.
- , "Osmanlılarda Raiyyet Rûsumu", *Bellekten*, cilt:XXIII, sayı:92 (1959), ss.575-610.
- , "Capital Formation in the Ottoman Empire", *The Journal of Economic History*, cilt:XXIX, sayı:1 (1969), ss.97-140.
- , "Bursa XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Bellekten*, cilt:XXIV, sayı:93(1960), ss.45-102.
- , "Türk İlimi ve Fuat Köprülü", *Türk Kültürü*, sayı:65 (1968), ss.17-22.
- , "Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings", *Review*, I, 3/4, Winter/Shring, 1978, ss.69-96.
- , **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, Eren yay., İstanbul, 1992.

- , **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren yay., İstanbul, 1993.
- ISLAMOGLU, Huri-KEYDER, Çağlar, "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri", **Toplum ve Bilim**, sayı:1 (1977), ss.49-79.
- ISLAMOGLU-İNAN, Huri, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü**, İletişim yay., İstanbul, 1991.
- KAÇMAZOGLU, H.Bayram, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri** Birey yay., İstanbul, 1995.
- KAFESOGLU, İbrahim, "Türkiye'de Selçuklu Tarihçiliği", **Cumhuriyet'in 50 Yılına Armağan**, İ.Ü.E.F. yay., İstanbul, 1973.
- , "Selçuklu Tarihi Meselelerine Toplu Bir Bakış", **Belleten** cilt:XXX, sayı:119, ss.467-479.
- KALAYCIOGLU, Ersin, "1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış: Demokrasi, Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar", **Tarih ve Demokrasi-Tanık Zafer Tunaya'ya Armağan**, Cem yay., İstanbul, 1992 içinde, ss.87-126.
- KAYALI, Kurtuluş, **Türk Düşünce Dünyası I**, Ayyıldız yay., Ankara, 1994.
- KAYMAZ, Nejat, "Anadolu'da Moğollar' Adlı Bir Yazı Dolayısıyla", **DTCF Dergisi** cilt:XXVI, sayı:3-4 (1968), s.135-155.
- KEYDER, Çağlar, **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, Dost Kitabevi, Ankara, 1983.
- KIRAY, Mübeccel Belik, "Toplum Yapısındaki Temel Değişimlerin Tarihsel Perspektifi: Bugünkü ve Yarınki Türk Toplum Yapısı", **Mimarlık Semineri**, Ankara, 1969.
- KORALTÜRK, Murat, "İktisat Tarihi Kavramı Üzerine Düşünceler", **Öneri** cilt:I, sayı:2 (1995), ss.153-158.
- , "Tarih Metodolojisi ve Türkiye'de Tarih Yazıcılığının Gelişimine İlişkin Bir Bibliyografya Denemesi", **Öneri** cilt:I, sayı:3 (1995), ss.195-201.
- KORAY, Enver, **Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası II-III**, İstanbul, 1971; 1985.

- KÖPRÜLÜ, Cemal, "Fuat Köprülü'nün İlmî Şahsiyeti, Türk Kültüründeki Rolü ve Bazı Hatıralar", **Türk Kültürü**, sayı:81 (1969), ss.47-64.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, 5. Baskı, (1. Baskı 1959), TTK, Ankara, 1994.
- KÖPRÜLÜ, Orhan, "Fuat Köprülü İlim ve Siyaset", **Türk Kültürü**, sayı:81 (1969), ss.40-43.
- KÖSEMIHAL, Nurettin Şazi, "Türkiye'nin Düzeni Üzerine" **Sosyoloji Dergisi**, sayı:21-22 (1967-1968), ss.221-243.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, cilt:2, 2. Baskı, (1. Baskı 1954), TTK, Ankara 1984.
- , "Alp Arslan Zamanı Türk Toplum Hayatı", **SAD**, V, 1975.
- , "Prof.Dr.Osman Turan'ın Ardından", **Tercüman**, 2 Şubat 1978.
- KUÇURADI, İoanna, **Felsefe Kurumu Seminerleri**, Ankara, 1977 (Türkiye'de Tarih Eğitimi Selineeri), s.235-239.
- LANDAU, Jacob M., **Türkiye'de Sağ ve Sol Akımlar**, 2. Baskı, Turhan ktb, Ankara, 1979.
- OKTAY, Ahmet, **Toplumsal Değişme ve Basın**, BFS yay., 1987.
- ORTAYLI, İlber, "Halil İnalçık'la Söyleşi", **Tarih ve Toplum**, sayı:103(1992), ss.12-15.
- ORHONLU, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar**, Der: Salih Özbaran, E.Ü.E.F. yay., İzmir, 1984.
- , **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı**, 2. Baskı, (1. baskı 1967), Eren yay., İstanbul 1990.
- OYAN, Oğuz, "Behice Boran'ın Feodalizm ve Osmanlı Toplum Yapısı Tahlilleri", **Bilim ve Sanat**, sayı:84(1987), ss.14-16.
- ÖZBARAN, Salih, "Raiyyet Rüsûmu, Halil İnalçık ve Genişleyen Tarih", **Tarih ve Toplum**, sayı:54 (1988), ss.50-52.

- ÖZDEMİR, Hikmet, "Siyasal Tarih 1960-1980", *Türkiye Tarihi*, 4, Cem yay., İstanbul, 1980.
- PALA, Cenk, "Geçmiş Yazmak, Geçmiş Anlamak: İktisat Tarihi Yazımında Karşılaşılan Sorunlar", *Ekonomik Yaklaşım*, cilt:6, sayı:15 (1995), ss.21-51.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, *XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları*, Sermet mtb., İstanbul, 1963.
- , "XVII. Asrın İlk Yansında İstanbul'da Tedavüldeki Sikkelerin Rayici" *Belgeler*, dergisi, cilt:I, sayı:2 (1964), ss.223-228.
- , "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", *BTTD*, cilt:I, sayı:1-2-3 (1967).
- , "İktisat Öğretiminde İktisat Tarihi", *Türkiye'de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine*, Der: F.Görün, ODTÜ yay., Ankara, 1972, s.134-138.
- , "Ömer Lütü Barkan", *Ord.Prof. Ömer Lütü Barkan'a Armağan*, İFM, cilt:41, sayı:1-4'den ayrı basım, İstanbul 1985, ss.3-38.
- SAKIP, Ömer, "Anadolu İhtilali", *Forum*, sayı:239 (1964), s.17-18.
- SELEK, Sabahattin, *Milli Mücadele I -Anadolu İhtilali*, 2. Baskı (1. Baskı, 1963), Güneş mtb., İstanbul 1965.
- , *Milli Mücadele II-İstiklal Harbi*, 2. Baskı (1. Baskı 1964), Toker mtb., İstanbul 1965.
- SENCER, Muzaffer, *Osmanlı Toplum Yapısı*, 2. Baskı, (1. baskı 1969), Yöntem yay., İstanbul 1973.
- SERTEL, Yıldız, "'Asya Tipi Üretim Tarzı' Kavramı ve Osmanlı Tarihiyle İlgili Yorumlar", *Özgür İnsan*, cilt:6, sayı:45 (1977), ss.62-78.
- SEZER, Baykan, *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları*, İstanbul, 1993.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah yay., İstanbul 1994.
- Tarih ve Tarihçi*, Der:Ali Boratav, Alan yay., İstanbul 1985.
- TEKELİ, İhan-İLKİN, Selim, "Türkiye'de Bir Aydın Hareketi: Kadro", *Toplum ve Bilim*, sayı:24 (1984), ss.35-67.

- TEKİNDAĞ, Şehabettin, "Kaybettiğimiz Bir Değer Cengiz Orhonlu", İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi, sayı:30 (1976), ss.1-8.
- TİMUÇİN, Afşar, "Tarih Bilinci", Felsefe Dergisi, sayı:8 (Temmuz/ Ağustos/ Eylül 1989), ss.35-45.
- TOPRAK, Zafer, "Osmanlı Narodnikleri: 'Halka Doğru' Gidenler", Toplum ve Bilim, sayı:24 (1984), ss.69-81.
- , "Türkiye'de Çağdaş Tarihçilik (1908-1970)", Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi,, Der: Sevil Atauz, Türk Sosyal Bilimler Derneği yay., Ankara, 1986, ss.431-438.
- , "Tank Zafer Tunaya ve Cumhuriyeti Savunmak", Tarih ve Toplum, sayı: 87, (1991), ss.23-27.
- , "Sosyal Tarihin Alanı ve Türkiye Gerçeği", Toplum ve Bilim, sayı:54/55 (1991), ss.77-88.
- TUNAYA, Tank Zafer, Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, Yedigün mtb., İstanbul, 1960.
- , Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük 3. Baskı, (1. Baskı 1964), Arba yay., İstanbul, 1994.
- TURAN, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, TKAE yay., Ankara, 1965.
- , "Selçuklular Hakkında Yeni Bir Neşir Münasebetiyle", Belleten, cilt:XXIX, sayı:116 (1965), ss.639-660.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, "Türk Tarihinin Bazı Sosyolojik Meseleleri", Tarih ve Sosyoloji Semineri, (28-29 Mayıs 1990), İ.Ü.E.F., Tarih Araştırma Merkezi, Edb. Fak.Basımevi, İstanbul, 1991, ss.9-15.
- , "Türk Tarih Araştırmalarında Metod Tartışmaları", Milli Kültür, sayı:81 (1991), ss.26-30.
- Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, DİE. yay., Ankara 1973.
- YANARDAĞ, Merdan, Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi, Yalçın yay., İstanbul, 1988.

YASA, İbrahim, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları, Sevinç mtb., Ankara, 1970.

YAZAN, Ümid Meriç, "Braudel'e Göre Tarih ve Sosyoloji", (Çev), Tarih ve Sosyoloji Semineri, 28-29 Mayıs 1990, İÜEF Tarih Araştırma Merkezi, Edb. Fak. Basımevi, İstanbul, 1991, ss.103-120.

YETKİN, Çetin, Türkiye'de Soldaki Bölünmeler 1960-1970, Toplum yay., Ankara, 1970.

ZEYTİNOĞLU, Erol, İktisat Tarihi, Marmara Ü.I.I.B.F, İstanbul, 1993.

ZÜRCHER, Eric Jan, Milli Mücadele'de İttihatçılık, Bağlam yay., İstanbul, 1987.

DERGİLER

Belgeler

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

Bellekten

DTCF Dergisi

Forum

İktisat Fakültesi Mecmuası

Selçuklu Araştırmaları Dergisi

Tarih Araştırmaları Dergisi

Tarih Dergisi

Tarih ve Toplum

Toplum ve Bilim

Türk Kültürü

Yön